

NÁRODOPISNÝ
VĚSTNÍK
ČESKOSLOVENSKÝ

I — BRNO 1966

NÚLK Strážnice

4 25960015248

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK ČESKOSLOVENSKÝ

Ročenka věnovaná 100. výročí narození

LUBORA NIEDERLA

3229

Ročník I (XXXIV)

BRNO 1966

Hlavní redaktor: Václav Frolec

Redakční rada: V. Frolec, D. Holý, J. Jančář, R. Jeřábek, J. Kramařík, J. Mjartan,

S. Mruškovič, J. Podolák, O. Sirovátka, J. Tomeš, J. Vařeka

Obálka: J. Klecker

Adresa redakce: Brno, Arna Nováka 1

BULLETIN D'ETHNOGRAPHIE TCHÉCOSLOVAQUE

Année I (XXXIV)

BRNO 1966

Rédacteur en chef: Václav Frolec

Comité de rédaction: V. Frolec, D. Holý, J. Jančář, R. Jeřábek, J. Kramařík, J. Mjartan,

S. Mruškovič, J. Podolák, O. Sirovátka, J. Tomeš, J. Vařeka

Adresse de la rédaction: Brno, Arna Nováka 1

Ú V O D E M

Národopisný věstník československý se dostal díky vysoké odborné úrovni a pokrokovému charakteru po třiatřiceti ročnicích na přední místo mezi etnografickými časopisy. Redakční rada (J. Polívka, J. Jakubec, A. Kraus, V. Tille) i autoři sdružení kolem Národopisného věstníku přistupovali ke studiu etnografických a folklórních jevů kriticky a usilovali o hluboké poznání lidové kultury. „Víme,“ psal Václav Tille v roce 1906 v úvodu I. ročníku, „že bude potřebí současně vytěžiti z umění našeho lidu to, co se z něho ve všech oborech vytěžiti dá, a starat se se vším úsilím, aby to umění, jež z českých duší roste, rostlo též na českém podkladě a z pravé české půdy.“ V příspěvcích, které byly v Národopisném věstníku publikovány, se odrážela snaha zbavit se romantického náhledu na kulturu a život českého i slovenského lidu.

V této koncepci pokračovala i nová redakční rada (J. Horák, K. Chotek, R. Bednárik, A. Melicherčík, V. Pražák, D. Stránská, A. Václavík, J. Voráček), která po válečné přestávce obnovila v roce 1950 vydávání Národopisného věstníku. Rozsáhlý program, který byl Národopisnému věstníku vytčen, nemohl být však beze zbytku splněn, protože v roce 1956 přestal časopis vycházet.

První poválečný ročník Národopisného věstníku (XXXI) vyšel v době pátého výročí smrti Lubora Niederla. Shodou okolností dochází k obnově Národopisného věstníku v době, kdy si připomínáme 100. výročí narození této nejvýznamnější osobnosti v dějinách československého národopisu. Vědecký odkaz L. Niederla i dalších badatelů zavazuje k prohloubení a rozšíření studia lidové kultury u jednotlivých slovanských i se Slovany sousedících národů. Redakce hodlá proto zaměřit Národopisný věstník především na otázky slovanského národopisu. Tato koncepce si ovšem vyžádá spolupráce nejen českých a slovenských etnografů a folkloristů, ale také badatelů ze zahraničí, zejména ze slovanských zemí.

Redakce bude zařazovat do Národopisného věstníku studie i materiálové příspěvky z uvedené problematiky i recenze o publikacích. Nezavádíme rubriku drobných zpráv, poněvadž jsou publikovány ve Věstníku Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV. Národopisný věstník československý bude vycházet jako ročenka.

Odevzdáváme již podruhé obnovený Národopisný věstník československý etnografické a folkloristické obci i zájemcům o lidovou kulturu s přáním, aby přispěl alespoň ve skrovné míře ke splnění závazných úkolů československého i slovanského národopisu.

V Brně 1. 12. 1965

Václav Frolec

K původu slovanského pluhu

FRANTIŠEK ŠACH

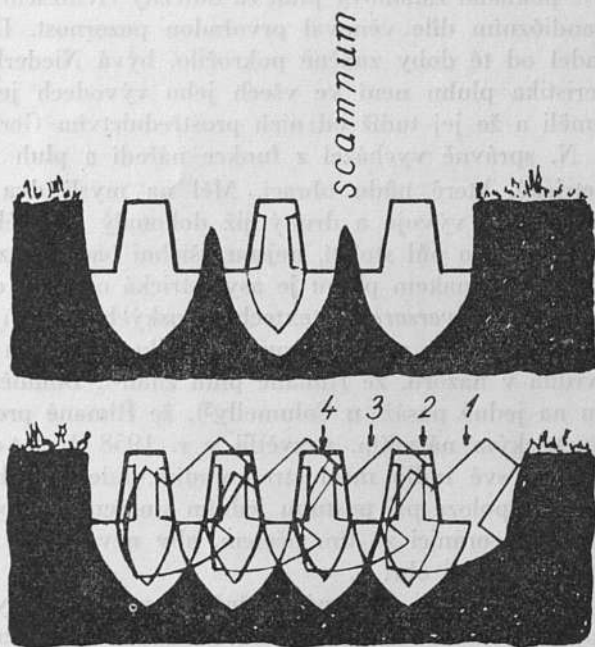
Praha

Lubor Niederle pokládal záhonový pluh za důležitý civilizační prvek a proto mu ve svém grandiózním díle věnoval prvořadou pozornost. Dnes, kdy studium vývoje oradel od té doby značně pokročilo, bývá Niederlovi vytýkáno, že jeho charakteristika pluhu není ve všech jeho vývodech jednoznačná, že Římané pluh neměli a že jej tudíž od nich prostřednictvím Germánů nemohli Slované získat¹). N. správně vycházel z funkce náradí a pluh vždy pokládal za náradí asymetrické, které půdu obrací. Měl na mysli dva pluchy, jeden ještě neúplný ze začátku vývoje a druhý již dokonalý z plného středověku. Ostatně ani dnes, téměř po půl století, nejsou všichni badatelé zajedno v tom, že základním a jediným znakem pluhu je asymetrická odvalná deska (odhrnovačka). Výrazy *vertere* a *versare* v textech římských autorů a osamocená zmínka u Plinia o jedné desce připevňované k oradlu za účelem zahrnutí zasetého zrna jej utvrdila v názoru, že Římané pluh znali²). Domněnku některých autorů, založenou na jedné pasáži u Columelly³), že Římané prováděli asymetrickou orbu symetrickým náradím, vysvětlil v r. 1958 A. Steensberg⁴). Columellův orač vedl své rádllo mezi stromořadím, kde nemohl orat napříč, držel je v rovnovážné poloze při postupu jedním směrem a v opačném směru rádllo sklonil směrem k oranici za tím účelem, aby nevznikaly nezorané pásy půdy, tzv. laviče (*scamnum*) obr. 1.

Otázka však nezní, znali-li Římané plužní orbu, nýbrž bylo-li obracení půdy v jejich podmínkách užitečné a tudíž žádoucí. Odpovíme příkladem. V době výlučné propagace travoplní soustavy s hlubokými plužními orbami, v r. 1954, ředitel šadrinské výzkumné stanice zemědělské v aridní zauralské oblasti T. S. Malcev zvýšil úrodnost půdy při pěstování jednoletých rostlin zvláštní soustavou orby pomocí oradla bez odhrnovačky. Tím, že půdu neobracel, ale jen povrchově kypřil, šetřil vzácnou vláhou a přitom lépe uchoval strukturu půdy. Podobně ve středomořské oblasti se suššími a lehčími půdami se při orbě lépe uplatňovalo rádllo.

Hlavním argumentem pro názor, že západní Slované získali římský pluh prostřednictvím Germánů, bylo starším badatelům Helmoldovo slovanské rádllo proti těžkému německému pluhu. Tato zpráva byla však pouze lokálního významu. Přitom víme, že v meklenburské jezerní plošině byla zemědělci až do pol. min. stol. dávána přednost místnímu rádllo před pluhem⁵). U. Bentzien studiem nejstarších listin a místních archívů zjistil, že na Rujaně, kde se vyskytují těžší půdy, zmíněné rádllo úplně ustoupilo pluhu již během XVI. stol.⁶) Z toho je opět patrné, že to byly ekonomické důvody, pro které

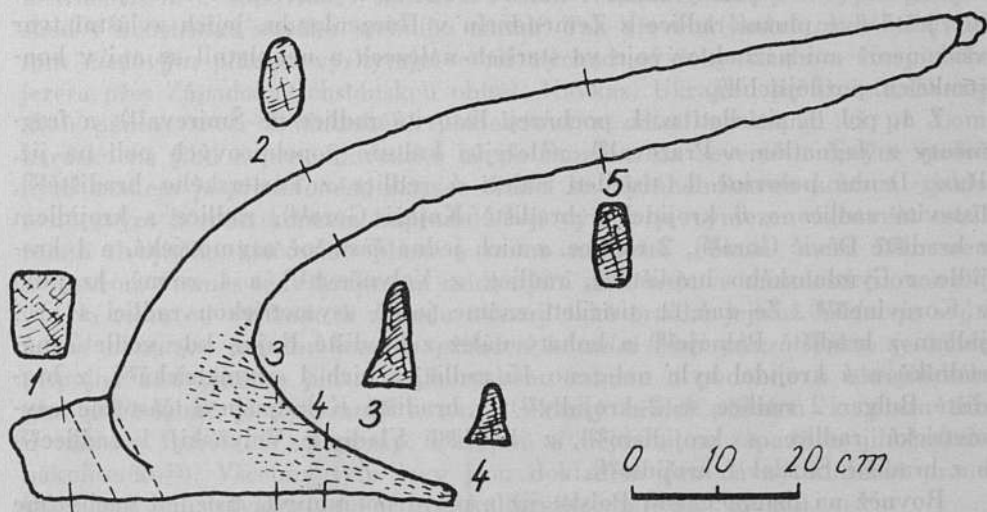
v místních podmínkách byla dávana přednost určitému způsobu zpracování půdy a tudíž i určitému nářadí. V této souvislosti si povšimněme místních názvů pluhu, jak je zjistil Bentzien při studiu písemných pramenů, týkajících se Rujany: *ploch-plogh* (1530), *pluch-plog* (kon. XVI. stol.), *pflug* (1674), *plug* (1769), *flug* (1777), v dnešní době na Rujaně *-plaug* (fem.) a dol. stř. něm. *-plauch-plooch* (fem.).

Obr. 1. Nahore vznik „lavie“ (scamna) při normální orbě rádlém do roviny.

Dole tatáž orba se střídavým skláněním a přímým držením rádla, popsaná Columellou.

(Podle A. Steensberga, 1957—1958, obr. 4.)

Obr. 2. Dřevěný pluh z rašeliniště u vsi Sergějevska. (Podle B. A. Šramka, 1964, obr. 1 A).

Je však třeba si povšimnout Niederlova závěru celého pojednání o orbě, kde po zprávě o dvou dokonalých plužních radlicích ze Semonie píše: „Nechei však tím říci, že se jednostranný lemeš vyvinul v sev. Evropě teprve v XIII. nebo XIV. století. To jistě ne. Byl tu dříve, ale kde nejdříve a od které doby, zatím nevíme a také nevíme, vznikl-li zde samostatně či vlivem cizím, přičemž bych nechtěl vylučovati ani eventuální vliv východní. Ale i to možno, vzhledem k uvedeným domněle římským nálezům z Bosny, vysloviti jenom s rezervou. Musíme vyčkáti, neobjeví-li se např. v kultuře skythské nebo sarmatské⁷⁾. Zmíněné asymetrické radlice z Bosny uvedl jako římské jen s rezervou, nicméně se cítil omezen jejich existencí v jasném vyslovení svého názoru. V r. 1954 B. Bratanič prohlásil o těchto radlicích, že je nelze datovat a že se formou v ničem neliší od recentních. K tomu lze ještě dodat, že dvě z nich mají v čepeli otvor pro tzv. vyhlubovací tyč, známou nejdříve z konce XVIII. stol. Dosud je známa ojedinelá asymetrická radlice s krojidlem římského původu z Lisičici u Konjice v Jugoslávii, datovaná do III.—VI. stol. m. l.⁸⁾ Z římské doby jsou uváděny ještě asymetrické radličky z Vel. Británie, a to z Dinorben Hill-fort, z Branding Villa a Folkestone Villa⁹⁾; jsou však tak úzké, že jejich asymetrie nemá větší význam než asymetrie okování dvouzubé sochy (sošníků).

Kromě těchto vzácných případů vyskytují se pravěké a raně středověké radlice s částečnou i úplnou asymetrií, doprovázené v horizontální poloze nasazenými symetrickými listovitými radlicemi a malými krojidly v takovém počtu, že jejich naleziště tvoří pás od jihoruské oblasti na západ až po Čechy,

kde končí dokonalými plužními radlicemi semonickými. Vedle nich jsou známy ještě dvě plužní radlice z Zemendorfu v Burgenlandu, jejich zvláštní tvar však nemá ani náznak vývoje ve starších nálezích a neuplatnil se ani v konstrukcích pozdějších¹⁰).

Z 1. pol. 1. tisíciletí n. l. pocházejí listovitá radlice ze Šmireva¹¹) a fragmenty z Jagnatina a Praževa¹²), náležející kultuře popelnicových polí na již. Rusi. Druhé polovině 1. tisíciletí náleží 4 radlice z Pasterského hradiště¹³), listovitá radlice a 6 krojidel z hradiště Knjaži Gora¹⁴), radlice s krojidlím z hradiště Děvič Gora¹⁵), 2 radlice, z nich jedna částečně asymetrická, a 1 krojidlo z Cymlanského hradiště¹⁶), radlice z Volynčeva¹⁷) a 1 rovné krojidlo z Korovinců¹⁸). Ze zač. 2. tisíciletí známe jasně asymetrickou radlici s krojidlím z hradiště Palnoje¹⁹) a bohatý nález z hradiště Rajki, kde vedle 7 náradníků a 4 krojidel bylo nalezeno 15 radlic, z nich 1 asymetrická²⁰), z hradiště Bolgar 2 radlice se 2 krojidy²¹), z hradiště Kolodjažin 1 částečně asymetrická radlice s krojidlím²²), z hradiště Vladimír Volyňskij 1 radlice²³) a z hradiště Suzdal 1 krojidlo²⁴).

Rovněž na jižním území Polska již z první poloviny 1. tisíciletí nacházíme radlici s krojidlím, totéž ve Velkém Újezdci a 2 krojidla v Pepici²⁵). Pravděpodobně z druhé poloviny 1. tisíciletí pocházejí čtyři nálezy z Nové Huti u Krakova, obsahující celkem 11 radlic a 1 zlomek, z nich 1 asymetrická a 1 krojidlo²⁶). Z doby kol. r. 1000 pochází další částečně asymetrická radlice z Husynneho²⁷).

Pás plužních želez pokračuje na území Československa nálezy z druhé poloviny 1. tisíciletí, obsahující listovité radlice z Kút č. 1 a 2, z Věteřova, z Morkůvek, Kylešovic a Brankovic, částečně asymetrické radlice ze Záhlínic, z Nejdku č. 2 a 3 a z Děvína a jasně asymetrické radlice z Gajar a z Veselí n. Mor. a 1 krojidlo z Nejdku, 3 krojidla z Gajar²⁸), dále 2 krojidla z Radvaně a 2 ze Zadielu, k nimž patří též velká asymetrická radlice²⁹). V této souvislosti je třeba uvést též slovanské listovité radlice z Lipska a ze saské Badritz, velmi podobné radlici z Brankovic č. 2³⁰).

Bez nároku na úplnost jsem uvedl z území jižní Rusi 2 částečně a 2 jasně asymetrické radlice, 26 listovitých radlic, 2 zlomky a 18 krojidel, z území jižního Polska 2 částečně asymetrické radlice, 12 listovitých radlic a 1 zlomek a 5 krojidel, z československého území 4 částečně a 3 jasně asymetrické radlice, 6 listovitých radlic a 8 krojidel, ze saského území 2 listovité radlice, z nichž nejmladší pocházejí nejdéle ze zač. XIII. stol. Asymetrie všech 13 uvedených radlic je pravostranná a shoduje se ve všech případech v tom, že hrot čepele zůstává na podélné ose radlice nebo jí poblíž. Z toho je patrné, že asymetrické radlice na tomto území vznikaly pozvolně ze symetrických listovitých radlic postupným prodlužováním pravého a zkracováním a zesilováním levého raménka čepele. Bylo by zajímavé a potřebné prošetřit u sovětských i polských asymetrických radlic tloušťku po obou stranách čepele. Můžeme předpokládat, že alespoň valná část symetrických listovitých radlic, v jejichž sousedství se vyskytovaly asymetrické radlice, pracovaly též s odvalovou deskou a že tedy i toto náradí obracelo půdu, byť nedokonale.

Naznačený územní pás výskytu slovanských plužních radlic z 1. a začátku

2. tisíciletí n. l. odpovídá v hlavních rysech rozšíření některých typologických shod v konstrukci starého orebního náradí. Tak dřevěná kostra oradel s *dvojitým klečovým plazem* vyskytuje se na východ od řeky Uralu a Kaspického jezera přes Západokazachstánskou oblast, Kavkaz, Ukrajinu po Dněstr, Dunajskou pánev, sever Balkánského poloostrova a odtud na západ až po Lombardsko na jihu a přes Slovensko až po Šumavu na severu³¹). Jiným společným znakem je *předkloněná slupice* oradel se čtyřúhelníkovou kostrou (nakloněná svým horním koncem kupředu). Její výskyt je vymezen územním rozšířením dvojitého klečového plazu a mimo ně ještě oblastí mezi Němenem a Vesperou, vesměs tedy krajinami osídlenými dnes nebo v minulosti Slovanů³²).

Na cestu od východu k západu ukazují také oradla, jejichž *hřidel je svým nazad ohnutým zadním koncem přiložen k zadní části plazu*. Takto je hřidel připojen k dvojitému plazu u jihoruského sabanu a podobně u ukrajinského pluhu. Podobně je vyklenutý a nazad ohnutý hřidel přiložen k plazu také u rádlu z Petriče v severozáp. Ukrajině a nejdále na západě u jihočeského nákolesníku³³). Všechny tyto jevy jsou dokladem pro dávný kulturní proud, který ovlivnil vytváření společného kulturního majetku Slovanů.

Nejstarší radlice, o kterých byla zmínka a které mohly být součástí pluhu, jsou datovány do poloviny 1. tisíciletí n. l. Plužní orba byla však známa, alespoň v některém místě pojednávaného území, snad o celé tisíciletí dříve. Tak velký posun důležitého kulturního prvku do minulosti způsobilo primitivní náradí, objevené nedávno na Ukrajině. V r. 1953 byl v Černigovském muzeu uložen významný nález pluhu, pocházejícího z rašeliniště u vsi Sergějeva, severovýchodně od Kyjeva. V r. 1964 jej prostudoval, určil a publikoval B. A. Š r a m k o — obr. 234). Toto oradlo je plazového typu s vyklenutým hřidelem, liší se však od typologicky příbuzných rádel ze sousedních rašelinišť u vsi Tokari a Polesie důležitým detailem. Jako jiná podobná náradí bylo vyrobeno z dubového pně s odbočující větví, která má funkci hřídele. Kleč, pro kterou je na mocné patce plazu vydlabán čtyřboký otvor, chybí. Poměrně dlouhý a na podešvi mírně vyklenutý plaz, opatřený po celé délce hlubokou a širokou rýhou, což zmírňuje tření, se nazad mocně rozšiřuje. Z plazu se zdvihá masivní přechod v hřidel. Od hrotu plazu, který vykonával úlohu radlice, postupuje parabolicky vzhůru ostrý hřeben. Základní odlišnost tohoto náradí od jiných rašeliništních rádel spočívá v tom, že pravý bok plazu a přechodu v hřidel je skloněn k půdě v ostřejším úhlu než levý a přitom je znatelně vyhlouben ve vydutou paraboloidní plochu, směřující asi 38 cm nazad od hrotu plazu a 22 cm do výšky. Tato mírná vydutá plocha představuje nejstarší známou odvalovou desku, vlastně pouze její zárodek. Krojídlo pluh neměl, otvor v hřideli pro ně chybí. Ostrý hřbet plazu a přechodu v hřidel působil podobně jako mnohem mladší krojídlová radlice (např. ruchadlová). Dało by se očekávat, že sergějevský pluh při své asymetrii bude mít i hřidel odkloněný doprava od směru orby, aby plaz v roli radlice a odvalu nevyjížděl z brázdy. Zkušenosti nás však učí, že dřevěná oradla po vyzdvižení z rašeliny při vysychání mění úhel mezi plazem a hřidelem.

Orba sergějevským pluhem byla jistě značně nedokonalá. Záběr odvalu tohoto pluhu do šířky byl příliš malý, takže pluh např. při hloubce orby 6 cm

ještě sám půdu neobracel, nýbrž vyžadoval pomoc orače. Orač byl nucen buď naklánět pluh doprava, tím se však brázda ještě více zužovala, nebo při rovnovážné poloze pluhu srážet nohou nebo otkou nedostatečně otočenou půdní skývu do předchozí brázdy, jak tomu bylo při hlubší orbě ve středověku.

B. A. Šramko odhadl stáří tohoto významného nářadí pomocí pečlivého srovnávacího studia na polovinu I. tisíciletí před našim letopočtem, tedy těsně před expanzí keltské metalurgie. Podle Šramkova sdělení bude toto datování v příštím roce prověřeno analýzou pomocí radioaktivního uhlíku. Rovněž dřevo známého rádlu z Dabergotz bude v r. 1966 podle zprávy od U. Bentziena vyšetřeno touž metodou. Tím se zpevní chronologie rašelinistních oradel; nelze však očekávat, že by došlo k příliš velké změně v jejich datování.

Dávná existence sergějevského pluhu, který byl již zárodkem záhonového pluhu, nás opravňuje k názoru, že princip plužní orby byl alespoň na dnešním východoslovanském území znám již v předhistorické době. Tento způsob orby byl v tamních přírodních podmínkách skutečně žádoucí. Nová zkušenost v obdělávání půdy razila si cestu rovnoběžkovým směrem na západ do střední Evropy, postupující místy s podobnými klimatickými a půdními podmínkami. Toto zjištění potvrzuje alternativní závěr Lubora Niederla o dávném východním původu slovanského záhonového pluhu.

Předneseno na konferenci „Slovanská etnografie a dílo Lubora Niederla“ v Liblicích v r. 1965.

POZNÁMKY

- 1) B. Bratanič, *Nešto o starosti pluga kod Slavena*. Uspomeni Lubora Niederlea 1865 až 1944), Zbornik radova filozofskog fakulteta II, 1954, Zagreb, str. 277—279 a 288.
- 2) Plinius sen., *Historia naturalis* XVIII, 20, 49, 3.
- 3) L. Columella, *De re rustica libri* XII, II, 2.
- 4) A. Steensberg, *Parallel ploughing with alternately sloping and upright ard in Columella*, Folk-Liv 1957—1958, str. 157—162.
- 5) E. G. von Boddien, *Der Mecklenburgische Haken, ein vorzüglicheres Ackerwerkzeug als der gewöhnliche Pflug, beschrieben nach Schuhmacher und dargestellt nach fremden und eigenen fünfzigjährigen Erfahrungen, nebst Notizen über von Thünens Hakenpflug*, Oldenburg 1840.
- 6) U. Bentzien, *Der Pflug auf der Insel Rügen*, Greifswald-Stralsunder Jahrbuch 3, 1963, str. 203—223.
- 7) L. Niederle, *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů* III, 1921, str. 74.
- 8) J. Čremošnik, *Nová antička istraživanje kod Konjica i Travnička I*, Rimska villa u Lisičići, kod Konjica, Glasnik zemljanskog muzea u Sarajevu 10, 1955, tab. V, obr. 2.
- 9) F. A. Aberg, *The early plough in Europe*, Gwerin I, 1957, str. 170—180, obr. 7:1, 2, 3.
- 10) H. Koren, *Pflug und Arl*, Salzburg 1950, 233 obr. 22.

- 14) I. I. Lapuškín, *Pamjatniki kultury polej pogrebenij „Dněprovskogo Levoberežija“*, Sovětskaja Archeologija, 13, 1950, obr. 5a.
- 12) V. I. Dovženok, *K istorii zemledělja u vostočnych Slavjan v I. tysiačeletie n. e. i v epochu Kijevskoj Rusi*. Materialy po istorii zemledělja SSSR, Moskva I, 1952, 117, obr. 4.
- 13) T ý ž, c. d., 1952, obr. 3.
- 14) T ý ž, *Do pytanija pro techniku ornogo zemlerobstva na pівdni drevnoj Rusi*, Archeologija 4, 1950, str. 13.
- 15) B. A. Kolčín, *Čornaja metallurgija i metalloobrabotka v drevnej Rusi*, Mat. i Issl. po Archeologii SSSR 32, 1953, obr. V3.
- 16) I. I. Lapuškín, c. d., 1950, obr. 6a, b.
- 17) V. I. Dovženok, *Rozkopky bila s. Volynčevoho sumskoj oblasti*, Pamjatki Archeolog. USSR 3, 1952, str. 251.
- 18) I. I. Lapuškín, c. d., 1950, obr. 5b.
- 19) V. P. Levačova, *Selskoje chozjajstvo*. Očerki po istorii ruskoj děrevni X-XII v., Moskva 1956, 32, obr. 6.
- 20) V. K. Gončarov, *Rajkoveckoje gorodišče*, Kijev 1950, tab. IV:3, 4, 5; V:1, 2.
P. N. Tretjakov, *Selskoje chozjajstvo*, Istorija kultury drevnej Rusi 1, 1948.
- 21) A. V. Kirjanov, *K voprosu o zemledělji volžskich Bolgar*, KSIIMK 57, 1957, obr. 3:1, 2; 5:3, 4.
- 22) V. K. Gončarov, *Drevnij Kolodjažin*, KSIIMK 41, 1951, obr. 8:1.
- 23) V. I. Dovženok, c. d., 1950, str. 12.
- 24) P. N. Tretjakov, c. d., 1948, obr. 36.
- 25) W. Nowothenig, *Germanische Ackergeräte in Schlesien*, Altschlesien 8, 1939, str. 94 a 96.
- 26) E. Hachulski, *Radlice z późnego okresu rzymskiego z Mogily, pow. Kraków*, Wiadomości archeologiczne 20, 1954, str. 189–190.
Z. Podwińska, E. Hachulski, *Radlice z późnego okresu rzymskiego z Mogily, pow. Kraków*, (rec.), Kwartalnik hist. kult. material., 2, 1954, str. 721–723.
S. Buratynski, *Tereny Nowej Huty w świetle badań archeologicznych*, Z dziejów starożytnej metalurgii na ziemiach Polski południowej, 1956, obr. 19
K. Bielenin - J. Piaskowski, *Radliczka z Igolomi*, Spr. Arch. 5, 1959, str. 273 až 279.
R. Hachulska - Ledwos, *Wczesnośredniowieczny skarb żelazny z Mogily, pow. Kraków*, Wiadomości archeologiczne 26, 1959–1960, str. 251–259.
- 27) K. Żurowski - G. Mikolajczyk, *Sprawozdanie z badań z kurhanu we wsi Husynne w pow. hrubieszowskim*, Spr. Arch. 1, 1955, obr. 8.
- 28) F. Šach, *Rádlo a pluh na území Československa*, Část I: Nejstarší orební nářadí, Vědecké práce Zemědělského muzea, Praha 1961, obr. 51–65.
- 29) J. Eisner, *Základy kovárství v době hradištní v Československu*, Slavia antiqua 1, 1948, str. 372, obr. 2:1, 4.
T ý ž, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 261a, tab. XCIII, obr. 8.
V. Budinský - Krička, *Príspevok k poznaniu slovanského osídlenia na juhovýchodnom Slovensku*, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 11, Nitra 1963 (separátny výťahok).
- 30) J. Kretschmar, *Die Herkunft der frühgeschichtlichen Pflugscharen in Sachsen*, Sachsen Vorzeit 4, 1940, str. 47, obr. 2, 4.
- 31) B. Bratanič, c. d., 1954, mapa III.
F. Šach, *K vývoji slovanského orebního nářadí na základě materiálu z muzejních sbírek*, Československá etnografie X, 1962, str. 228–230.
- 32) F. Šach, *Soustava oradel Starého světa a zařazení nářadí z území Československa*, Vědecké práce Zemědělského muzea, Praha 1963, str. 216–217.
- 33) T ý ž, c. d., 1962, str. 229, pozn. 27.
- 34) B. A. Šramko, *Drevnij derevjanyi plug iz sergeevskogo torfanika*, Sovětskaja Archeologija 4, 1964, str. 84–100, obr. 1, 2, 3.

The Romans may have known the ridge plough which turns over the soil to one side, but under the natural conditions in which they lived they did not require it and thus did not themselves possess it. Thus the Germans could not have passed on a Roman-Germanic plough to the Western Slavs. In this sense the results of the latest research correct the conclusions of L. Niederle on this matter. All the more remarkable, however, is his final supposition that the origin of the plough, i. e. a tilling implement provided with a asymmetrical mouldboard, must be sought in the East. This is supported by the number of asymmetrical ploughshares (pre-supposing a mouldboard), and the even more frequent horizontally attached symmetrical ploughshare with small coulter, assigned to the period from the 5th to the beginning of the 13th century, found on sites indicating the road from Southern Russia across Southern Poland to Czechoslovakia. This is a territory whose natural conditions demand cultivation by ridge plough. The existence of this ancient cultural highway is confirmed too by several typological similarities in the construction of the tilling implements. Thus practically in the same territory we find in recent tilling implements the type of plough with double stilt sole, further with the forward leaning sheat both in ards and ploughs of quadrangular construction and finally even with the beam parallelly attached to the heel of the sole by its bent hindmost part.

The discovery in the peat-bog at Sergeyev of the wooden plough, preserved in the museum at Chernigov, provides very strong support for Niederle's idea. It consists of naturally grown piece of oak, is of the sole-type with arched beam. The massive construction where the conic sole passes into the beam is somewhat broader on the right side. Its right edge is hollowed into a paraboloid shape widening towards the back. This plane, finished above by a sharp ridge, represents the beginnings of the mouldboard. B. A. Shramko assigned the Sergeyev plough to the middle of the first millenary B. C.

JÁN PODOLÁK

Katedra etnografie a folkloristiky Univerzity Komenského, Bratislava

V zalesnených oblastiach Západných Karpát sa zachovali až do polovice 20. stor. niektoré prastaré techniky poľnohospodárskej práce, ktoré sa v priľahlých nížinných oblastiach už nevyskytujú. Archaičnosť niektorých foriem poľnohospodárstva vo vyššie položených horských oblastiach sa prejavuje predovšetkým v spôsoboch získavania poľnohospodárskej pôdy z pôvodných lesných plôch, v úprave tejto pôdy pre poľnohospodárske a osídľovacie účely, v používaných prastarých pracovných technikách a nástrojoch, vo zvyškoch motykového obrábania pôdy, v pestovaní starých kultúrnych plodín, ktoré boli v hospodársky vyvinutejších oblastiach nahradené plodinami novšími, v kolektívnom vykonávaní niektorých prác a v ďalších kultúrnych prežitkoch, ktoré majú svoj pôvod v predhistorickom období vývoja tejto krajiny. Cieľom tohto príspevku je zhrnúť doterajšie poznatky o formách kľčovania a žiarového hospodárenia na Slovensku a etnografickými údajmi prispieť k osvetleniu počiatočkov poľnohospodárstva v tejto časti strednej Európy.

Základný prameň k nášmu štúdiu tradičných foriem kľčovania a žiarového hospodárenia na Slovensku tvoria údaje získané terénnym výskumom lokalít, v ktorých sa staré prežitky poľnohospodárstva najdlhšie zachovali. Podľa súčasného administratívneho rozdelenia ide najmä o slovenské horské oblasti začlenené do okresov Trenčín, Považská Bystrica, Žilina, Čadca, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš, Banská Bystrica, Zvolen, Rožňava, Poprad, Bardejov a Humenné. Etnografické údaje získané terénnym výskumom na území Slovenska dopĺňame údajmi z literatúry a porovnávame s analogickým vývojom týchto javov v susedných slovanských oblastiach.

Rekonštrukcia starších období vývoja poľnohospodárstva výlučne na základe niekoľkých prežitkov zachovaných do súčasnosti by mohla viesť ku skresleným záverom, ak by sme etnografické fakty nedoplňali poznatkami z iných vedných odborov. Preto k úplnejšiemu pohľadu na niektoré skúmané javy používame aj doterajšie poznatky slovenskej archeológie, histórie, jazykovedy a geografie. Takýmto komplexnejším prístupom sa na jednej strane dosahuje dôslednejšie vysvetlenie javov ľudovej kultúry v ich historickom vývoji, na druhej strane sa overujú a často aj korigujú výsledky spomenutých vedných odborov, ktoré by boli — najmä na úseku dejín poľnohospodárstva — bez etnografických údajov iba povrchné a neúplné.

1. KLČOVANIE NA SLOVENSKU NA ZÁKLADE ETNOGRAFICKÉHO MATERIÁLU Z 19. A Z PRVEJ POLOVICE 20. STOROČIA

Písomné zprávy z obdobia feudalizmu na Slovensku nám poskytujú dosta-

tok údajov o získavaní poľnohospodárskej pôdy z lesných plôch klčovaním. Poľnohospodárska pôda, získaná klčovaním a najmä v prvých rokoch obrábaná zväčša ručnými motykovými nástrojmi, označovala sa v starších písomných prameňoch z obdobia feudalizmu zvyčajne latinským názvom *extirpaturae* alebo slovenským názvom *kopanice*. Z majetkoprávneho hľadiska sa považovali za kopanice pozemky, ktoré poddaní skultivovali z plôch zarastených dovtedy lesmi, kríkmi a stromami, a to tým spôsobom, že drevený porast rúbaním, spaľovaním a klčovaním odstránili, takto získanú pôdu stále čistili a zošľachtovali, až je premenili na užitočnú poľnohospodársku pôdu, teda na role alebo na lúky.¹⁾

V severných častiach Uhorska, teda predovšetkým na Slovensku, bolo získavanie užitočnej poľnohospodárskej pôdy pomerne rozsiahle a o jeho bežnom výskyte sú zprávy už zo stredoveku. Pravda, najviac zpráv o klčovaní sa zachovalo z obdobia intenzívnejšieho osídľovacieho ruchu, na ktorom sa podieľal či už domáci slovenský alebo cudzí etnický živel. Z 15.—18. stor. sú to najmä bohaté zprávy o osídľovacom postupe pastierskeho obyvateľstva, ktoré prenikalo do horských oblastí Slovenska z východnejších častí karpatského masívu. Pri tomto osídľovaní západokarpatských oblastí cudzím i domácim pastierskym obyvateľstvom (nazývaným v latinských prameňoch *Valachi*) sa podľa súdobých zpráv ničili veľké plochy lesov rúbaním, pálením, klčovaním, ako aj vypásaním stádami oviec a kôz. Do oblasti stredoslovenských banských miest boli vysielaní lesní odborníci od dvorskej komory vo Viedni, aby vykonali inšpekciu hospodárenia v jednotlivých lesných komplexoch a podali zprávy o výsledku šetrenia.²⁾ Takto sa nám zachovali (najmä z oblasti bývalej Zvolenskej stolice) mnohé cenné údaje o rozsahu rúbania lesov, o budovaní drevených pastierskych chatrčí na lesných vyrúbaniskách a o zakladaní malých hospodárstiev na vyklčovanej pôde.³⁾ Početné zprávy o osídľovacom postupe pastierov v lesných oblastiach sú aj z územia iných slovenských stolíc, najmä z Gemera,⁴⁾ z Oravy⁵⁾ a v menšej miere aj z bývalých stolíc Šariš, Spiš, Lipcov, Turiec a Trenčín.

Pri rúbaní lesov pastiermi išlo hlavne o získanie dostatku pasienkových plôch a len v ďalšom štádiu osídľovacieho procesu aj o získavanie lúk a oráčiny. Ťažisko rozširovania plochy ornej pôdy spočívalo preto predovšetkým v kopanicovom hospodárení roľníckeho obyvateľstva usadeného v horských kotlinách, v podhorských údoliach riek, ale aj v úrodnejších nížinách, kde boli lesné plochy. Klčovanie bolo uznávané za veľmi namáhavú prácu, čo sa odrazilo aj v poskytovaní úľav na ťarchách a povinnostiach poddaných voči zemepánovi, štátu a cirkvi. Kopanice sa uznávali za kuriálnu pôdu, preto s ich užívaním sa nespájali také povinnosti voči vrchnosti ako s užívaním pôdy usadlostnej. V zásade sa uznávalo zemepánovo vlastnícke právo na vyklčovanú pôdu, ale na druhej strane sa uznával aj nárok poddaného na úhradu za namáhavú prácu vynaloženú na vyklčovanie a skultivovanie kopanicovej pôdy.⁶⁾ Úľavy na dávkách a povinnostiach za prácu poddaného na kopanicovej pôde sa poskytovali podľa špeciálnych úprav jednotlivých stolíc. Pravda, hospodárenie na vyklčovanej pôde malo pre poddaného aj tú výhodu, že na jej obrá-

banie sa nevzťahovala disciplína, vyplývajúca z chotárneho spoločenstva, že na kopanice nesiahala viazanosť systémom trojpoľného hospodárenia, teda že poddaný hospodáril na kopaniciach slobodne čo do výberu pestovaných plodín i čo do časového zadelenia hospodárskych prác.

Na značný význam kopanicovej pôdy v hospodárení poddaného ľudu poukazuje aj rozsah kopanic v jednotlivých stoliciach, ktorý závisel predovšetkým od perspektív hospodárenia na takejto pôde (teda od poskytovaných výhod a podmienok náhrady za vynaloženú prácu), ale aj od iných hospodárskych a sociálnych momentov (napr. od populačného prírastku obyvateľstva v príslušnom domíniu, od možností mimoroľníckych zdrojov obživy ap.). Všeobecne však možno povedať, že v druhej polovici 18. stor. a na začiatku 19. stor. predstavoval rozsah kopanicovej pôdy pomerne k usadlostnej pôde značné percento. Tak napr. v čase urbárskej konskripcie bolo v považskej časti Trenčianskej stolice (podľa stavu z r. 1771) spolu 38 159 bratislavských meríc ornej pôdy klčovísk proti 259 761 bratislavských meríc urbárskej pôdy extravilánu.⁷⁾ Vo Zvolenskej stolici tvorili klčoviská v pomere k urbárskej pôde 6 % roľi a 28 % lúk, v Turci 8 % roľi a 20 % lúk, na Spiši 1 % roľi a 10 % lúk ap. Po zrušení poddanstva v Uhorsku bolo ďalšie rozširovanie plôch kopanicovej pôdy pre poddaných značne sťažené ustanoveniami urbáriálneho patentu z r. 1853, v zmysle ktorého kopanicová pôda — na rozdiel od pôdy urbárskej — zostala aj naďalej vlastníetvom zemepána, teda jej držiteľia nemali na ňu dedičné právo ako na bývalú pôdu urbársku, naďalej zostávali vo feudálnom područí zemepána a museli znášať všetky feudálne ťarchy spojené s držbou tejto pôdy.⁸⁾

Hoci o plošnej výmere vyklčovanej pôdy a o majetkoprávnej úprave jej užívania v období feudalizmu máme dostatok spoľahlivých údajov, zatiaľ na druhej strane údaje o konkrétnych spôsoboch klčovania pôdy sú veľmi skromné. Všeobecne sa udáva, že práca spojená s kultivovaním kopanicovej pôdy bola nesmierne namáhavá a výsledky prejavujúce sa vo výnosoch boli skromné. Konkrétnejšie údaje o spôsoboch klčovania a ďalšieho obrábania kopanicovej pôdy, ako aj o spôsoboch pestovania hospodárskych plodín na tejto pôde máme až z obdobia od počiatku 19. stor. do polovice 20. stor., teda do obdobia socialistickej kolektívizácie pôdy a poštátnenia všetkých lesných plôch.

Formy pracovných techník a používaných nástrojov pri klčovaní záviseli hlavne od charakteru pôdy a klčovaného porastu, ale aj od budúcej funkcie klčovaného pozemku. Z toho hľadiska budeme hovoriť osobitne o úprave vyklčovanej pôdy na trvalú oráčinu, lúku alebo pasienok a osobitne o úprave pozemku, ktorý sa po prechodnom obrobení znova trvalo zalesní. Pri výbere lokalít na západnom, strednom i východnom Slovensku sme uprednostnili obce s roztrúseným osídlením a geograficky izolované obce v lesnom prostredí, pretože tam najdlhšie pretrvali archaické spôsoby klčovania, motykového hospodárenia na takto získanej pôde, ako aj využívania kopanicovej pôdy na osídľovacie účely.

Na západnom Slovensku sme vývoj starých foriem klčovania zaznamenali predovšetkým vo dvoch priečne ležiacich dolinách zalesnenej časti Bielych

Karpát, a to v údolí rieky Súčanka s dedinami Dolná Súča a Horná Súča a v Bošáckej doline s dedinou Bošáca (skúmaná oblasť leží v okrese Trenčín). V Súčanskej doline sa od komasácie v 70. rokoch 19. stor. kľčovali lesy, ktoré boli v spoločnom vlastníctve bývalej urbárskej obce. Napr. v Dolnej Súči sa v prvých rokoch po 1. svetovej vojne vyklčovala rozsiahla plocha lesa na hranici chotára, aby sa získala poľnohospodárska pôda, ktorej bol nedostatok. Úžitkové drevo sa odpredalo stavebným firmám a vyrúbanisko sa začalo upravovať pre poľnohospodárske účely.⁹⁾

Po odvezení úžitkového dreva z vyrúbaného smrekového lesa se olúpala kôra z pozostalých pňov, popretínali sa bočné hrubšie korene a pne sa nechali schnúť. Zvyšky odpadového dreva a trávy sa na mieste spálili a popol sa rozhrnul po vyrúbanisku. Súčasne sa na pozemku vyhrabala nečistota a pozbierali sa kamene, ktoré sa vyniesli na okraj vyrúbaniska. Tam sa vysypali na hroble vedľa cesty. Nerovný povrch pôdy sa zrovnal, prekopal a do nezatrávnených miest sa zasiali trávne semená. Pri technickej úprave pozemku sa používali ako hlavné nástroje: špeciálna motyka na kľčovanie (*kučovníca*) zhotovená z pevnejšieho materiálu miestnymi kováčmi, ďalej kopačí nástroj *krompáč* používaný najmä na vykopávanie kameňov, sekera, drevené a železné hrable na vyhrabávanie nečistoty, kameňov a na zarovnávanie povrchu po zasiatí semena a napokon na vynášanie drobného kamenia prútený koš a pevná plachta zhotovená z doma natkaného konopného plátna (*rohová plachta*). Opísané práce, označované termínom *kučovanie*, sa vykonávali zpravidla v jarnom období. Keďže išlo o práce na spoločne vlastnenom pozemku, zúčastňovali sa na nich povinne všetci členovia bývalej urbárskej obce, a to podľa veľkosti podielu v spoločnom pozemkovom vlastníctve. Podľa potreby sa určovalo, koľko sa má odpracovať na jeden podiel (napr. ročne 5—7 dní). Na práci sa zúčastňovali hlavne muži, ľahšie práce vykonávali aj ženy a odrastené deti, pričom dieťa sa počítalo za pol pracovnej sily. Po skončení kľčovania sa pozemok ponechal tri - štyri roky na lúku. Tráva sa nekosila ručnými kosami, ale sa vyžíňala pomedzi pňami ručnými kosákmi. V jesennom období sa vyhánal na kľčovisko dobytok. Keďže pozemok sa nekosil kosou, ani sa neoral, vyrastlo na ňom trnie a drobné kríky, ktoré sa každoročne v rámci jarného kľčovania znova vytínali malými sekerkami (*obušek*), alebo sa vysekávali aj s koreňom kľčovacími motykami. Keď sa drobný porast v období 3—4 rokov takto zlikvidoval a popretínané povrchové korene okolo pňov začali odumierať, pristúpilo sa k najťažšej práci, k odstraňovaniu pňov. Aj pri tejto práci sa používali z pracovných nástrojov kľčovacia motyka na vykopávanie pňov a na pretínanie koreňov, sekera, krompáč na kopanie v kamenitej pôde a pevné bukové drúky (*drúch*). Pne sa z bokov i odspodu obkopali, zvyšky bočných koreňov se poobtínali a napokon sa vypáčili zo zeme drevenými drúkami. V prípade potreby sa vytrhávali zo zeme reťazou pomocou dobytčieho záprahu. Takto sa v priebehu dvoch-troch rokov (teda v 4.—7. roku od vyrúbania lesa) odstránili zvyšky pňov a povrchových koreňov. Väčšie pne sa použili ako palivové drevo, zvyšok sa na mieste spálil a popol sa rozhádzal po pozemku ako hnojivo. Jamy po pňoch sa zahrnuli hlinou, povrch sa zrovnal motykami a hrabľami. Pri prekopávaní pôdy sa súčasne zasialo semeno ovsu a polovníka.

Vyklčovaný pozemok po odstránení pňov sa nazýval *kučovisko*, *kopanica* alebo *kopánka*. Zasiaty ovos (*oves*) a miešanka (*polovník*) sa v jeseň spoločne zožali a zrno i slama sa použili na kŕmenie obecných plemenných býkov. Aj tieto práce sa vykonávali ako spoločná povinnosť členov urbárskeho spolku. Až v jeseň po odvezení prvej úrody obilia sa celý pozemok rozparceloval na rovnaké diely, ktoré sa dali do prenájmu členom spolku ale aj iným záujemcom. Každý nájomník bol zainteresovaný na čím lepšom výťažku pôdy, ktorú začal primerane k svojim možnostiam individuálne obrábať. Pôda sa prenajímala na tri roky. V prvom roku každý prekopal vyklčovanisko, povyberal kamene a niektorí začali pod sejbu aj orať. Zvyčajne sa pozemok za celé tri roky nehnojil. Pestovali sa na ňom hlavne zemiaky, ovos a jačmeň. Zriedkavejšie sa zasiała aj raž. Po uplynutí trojročnej lehoty sa pozemok znova prenajal na ďalšie trojročné obdobie, pričom sa uprednostnili dovtedajší držiteľia. najmä ak sa starali o pôdu vzorne a nezanedbávali jej obrobenie, ktoré bolo v týchto prvých rokoch vzhľadom na potrebu vykultivovať oráčinu veľmi dôležité. Od 4. roku sa začala pôda hnojiť, a to jednak maštalným hnojom, jednak zatváraním ovčieho stáda do prenosnej drevenej ohrady (*košarovanie*). Takto sa pozemky prenajímali až do socialistickej kolektivizácie, keď založené JRD prevzalo do obrábania pôdu bývalej urbárskej obce a urbárske lesy prešli do vlastníctva štátu.

Okrem klčovania na urbárskych lesoch klčovalo sa v uvedených obciach (Dolná a Horná Súča) aj individuálne, a to na pôde, ktorú vlastnili kopaničiari, obývajúci roztrúsené gazdovstvá v odľahlých častiach chotárov. U nich sa medzi siatymi plodinami popri jačmeni, ovsí, raži a zemiakoch vyskytovala aj suržica. Keďže pôda týchto roztrúsených osadníkov sa rozkladá okolo ich príbytkov pomedzi lesmi a hájmi a podnes nebola skolektivizovaná, kopaničiari kultivujú neobrábanú pôdu v susedstve svojich pozemkov a prihrádzajú ju k svojej pôde, ako to robili v minulosti. Pravda, nemožno to robiť na úkor chránených lesov, ktoré sú vo vlastníctve štátu. Tento druh klčovania bol zistený ešte na jar r. 1964 v Hornej Súči v kopaničiarskej osade Trnávka. Aj pri súčasnom klčovaní sa používajú pracovné nástroje ako v minulosti, hlavne klčovacia motyka a sekera.

Napokon sa v uvedených obciach termínom klčovanie označuje aj každoročné kultivovanie pasienkových plôch, vlastnených niekedy bývalou urbárskou obcou, teraz roľníckym družstvom. V rámci týchto prác sa každej jari zúčastňovali všetci členovia urbárskej obce na povinnom vytínaní kríkov a trnia, ako aj na zakopávaní jarkov a odstraňovaní kameňov na spoločných pasienkoch. Okrem toho sa označuje za klčovanie aj jarné čistenie lúk, na ktorých sa klčovnicou vykopávajú kríky alebo široko rozvetvené živé ploty na medziach lúk.

Zo západoslovenského územia sa zachoval opis analogického postupu pri klčovaní z obce Bošáca. J. E. Holuby vo svojich etnografických prácach uvádza, že tamojší obyvatelia roztrúsených kopaničiarskych sídiel klčovali na rozhraní 19. a 20. stor. lesy a neobrábané plochy v blízkosti svojej pôdy. Keďže práce pri klčovaní sa nekonali na spoločne vlastnenej, ale na individuálnej obrábanej pôde, vykonávali ich jednotliví hospodári formou vzájomnej

susedskej výpomoci, ktorá bola pri obťažnom odstraňovaní pňov a vykopávaní väčších kameňov nevyhnutelná.¹⁰⁾ Na klčoviskách sa siala zvyčajne miešanina ovsu a lesnej raži (*lesné žito* — *Secale cereale* L., var. *multicaule* Ktze.), ale aj samotný ovos (*ovos*), jačmeň a raž (*žitó*) a okrem obilnín zemiaky. Pri sejbe miešaného osiva ovsu s lesnou ražou sa v prvom roku žala úroda ovsu, v nasledujúcom roku úroda raži.¹¹⁾ V oblasti Považia sú značné plochy vyklčovanej pôdy (dosiaľ klčovaním stále rozširované) na okolí miest Púchov a Považská Bystrica.

Na severozápadnom Slovensku boli staré techniky klčovania praktizované takmer do súčasnosti v oblasti Kysuce (okr. Žilina a Čadca), kde sa obce s roztrúsenými obydliami utvárali a rozširovali práve na širokých plochách kopanicovej pôdy. Výstižným príkladom rozširovania poľnohospodárskej pôdy na plochách nových kopaníe je obec Terchová (okr. Žilina). V tejto obci sa až do založenia Jednotného roľníckeho družstva rúbali a klčovali rozsiahle lesné plochy, ktoré boli spoločným vlastníctvom obce a spolku bývalých urbarialistov. Až do komasácie v 70. rokoch sa v tejto obci klčovalo všade, kde boli k tomu vhodné pôdne podmienky, teda tak na pôde zemepána ako i na obecnom. Po vyčlenení spoločne vlastnenej urbárskej pôdy z lesov zemepána klčovanie v panských lesoch prestalo a klčovalo sa len na obecnom.

V 17. a 18. stor. sa klčovali v Terchovej len plochy v údolí rieky Varínka a iba v priebehu 19. a 20. stor. sa klčovanie prenieslo aj na málo úrodné odľahlé časti chotára, vzdialené od jadra obce až na 15 km. Jeden zo žijúcich informátorov charakterizoval masové rozširovanie kopanicovej pôdy v období z konca 19. stor. slovami: „Mnoho detí a málo chleba nútilo dedinský ľud hľadať obživu tam, kde bola. Ľudia nivočili lesy, rúbali drevo ako zo svojho, vypaľovali háje, klčovali porast, dorábali pasienky a na lepších miestach aj malé políčka. Koľko si kto z obecného vyklčoval, toľko bolo jeho. Nikto nikomu nebránil, pretože hôr bolo dost. Keď si ktosi vyčistil, obec mu to vymerala, vydělila zo spoločného a zapísala v Pozemkovej knihe na jeho meno.“¹²⁾ Hlavnými používanými nástrojmi boli aj tu sekera, špeciálna klčovacia motyka (*kučovnica*) a krompáč. Prevažnú časť vyklčovanej pôdy ponechali na pasienky, menšie plochy na lúky a na úrodnejších častiach vyrobili pôdu na pestovanie ovsu a zemiakov. Na miestach starších lesov, kde bola hrubšia vrstva prehnitého lístia a húnusu s bohatými živinami, zasiali po vyklčovaní hlavne lesnú raž (*ikrica* - *Secale cereale* L.), osobitný druh jačmeňa nahého (*tenkeľ* - *Hordeum distichum*, var. *nudum* L.),¹³⁾ zemiaky, jačmeň a ovos.

Proces klčovania sa vyvíjal obdobným spôsobom aj v severnejšej oblasti v údolí rieky Bystrica, a to v obciach Riečnica, Stará Bystrica, Nová Bystrica, Zborov, ako aj v neďalekej obci Ošednica (okr. Čadca). Na vyklčovanej pôde sa zakladali pasienky, lúky a oráčina, budovali sa prechodne obývané letné maštale pre dobytok (*cholvarky*) a postupne sa vytvárali aj trvale obývané sídla (*dvory*) roztrúseného typu.¹⁴⁾

V oblasti Kysuce sa zachovalo klčovanie nielen v súvislosti s trvalou premenou lesnej pôdy na pôdu poľnohospodársku, ale aj v súvislosti s prechod-

ným využívaním lesných vyrúbanísk na pestovanie poľnohospodárskych plodín. Po trojročnom pestovaní hospodárskych plodín bolo vyrúbanisko opäť zalesnené. Tento spôsob úpravy vyrúbanísk na prechodné poľnohospodárske účely podrobne opísal R. Bednárik vo svojich rukopisných materiáloch z výskumu tejto oblasti.¹⁵⁾ Podľa jeho zistení obyvatelia dedín v údolí rieky Bystrica si prenajímali od majiteľa miestnych lesov vyrúbaniská na trojročné užívanie. Vyrúbanisko sa poskytlo do prenájmu hneď po odvezení dreva. Vyrúbaná plocha nazývaná *holorub*, *rubisko* alebo v Oščadnici *lazura* — sa podelila medzi záujemcov, ktorí prikočili v prvú jar po odvezení dreva k úprave pozemku. Každý kľočoval svoj diel. Haluze a ostatné odpadové drevo na mieste spálili, priestor vyčistili od kameňov, pne ponechali, pôdu prekopali motykou a súčasne pri prekopávaní nasadili zemiaky. Všetky práce okolo zemiakov sa konali s použitím ručných motykových nástrojov. V druhom roku sa do zemiačniska zasial ovos zmiešaný s lesnou ražou (*ikrica*). Pri miešaní sa použili tri až štyri diely ovsa na jeden diel raži. Pri zakopávaní osiva v druhom roku sa súčasne zasadili do pôdy mladé smrečky v rámci zalesnenia plochy. Úroda ovsa sa zožala v tom istom roku ručným kosákom. Lesná raž sa urodila v nasledujúcom roku, teda v treťom roku po prenajatí vyrúbaniska. Vtedy lehota nájmu skončila. Za prenajatie vyrúbaniska platili ročníci majiteľovi lesa polovicou úrody hospodárskych plodín a okrem toho sa museli zúčastňovať na vysádzaní lesa mladými stromkami. V súvislosti s pestovaním lesného žita v tejto oblasti možno ešte dodať, že úrodu tejto obilniny sušili na drevených sušiakoch (*ostrva*), usušenú odnášali v plachtách domov, kde ju mlátili ručne cepami, mleli na ručných mlynoch, alebo tĺkli v mažiaroch, potom preosiali a po zmiešaní s múkou ovsenou alebo jačmennou piekli z nej chlieb. Zo samotnej múky z lesnej raži sa chlieb nepiekol, lebo mal sladkastú chuť. Systém prenajímania lesných rúbanísk na trojročné poľnohospodárske využitie začal zanikať po poštátnení lesov.

O pracovnom postupe pri premene vyrúbanísk na trvalú poľnohospodársku pôdu máme podrobnejšie opisy aj zo stredného Slovenska, najmä z dedín s mladším osídlením. Takúto oblasť predstavuje horné údolie rieky Hron (okr. Banská Bystrica), najmä obce Bacúch, Polomka, Závadka, Heľpa a Šumiac. V obci Polomka sa konalo rozsiahlejšie kľčovanie — podľa pamäti miestnych obyvateľov — koncom 19. a začiatkom 20. stor.¹⁶⁾ Majiteľ miestnych lesov vyrúbával rozsiahlu lesnú plochu a pôdu odpredal roľníkom. Po odvezení dreva zostali na vyrúbanisku pne, ktoré sa buďto ponechali na mieste zhníť, alebo sa vykopali a spolu s iným drevom sa použili ako materiál na pálenie dreveného uhlia. Vykopávanie pňov sa nazývalo *kľčovanie* alebo *ortovanie*. Pri práci sa používali z nástrojov hlavne sekera, kľčovacia motyka (*ortovka*) a drevené drúky na vyvaľovanie pňov. Ak sa pne neodstránili hneď pri kľčovaní, olúpala sa z nich kôra a ak boli z listnatých stromov, opálili sa ohňom pri spaľovaní raždia a ostatnej nečistoty. Popol sa použil na pohnojenie pozemku. Pne z ihličnatých stromov se neopaľovali, len sa obkopali, poobtínali sa im bočné korene a ponechali sa zhníť. Pôda medzi pňami se prekopala a zasadili sa do nej zemiaky. Keď pne poprehnívali, vyklčovali sa a pôda sa začala orať.

Takto získaná poľnohospodárka pôda sa nazývala *kopaňica* alebo *novota*.

Opísaný postup kľčovania sa zachoval v obci Polomka aj pri neskoršom získavaní pasienkov. V prvých rokoch po 1. svetovej vojne dostala obec možnosť zakúpiť si v rámci prvej pozemkovej reformy časť lesa, po vyrúbaní ktorého sa vyrobil na pozemku pasienok. Pne sa odstránili hneď v 2. roku, pôda sa zorala, potom sa zasial ovos zmiešaný s trávnyim semenom. Po zožatí ovsu sa strnisko neoralo, ale sa plocha ponechala na pasienok. Ak sa pne ponechali niekoľko rokov po vyrúbaní lesa, zasadili sa pomedzi ne zemiaky, v ďalšom roku sa zasial ovos s trávnyim semenom, povrch sa urovnal hrabfami a po zožatí ovsu sa plocha ponechala ako kosienok. Tráva sa vyžíjala spočiatku kosákom a len po odstránení pňov sa kosila kosou.

V susednej Závadke sa vyklčovaná pôda nazývala *virobeňisko*. Rozsiahle kľčoviská sú aj v obci Šumiac,¹⁷⁾ kde sa vyrúbanisko vyklčovalo, odpadové drevo sa spálilo a pozemok zostal vo funkcii pasienka. Miesto, na ktorom sa spaľoval drobný lesný porast, sa nazývalo *ždiarovisko*, novo získanú plochu na kopanicovej pôde označujú termínom *novotina*. Mnohé takéto vyklčované pasienky s ponechanými pňami nachádzame v obciach Šumiac a Švermovo až do súčasnosti. Keď pne vyschli, vykopali ich, korene vyklčovali, drobný kameň odstránili a pôdu začali orať. Do takto pripravenej pôdy sadili zemiaky, v ďalších rokoch jačmeň a ovos. Na neskoršie hnojenie týchto pozemkov sa používal dobytčí hnoj zo zimných sezónnych maštali, ktoré sa pre tento cieľ budovali priamo na kopanicových pozemkoch ako zimné ustajňovacie priestory v poli.¹⁸⁾

V dedine Bacúch sa používal v súvislosti s kľčovaním aj spôsob, pri ktorom sa živým stromom na koreni obkopali kmene a preťali bočné korene a stromy vyvalili zo zeme bez toho, že by zostali po nich pne.¹⁹⁾ Prvý rok po odvezení dreva sa zasadili do prekopanej pôdy zemiaky, v druhom roku sa zasialo miešané semeno jariny a ozimnej lesnej raži (*krivica*), jarina dozrela v prvom roku, raž dozrela v nasledujúcom roku. Vo štvrtom roku sa pozemok ponechal ako zatrávnená plocha. V neďalekej obci Čierny Balog sa traduje v súvislosti s likvidáciou lesa aj ten spôsob, že niektoré stromy už na koreni odrali z kôry a len potom ich vyrúbali a pozemok premenili na poľnohospodársku pôdu.

Kľčovanie lesných vyrúbanísk sa praktizovalo až do polovice 20. stor. aj v obciach v údolí rieky Slaná (okr. Rožňava).²⁰⁾ V dedinách Rejdová, Gočovo a Markuška postup pri odstraňovaní pňov závisel od toho, či bolo cieľom vyrobiť oráčinu alebo zatrávnenú plochu. Získavanie pôdy kľčovaním sa tu označuje ortovaňie, vyklčovaná zem sa už v 16. stor. nazývala *kopaňica*.²¹⁾ Po vyrúbaní lesa a po odvezení dreva sa prišlo k odstraňovaniu pňov. Pne sa vykopali kľčovacou motykou (*ortovka*), vyvážili sa zo zeme silnými drúkmí (foľga), hlinu z nich obili obuchom sekery, pne odviezli a jamy po nich zahrnuli hlinou. Potom obrábali zem motykovými nástrojmi dovtedy, kým v nej boli korene, ktoré by prekážali orbe. Až po 3—4 rokoch začali pôdu prať. V prvých rokoch sa používal k orbe ľahko ovládateľný hák, ktorým sa umožňovalo predovšetkým povrchové rozrývanie pôdy a vyorávanie zvyškov koreňov a drobného kamenia.²²⁾ Až po skyprení pôdy sa začal používať na

orbu pluh. V strmých svahoch sa rozširovanie orných kopaníc neosvedčilo, pretože po niekoľkých rokoch voda odniesla ornicu a na vyklčovanom mieste zostala neúrodná kamenistá zem. Preto na strmých stráňach sa po vyrúbaní lesa buďto zakladali malé terasovito usporiadané polička, alebo sa ponechávali zatrávené plochy. Pri úprave zatrávených plôch (či už pasienkov alebo lúk) sa postupovalo tak, že rok po vyrúbaní lesa a odvezení úžitkového dreva sa z vyrúbaniska odstránili povrchové kamene, potom sa z bukových a dubových pňov osekali mladé výhonky, olúpala sa z nich kôra a opálili sa ohňom, pričom sa súčasne spálila aj nečistota a odpadové drevo. Toto opaľovanie pňov a spaľovanie vyhrabanej nečistoty sa nazývalo *cudeňie*. Keď za niekoľko ďalších rokov obhorené pne zhnili, vykopali ich zo zeme, zniesli na kopy a spálili. Podobným spôsobom sa získali rozsiahle plochy pasienkov a lúk aj v stredoslovenskej oblasti s roztrúseným osídlením, najmä v obciach s rozsiahlymi chotármí, ako sú Detva,²³⁾ Hriňová, Očová, Klenovec, Kokava n. R. a ďalšie.

Opis pracovných postupov pri klčovaní na východnom Slovensku nám zachoval J. Martinka, a to z obce Kavečany (okr. Košice).²⁴⁾ Keď mladú horu vyrúbali a chceli mať z rúbaniska rofu, pne obkopali okrúhlu priekopou a nechali ich vystavené dažďu a mrazu do nasledujúcej jari. Okrem toho pň oštiepali, aby začal čím skôr práchnivieť. Nasledujúcej jari takéto pne vyklčovali, vyklčovými koreňmi (*krče*) a hlinou zahádzali jamy po pňoch a celé vyklčovaniško zorali. Takto získaná plocha ornej pôdy niesla starý názov kopanina alebo ortovisko, v iných obciach východného Slovenska aj *ortvaň* alebo pod maďarským vplyvom *ortáš*.

V obci Kavečany sa však zachoval aj iný postup klčovania.²⁵⁾ Po vyrúbaní starého dubového lesa zostali asi 1 m vysoké pne (*pniaky*), ktoré pre ich šírku a rozvetvené korene nebolo možné likvidovať bežným klčovaním, najmä ak ležali v skalnatej pôde, kde sa nedali použiť motyky. Samovoľné spráchnivenie pňov trvalo 20—30 rokov. Na ich likvidáciu sa používal oheň. Vyrúbanisko klčovali jednotliví gazdovia individuálne. Každý záujemca kúpil časť plochy, kôru z pňov olúpал a prerúbал bočné korene, potom plochu vyčistil, prekopal a začal pestovať plodiny. Po niekoľkých rokoch začal používať na obrobienie aj pluh. Veľké pne zostali stále na poli. Proces ich rozkladu sa urýchlil pálením, ktoré sa konalo obyčajne po skončení žatvy v čase pasenia na strniskách. Pastieri nahádzali na pne suchú kôru, mach a natrhané suché strnisko, ktoré zapálili. Takéto vypaľovanie trvalo niekoľko rokov. Keď prehoreli korene a pň sa začal uvoľňovať, vypáčili ho zo zeme drúkami. Pole, na ktorom sa klčovalo pomocou vypaľovania, sa nazývalo *dimeč*. Označovanie pozemkov týmto názvom sa vyskytuje aj v iných dedinách na okolí Košíc a Prešova, a to aj v takých obciach, kde sa na samotné klčovanie nepamätajú.

Klčovanie bolo rozšírené na celom území východného Slovenska až do socialistickej kolektívizácie. Po zoštátnení lesov sa plochy poľnohospodárskej pôdy na úkor lesov nerozširujú. Skôr sa prejavuje opačná tendencia, že sa zalesňujú menej úrodné pasienky. Zvyšky klčovania sa zachovali ako prežitok už len v práci súkromne hospodáriacich roľníkov. Klčuje sa na individuálne obrábaných pozemkoch, ktoré ležia na okraji ornej pôdy vedľa pasienkov. Pri kopávaním z pasienka sa rozširuje plocha oráčiny. Okrem toho sa klčovaním

čistia medze, t. j. široké pásy neobrobenej plochy, tvoriacej hranicu medzi susediacimi pozemkami dvoch majiteľov. Takéto kľčovanie sa nazýva *ortovanie* alebo *korčovanie*. Používaná kľčovacia motyka sa volá *ortovka* alebo *vortifka*. Termínom ortovanie sa okrem toho označuje aj hlboké prekopávanie menej úrodnej pôdy (až do hĺbky 40–50 cm) s cieľom vykopať a odstrániť z pôdy kamene (Ruský Potok, okr. Humenné).²⁶⁾

Na základe predchádzajúcich opisov kľčovania možno podať súhrnnú charakteristiku tejto práce na území Slovenska. Na určenom mieste sa vyrúbali lesy a drevo sa odviezlo. Niekedy sa stromy podkopali a vyvalili zo zeme aj s pňami. Potom sa vyrúbaniisko vyčistilo od drobného porastu, vyklčovali sa kríky a odstránil sa povrchový kameň. Odpadové drevo a suchá tráva spolu s listím sa spálilo. Získaný popol sa použil na pohnojenie pozemku. Potom sa začalo s odstraňovaním pňov, a to buďto ihneď alebo po niekoľkých rokoch. Ak boli pnie staršie, vypaľovali ich, ale len pnie z listnatých stromov. Ďalšia úprava pozemku závisela od jeho budúcej funkcie. Zvyčajne sa kopianica prekopala motykami (a to aj pred odstránením pňov) a využila sa na pestovanie niektorých obilnín a zemiakov (od počiatku 19. stor.). Z obilnín sa pestoval hlavne ovos, jačmeň, raž, lesná raž (*ikrica*, *krivica* - *Secale cereale*) a rôzne miešanky (najmä polovník). Výber plodín závisel od pôdnych a klimatických podmienok, ale aj od vžitej miestnej tradície. Po niekoľkoročnom prekopávaní sa kopianica začala orať, a to najskôr hákom (*hák*, *hok*) postupne pluhom. Ak sa mal pozemok ponechať na pasienok, v 3.–4. roku sa s obilným semenom zasialo aj semeno trávy, alebo niektorá z dvojročných plodín. Okrem premeny vyrúbaniiska na trvalú poľnohospodársku pôdu vyskytlo sa v lesnom hospodárení aj prechodné (obyčajne trojročné) používanie vyrúbaniiska na pestovanie hospodárskych plodín, potom sa plocha opäť vysadila lesom (Kysuce a okolie Trenčína).

Práca spojená s prvotnou úpravou vyrúbaniiska sa označovala slovami *kľčovať*, *korčovať*, *kučovať*, *ortovať*, *kopať*, *vyrobiť roľu*, *vyrábať pole*, *vykoreniť*, *vykmenovať*, *vysekať*, *vykopávať kľče*. Z uvedených neurčitkových tvarov sú odvodené aj slovesné podstatné mená, označujúce túto prácu, ako: *kľčovanie*, *korčovanie*, *kučovanie*, *ortovanie*, *kopaňie*, *vyrábaňie pola*, *vykmeňenie*, *vysekávanie*, *vykopávanie kľčí*. V užšom zmysle označujú tieto výrazy iba vykopávanie koreňov a kmeňov, vytínanie kríkov a prvotné povrchové prekopanie pôdy, v širšom zmysle sa označenia preniesli na všetky práce spojené so získavaním poľnohospodárskej pôdy z lesa, s prvotnou technickou úpravou kopianicovej pôdy a s čistením zatrávnených plôch. Na označenie koreňov sa používajú výrazy *klč*, *krč*, *koreň*, *krnáč*, peň sa označuje slovami *peň*, *pňak*, *klát*, *kmeň*, *krnáč*. Vypaľovanie pňov a vôbec používanie ohňa pri tejto práci sa nazýva *páleňie pňov*, *žiareňie*, *ždiareňie*, *dymeňie*, *cudeňie*.

Pri kľčovaní sa používala špeciálne motyka, ktorá mala na celom území rovnaký tvar, rovnaké rozmery a označovala sa slovami *klčovniica*, *kučovniica*, *korčovka*, *ortovka*, *vortifka* alebo novšie aj motyka alebo motyka na kľčovanie. Na rúbanie pňov a kríkov sa používa sekera, a to buďto ťažká sekera alebo ľahká sekerka do jednej ruky (*sekerka*, *obušek*). Kamene z vyklčovanej plochy

sa vynášajú v prútených alebo drátených košoch, niekde v putniach na hnoj, alebo v plachtách z hrubého plátna. Na vyvaľovanie pňov zo zeme sa používali drúky, nazývané *drúk, lieha, foľga*.

Kľčovaním získaný pozemok má na Slovensku najznámejšie názvy: *kopauca, kopaňina, kopánka, laz, lazina, lazisko, lazištia, laziština, kľčovište, kľčovisko, novota, novotina, ortovisko, ortáš, ortvaň, paseka, pasika*, pri použití ohňa a vypálení pozemku *žiarovisko, ždiarovisko, vypálenieško, dymeč*.

A. Bernolák²⁷⁾ uvádza aj výrazy *kľčenina, kučenina, kučenica, kopanica, nová roľa, sekanina*. Kľčovaním získané horské pasienky na miestach lesných vyrúbanísk sú známe aj pod názvami *poľana, polianka*.

Kopanicová pôda sa hnojila prvý raz predovšetkým popolom zo spáleného raždia. V ďalších rokoch boli takéto odľahlejšie pozemky hnojené zatváraním oviec (ale aj mladého hovädzieho dobytká) do prenosných drevených ohrád (*košiar*). Tento spôsob hnojenia sa volá *košarovaňie*. Na niektoré pozemky sa hnoj vynášal na chrbte vo vreci alebo v drevenej putni (*putňa*). V niektorých horských oblastiach sa budovali priamo na kopanicových roľiach alebo lúčach maštale a šopy na ustajnenie dobytká, a to či už na nočné ustajnenie počas letného pasenia alebo na ustajnenie v zimných mesiacoch. Takto sa vyvinul systém budovania sezónne obývaných filiálnych hospodárstiev v poli, známy v rozličných oblastiach Slovenska pod rôznymi názvami: *poľná maštal, poľná stajňa, poľná šopa, poľné humno, poľná stodola* (Horehronie),²⁸⁾ *bačov* (horné Považie),²⁹⁾ *cholvarok* (Kysuce),³⁰⁾ *šopa* (Spiš),³¹⁾ *stodôlka* ap. Ak kopanicová pôda svojím rozsahom a hospodárskym významom prevyšovala u príslušného gazdu hospodársky význam pôdy v dedine, utvárali sa na kopanicových pozemkoch v odľahlých častiach choťárov aj trvale obývané ľudské sídla roztrúseného typu, aké nachádzame najmä v podhorských obciach s rozsiahlymi choťármi v rôznych oblastiach Slovenska.³²⁾ Na západnom Slovensku v oblasti Bielych Karpát sa tieto roztrúsené sídla nazývajú *kopanice* (v tomto prípade sa označenie kopanicovej pôdy kopanica prenieslo v množnom čísle na celú sídelnú jednotku vybudovanú na takejto pôde), na Kysuciach *dvory, cholvariky*, na strednom Slovensku *lazy* (aj tu sa termín *laz* označujúci vyklčovanú pôdu preniesol na celé obydlie a sídelnú jednotku). Okrem týchto hlavných typov roztrúsených sídiel rozoznávame na Slovensku ešte niekoľko prechodných lokálnych variantov,³³⁾ ktorých vznik a vývoj nemá z hľadiska techniky kľčovania osobitný význam.

2. ZVÝŠKY ŽIAROVÉHO HOSPODÁRENIA NA SLOVENSKU V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA

Na samotnú existenciu žiarového hospodárenia v dávnejšej minulosti poukazujú viaceré historické a jazykové doklady (menovite staré názvy honov, na ktorých sa kedysi žiarilo). O konkrétnych formách tejto prastarej roľníckej práce z obdobia pred 19. stor. neboli dosiaľ zistené podrobnejšie údaje. Preto nasledujúci popis foriem žiarového hospodárenia na Slovensku podávame na základe etnografického materiálu, získaného terénnym výskumom medzi roľníkmi, ktorí poznali túto prácu z vlastnej skúsenosti.

Na Slovensku sa žiarové hospodárenie najdlhšie zachovalo v najvýchodnejšej časti tejto krajiny, v úzkej pohraničnej oblasti pri území SSSR a Poľska (severovýchodná časť okresu Humenné). Tu boli vykonané výskumy starých foriem poľnohospodárstva r. 1956 a 1958, a to na okolí mestečka Snina v dedinách: Ostrožnica, Starina, Prislip, Ruský Potok, Ulič, Ubľa, Šmigovec a Ruský Hrabovec.^{33a}) Obyvateľstvo týchto dedín tvoria zväčša Ukrajinci (Bojkovia). Územie je pokryté prevažne bukovými a dubovými lesmi Poloninských Karpát a južnejšieho pohoria Vihorlat. Pre pestovanie náročnejších obilnín sú tu nepriaznivé pôdne a klimatické podmienky. Z hospodárskych plodín sa pred socialistickou kolektivizáciou pestovali ovos, pohanka (*tatarka*), proso (*bor*), jačmeň (*jarec*), raž (*žito*), kapusta a od počiatku 19. stor. rozšírené zemiaky. Z ostatných plodín sa pestovali lušteniny, konope a ľan. Ťažisko hospodárenia spočívalo v chove dobytka, ktorý bol na nízkej úrovni. Nedostatok miestnych zdrojov výživy nútil ľud odchádzať na sezónne práce do úrodnejších krajov Maďarska a po r. 1918 do dedín Východoslovenskej nížiny.

Úroveň techniky poľnohospodárskej práce v týchto dedinách zodpovedala celkovej hospodárskej a kultúrnej úrovni oblasti, ktorá bola v minulosti najzaostalejšou oblasťou na území Slovenska. Na úseku poľnohospodárstva sa toto zaostávanie prejavovalo predovšetkým v nízkej úrovni poľnohospodárskej techniky, v nedostatočnom obrobení a hnojení pozemkov a v niektorých starých pracovných postupoch a nástrojoch, ktoré boli v iných oblastiach už dávnejšie nahradené dokonalejšími formami práce. Jedným zo starých prežitkov na úseku poľnohospodárstva v tejto oblasti je žiarové hospodárenie, ktoré sa v spomenutých dedinách udržalo až do polovice 20. stor. a ktorého si z československých etnografov povšimli najmä K. Chotek,³⁴) V. Urbancová,³⁵) ako aj výskumný kolektív pracovníkov Slovenského národného múzea v Martine.³⁶)

Pracovný postup pri prvotnej úprave lesnej plochy sa v rámci žiarového hospodárenia podstatne nelíšil od opísaných pracovných postupov pri klčovaní, iba že pri žiarovom hospodárení sa bezpodmienečne používal oheň. Na určom mieste sa vyrúbal les, úžitkové drevo sa odviezlo (v dávnejšej dobe sa údajne ponechalo všetko drevo na pozemku) a zvyšky odpadového dreva sa rozhádzali po celom vyrúbanisku, kde sa nechali vyschnúť a na jar sa spálili. Po vypálení celej plochy sa popol rovnomerne rozhrabal po vyrúbanisku a celá plocha sa na povrchu prekopala motykami, pričom sa zakopalo do zeme zasiate semeno zvláštnej odrody prosa zvané *bor* (*Setaria italica*, *Panicum italicum* L.). Takto získaná a úpravená pôda (*pasika*) se ohradila haluzovým plotom proti dobytku a lesnej zveri. V druhom roku sa na pozemok zasadili zemiaky, v treťom sa zasiala raž a napokon rok alebo dva roky ovos. V celom 3–5 ročnom období sa pozemok obrábal ručne motykovými nástrojmi. Práce súvisiace s takýmto získaním pôdy a jej niekoľkoročným obrábaním sa nazývajú *polarenie*. Potom sa pozemok prestal obrábať a ponechal sa na úhor, ktorý slúžil ako trvalý pasienok,³⁷) alebo sa zalesnil, aby sa po niekoľkých rokoch mohol znova vypáliť a obrobiť.

Z povedaného vyplýva, že pri prvotnom výrube lesa a obrobení pôdy sa pracovný postup kryl s klčovaním. Odlišnosť žiarového hospodárenia sa prejavuje až v ďalšej funkcii takto získaného pozemku a hlavne vo forme jeho

1 Pne po predbežnom vyčistení vyklčovaného pozemku. Veľká Lesná, okr. Poprad.

2 Rúbanie lesného porastu s cieľom získať novú plochu poľnohospodárskej pôdy. Horná Súča, okr. Trenčín.

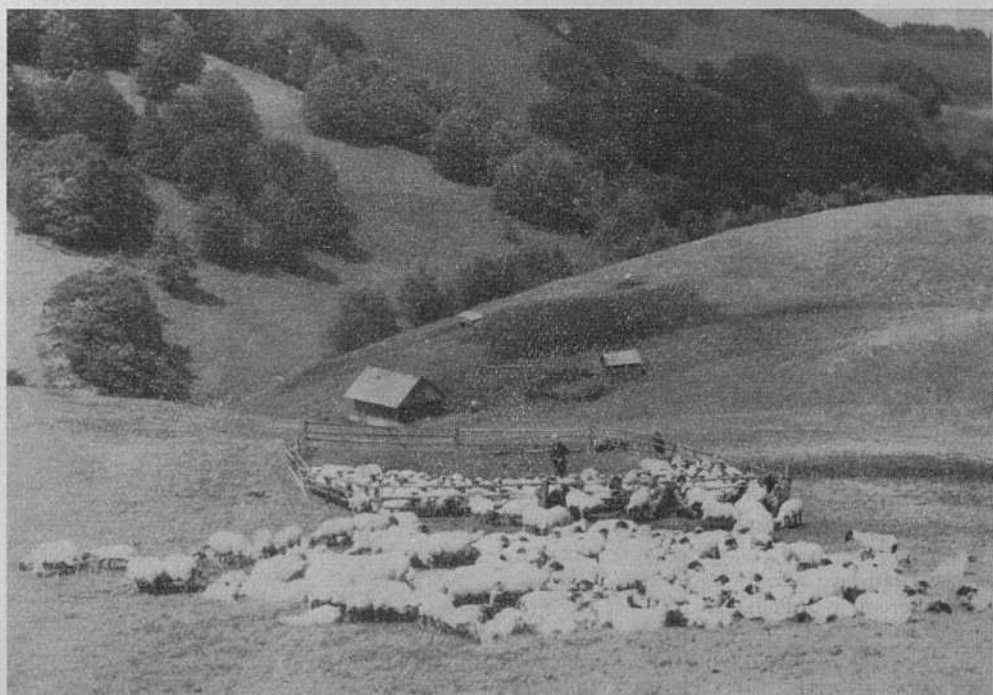
Všetky fotografie okrem č. 4 sú z archívu Národopisného ústavu SAV v Bratislave a ich autorom je J. Podolák.

3 Pálenie vyklčovaného porastu. Dolná Súča.

7 Vyklčovaný pozemok používaný vo funkcii pasienka pre ovce. Švermovo, okr. Banská Bystrica.

8 Hnojenie vyklčovaných pozemkov košarovaúm oviec. Sklabaúna, okr. Martin.

4 Drevené hrable na vyhrabovanie a kovová nádoba na vynášanie kamenia z vykľovaného pozemku. Žakarovce, okr. Sp. N. Ves.
Foto: J. Látalová.

5 Vytínanie tenších halúz pomocou klčovnice. Dolná Súča, okr. Trenčín.

6 Vykopávanie pňov a zhnitých koreňov pomocou klčovnice. Dolná Súča.

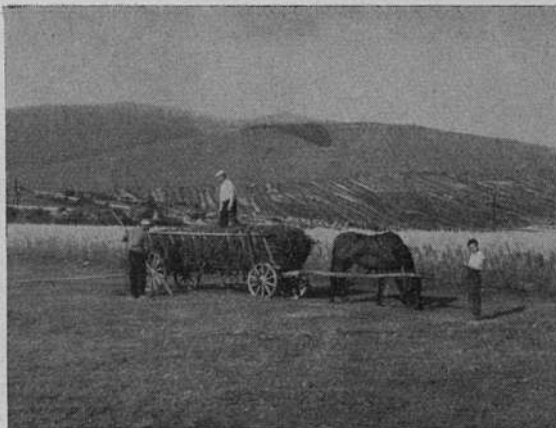
9 Vysokohorský pasienok
na mieste lesného
vyrúbaniska v pohorí
Veľká Fatra.
Belá, okr. Martin.

10 Ohradené lúky na
pôvodnej kopanicovej
pôde. Dolná Súča.

11 Terasovité pozemky
vo funkcii prielohov
na vyklčovanej pôde.
Závadka nad Hronom
okr. Banská Bystrica.

12 Vertikálne rozloženie pozemkov na hranici
ornej pôdy a vyklčovaného pasienka.
Pohorelá, okr. Banská Bystrica.

13 Zvyšky pôvodného lesného porastu
pomedzi kopanicovými pozemkami.
Ždiar, okr. Poprad.

14 Obrábanie kopanicovej pôdy (bránenie drevenou bránou). Zborov nad Bystricou, okr. Čadca.

15 Doprava hnoja na fažko prístupné kopanicové pozemky. Horná Súča.

16 Pastierske sezónne obydlia (koliby) v pásme kopanicových pozemkov. Oščadnica, okr. Čadca.

17 Vytváranie kopanicového osídlenia v osade Dolná Závrská, obec Horná Súča.

18 Charakter chotára
s roztrúseným osídle-
ním. Trnávka, obec
Horná Súča.

19 Pastierske sezónne obydlia (chofvarky) na kopanicovej pôde. Zborov nad
Bystricou.

20 Pne po vyrúbanom lese na miestach
žiarového hospodárenia.
Radvaň nad Laborcom, okr. Humenné.

21 Plotom ohradená poľnohospodárska
pôda v oblasti žiarového hospodárenia.
Staškovec.

hnojenia. Ak pozemok bol ponechaný na trvalý pasienok, udržiaval sa ako ostatné pasienky v horských oblastiach. Ak sa však táto plocha prestala kultivovať, pôda zarástla nielen trávou, ale aj krovinami a mladými stromkami zo starých pňov. Opätovné vyrúbanie lesa, vypálenie celej plochy a obrobienie pozemku predstavuje už staré žiarové hospodárenie. Vzhľadom na ojedinelý výskyt tohto javu na území Slovenska popíšeme tento systém podrobnejšie, opierajúc sa pritom jednak o údaje získané terénnym výskumom, jednak o popis, ktorý podáva K. Chotek.³⁸⁾

Druhý výrub lesa ako aj ďalšie výrubu na tomže pozemku líšili sa od prvotného výrubu hlavne v tom, že vzhľadom na mladý porast práca pri rúbaní a pálení bola menej namáhavá a pôda nemala takú silnú vrstvu zhniťého lístia a úrodnej zeminy ako pri likvidovaní pôvodného starého lesa. V čase 5—8 ročného „odpočinku zeme“ vyrástli na starej kopanici z pôvodných pňov husté kry (zväčša dubové, bukové, lieskové a jelšové) a neveľké stromky. Mladé listnaté vetvy dubových a bukových kríkov sa osekávali a používali vysušené ako krmivo pre dobytok. Lieskové pruty sa upotrebovali na pletenie košíkov. Väčšie haluze sa používali na oplotenie. Z hľadiska zúrodnenia pôdy v dobe jej oddychu sa najvýhodnejšie osvedčovalo pestovať na kopanici jelše, lebo podľa skúseností ľudu tieto poskytovali najlepšie podmienky pre ukladanie úrodnej prsti na lesnej pôde pripravovanej pod budúci osev.³⁹⁾

Výrub mladých drevín sa konal buďto v jeseň alebo na jar. V jeseň vyrúbané stromy a kríky cez zimu dobre vyschli a na jar sa ľahko spaľovali. Zväčša sa uprednostoval jarný výrub, lebo pne po jarnom vytínaní pomalšie vegetovali. Termín jarného rúbania sa zachovával v celej obci viac-menej jednotne, a to podľa počasia koncom marca — začiatkom apríla. Práce pri rúbaní trvajú podľa rozlohy pozemku asi týždeň. Každá rodina pracuje individuálne na svojej paseke. Na prácach sa zúčastňovali všetci práceschopní členovia rodiny. Na niektorých pasekách rúbali iba dvaja-traja pracovníci. Rúbanie silnejších kmeňov, vytínanie a vykopávanie pňov a vykopávanie väčších kameňov je predovšetkým prácou mužov. Ženy vykopávali menšie kríky a vynášali kamene. Ak bol pozemok v strmej stráni, kmene sa nerúbali blízko pri zemi, ale sa z nich nechávali vysoké pníky, ktoré mali funkciu upevňovať pôdu pred jej splachovaním pri prívaloch vody. Pri rúbaní sa silnejšie kmene použili na stavebné účely alebo na kôly do plotu, na zhotovenie dreveného riadu ap. Aj iné súce drevo a prútie sa odviezlo a na pozemku zostalo len odpadové drevo. V minulosti, keď bol dostatok dreva, ponechávalo sa na paseke všetko vyrúbané drevo. Porúbané drevo a raždie sa rozhádzalo po celej ploche a nechalo sa dva-tri týždne schnúť (prípadne ak sa výrub konal v jeseň, drevo schlo do jari).

Približne koncom apríla sa šlo páliť vyrúbanisko (*paliti pasiku*). Aj na tejto práci sa zúčastňovali dospelí členovia rodiny, obyčajne najmenej traja. Pálenie sa začínalo na hornom okraji pozemku alebo na tej strane, odkiaľ vial vietor. Pri zapaľovaní podložili pod haluze suchú trávu, listie, mach alebo aj z domu prinesenú slamu. Keď raždie začalo horieť, dvaja chlapi sa postavili na haluzie a dlhými drevenými ohrablami (*kočerha*) riadili smer ohňa,

ktorý sa šírila proti nim, pričom chrbtom ustupovali na dolný okraj pozemku. Keď sa im začali od ohňa chytať drevené ohrablá, namáčali ich vo vode, ktorú im obyčajne žena alebo dieťa prekladalo z miesta na miesto.

Po vypálení plochy a vychladnutí vypáleniska sa popol rovnomerne rozhrabal po celom vypálenisku. Potom sa malá vrchná vrstva pôdy zľahka prekopala motykami a zasial sa druh prosa *bor*, *ber*. V nasledujúcom roku sa zasadili zemiaky, v ďalších rokoch raž, jačmeň a ovos. Osevný postup však nebol jednotný.⁴⁰⁾ Niektorí takéto pozemky pohnojili maštalným hnojom (najmä ak boli na prístupnejších miestach), čím dosiahli možnosť osievať paseku plodinami viacej rokov. Ak sa pozemok neprihnojil, jediným hnojivom bol popol, ktorý účinkoval asi 4–5 rokov. Potom pôda prestala vydávať úrodu, preto ju prestali na ďalších 5–8 rokov obrábať, nechali ju znova zarásť lesom a kríkmi a za ten čas gazda vyrábal paseky na iných lesných plochách.

Úroda na prechodne obrábaných poličkách uprostred lesov nebola vysoká. Na ploche $\frac{1}{2}$ ha vyžiarového poľa sa urodilo v prvom roku okolo 120 až 130 kg prosovitého boru. Pritom rozloha takýchto pasiek činila iba 10–30 a. Výnos z pôdy nebol úmerný vynaloženej práci. Napriek tomu pestovanie prosa bolo ešte rentabilnejšie než pestovanie zemiakov alebo ovsa. V ľudovej strave sa z prosa pripravovala kaša a zriedkavejšie aj polievka.

Po druhej svetovej vojne začalo žiarové hospodárenie postupne miznúť. Prispeli k tomu predovšetkým nové formy hnojenia pôdy. Na prístupnejšie pozemky sa vyvážal maštalný hnoj a začali sa používať aj umelé hnojivá, preto pálenie lesa a získavanie popola ako hlavný znak žiarového hospodárenia sa ukázalo nepotrebným. Napokon k zániku tejto prastarej formy hospodárenia prispel aj celkový hospodársky vývoj oblasti: kolektivizácia poľnohospodárstva, v ktorej sa na obrobenie pôdy používajú dokonalejšie stroje, zalesnenie neúrodných plôch, vybudovanie cestných spojov a autobusových liniek, ktoré umožňujú narušiť odvektú izoláciu týchto horských dedín a umožňujú odchádzať do práce mimo dedín do priemyselných závodov ap. V posledných rokoch žiarenie úplne prestalo. Pasienkové plochy sa kultivujú a skvalitňujú umelými hnojivami. Aj iné staré formy hospodárenia sa zachovávajú len v ojedinelých prípadoch, u starých ľudí, ktorí ešte obrábajú súkromne vlastnenú pôdu.

3. KLČOVANIE A ŽIARENIE V SUSEDNÝCH SLOVANSKÝCH OBLASTIACH

Opísané formy klčovania a žiarového hospodárenia majú širší územný výskyt. Nachádzame ich predovšetkým v zalesnených oblastiach susedných slovanských krajín Čiech, Poľska a Ukrajiny, odkiaľ máme zachované mnohé spracované údaje, ktoré porovnáваме so slovenským materiálom. Takýmto postupom sa ukáže, či staré formy hospodárenia na Slovensku majú špecifické etnické črty, alebo sú totožné s formami poľnohospodárstva v susedných karpatských oblastiach s rovnakými podmienkami pre pestovanie hospodárskych plodín.

Získavanie poľnohospodárskej pôdy klčováním sa najdlhšie udržalo v zales-

nených oblastiach Západných Karpát. L. Kunz⁴¹⁾ prináša podrobný popis klčovania z oblasti Moravského Valašska, ležiaceho na slovensko-moravskom etnickom rozhraní v najzápadnejšej časti Západných Karpát. Pri klčovaní sa postupovalo v tejto oblasti podobne ako na Slovensku. Po vyrúbaní lesa sa získaná plocha vypálila, prekopala sa motykami a osiata sa plodinami, z ktorých sa uprednostovali prosovité ber⁴²⁾ a lesná raž (*křibice, křibica*). Vyklčované pozemky sa označujú výrazmi *kopanica, kopanice, kopánka*.⁴³⁾ Kopanice sa obrábali ručným motykovým náradím, najmä klčovacou motykou (*kučovnica*).⁴⁴⁾ Na území Čiech staré formy klčovania už zanikli, no v muzejných zbierkach sa zachovali rozmanité formy kopacích nástrojov, medzi nimi aj klčovnice, označované v niektorých oblastiach v nemeckých prameňoch z 18. stor. termínom *Riedhaue*.⁴⁵⁾ Cenné údaje o zaniklom klčovaní z oblasti juhozápadných Čiech zhromaždil J. Kramařík.⁴⁶⁾ Najbohatší porovnávací materiál o klčovaní a žiarovom hospodárení nielen z územia Čiech, ale zo všetkých slovanských oblastí zhromaždil L. Niederle,⁴⁷⁾ ktorý sa zo slovanských autorov prvý podujal podať o starých formách poľnohospodárstva syntetický obraz z hľadiska všetkých zainteresovaných vedných disciplín.

Klčovanie a žiarenie na území Poľska a západnej Ukrajiny spracovali z etnografov A. Fischer⁴⁸⁾ a predovšetkým K. Moszyński.⁴⁹⁾ Druhému z nich patrí zásluha na tom, že diferencoval medzi klčovaním a žiarovým hospodárením. Z neskorších bádateľov sa otázkou klčovania zapodievali J. Broda,⁵⁰⁾ ktorý monograficky spracoval staré formy klčovania a žiarenia v Západných Beskydách na okolí lokality Żywice, a A. Kowalska-Lewicka,⁵¹⁾ ktorá opísala staré formy klčovania a žiarového hospodárenia na celom území poľských Karpát. Z porovnania vyplýva, že pracovné postupy na poľskom území sa nelíšia od opísaných pracovných techník na Slovensku. Častejšie sa však traduje spôsob odierania kôry zo stromov už na koreni a výrub lesa po jeho čiastočnom vyschnutí, čo vyplývalo z dostatku dreva.

Z východnejších oblastí sa dozvedáme o starých spôsoboch klčovania predovšetkým v súvislosti so žiarovým hospodárením, ktoré opisujú najmä D. K. Zelenin,⁵²⁾ W. Kubyjowycz,⁵³⁾ A. Fischer⁵⁴⁾ a K. Moszyński⁵⁵⁾ a z archeologického hľadiska najmä P. N. Trefjakov⁵⁶⁾ a B. Grekov.⁵⁷⁾ V ruskom poľnohospodárstve sa zachovalo žiarové hospodárenie ako prežitok až do XIX. stor. Pri odstraňovaní lesa sa postupovalo rovnakým spôsobom ako na Slovensku.⁵⁸⁾ Les vyrúbali, drevo spálili, vypálenú zem prekopali, osiali a niekoľko rokov mali na nej dobrú úrodu. Keď sa pôda vyčerpala, prestali ju obrábať a miesto nechali ďalších 10–20 rokov zarásť novým lesom. Aj na území Ruska a Ukrajiny sa praktizoval spôsob, že niekedy sa stromy najprv odrali z kôry a len po vyschnutí sa vyrúbali a spálili. Iné zásadnejšie odlišnosti sa však nevykytovali. Pri posudzovaní pracovných postupov nepovažujeme za rozhodujúce používanie ohňa pri likvidácii lesa, pretože vypaľovanie záviselo od miestnych podmienok, najmä od druhu porastu, od rozsahu a polohy pozemku, od kvality pôdy, od stupňa hospodárskeho vývoja príslušnej oblasti a najmä od možnosti hnojenia pozemku či už maštalným hnojom alebo neskoršie umelými hnojivami.

Opísané formy mýtenia lesa boli praktizované už v slovanskej pravlasti, aj keď historické doklady o nich máme až od XI. stor. Na stárie klčovania a žiarenia poukazujú popri archeologických dokladoch najmä názvy jednotlivých prác a pracovných nástrojov, ako aj názvy vyklčovanej pôdy, ktoré sú všeslovanské a teda svedčia o existencii týchto pracovných techník už v spoločnej slovanskej pravlasti. Rozmanitosť termínov pre jednotlivé pracovné úkony zase svedčí o špecializovanosti a teda vysokej úrovni týchto prác už v praveku.

Hlavné označenie práce spojenej s odstraňovaním kmeňov a koreňov na vyrúbanisku sa odvodzuje od praslovanského základného slova *кѣрѣ* (peň, koreň), z ktorého sa utvorilo ukrajinské *korč* (koreň, ker), poľské *karcz*, slovenské *krč*, *klč*, *klč*, české *krč*, *klč*.⁵⁹) Zo základného slova *кѣрѣ* sa utvorilo praslovanské sloveso *кѣрѣти* alebo *кѣрѣвати* (vykopávať korene, pne), čomu zodpovedá ukrajinské *korčuvaty*, ruské *korčit*, *korčevát*, poľské *karczować*, slovenské *korčovať*, *kolčovať*, *kolcovať*, *klčovať*, *kučovať*, české *klučiti*, slovinské *krčiti*, srbochorvatské *krčiti*.⁶⁰) Vyklčovaná pôda sa označuje termínmi: slovinské *krčevina*, slovenské *klčenina*,⁶¹) *kučenina*, *kučenica*, *klčovisko*,⁶²) české *klučenina*. Vyklčovaná pôda sa označuje aj všeslovanskými slovami *novina* (u Rusov okrem toho aj *nov*, u Poliakov *nowizna*, na Slovensku *novota*, *novotina*, na Morave *novisko*),⁶³) *kopaňica*⁶⁴) (na Slovensku okrem toho aj *kopánka*, *kopanina*) a v prípade použitia ohňa pri tejto práci u západných Slovanov *zžár* (na Slovensku *žiar*, *ždiar*, česky *žďár*, poľsky *zdiary*, hornolužicky *zdžary*).⁶⁵) Očisťovanie zeme vykopaním všetkých pňov a koreňov sa označuje aj českým slovom *trebiti*, *třibiti*, ktorému zodpovedá poľské *trzebić les* (vytínať les), *trzebisko* (čistina), hornolužické *trjebić* (mýtiť), ruské *tereb* (vyčistené vyrúbanisko), ukrajinské *terebity* (mýtiť, čistiť), bulharské *trebja* (vyplieť), srbské *trebežina* (čistina), chorvatské *trijebiti*, slovinské *trebiti* (čistiť).⁶⁶) Z lesa vyklčované pole alebo lúka sa označuje aj všeslovanským slovom *laz*, na Slovensku *laz* (význam kopicového poľa ale aj sídelnej jednotky na takomto poli), *lazina*, *lazištia*, na Morave *laz*, český *láz* (častejšie plur. *lázy*, *lazy*, t. j. kopianica na stráni alebo na horskom svahu, pole, lúka alebo pasienok na svahu, pri lese),⁶⁷) poľsky *laz* (hlavne plur. *lazy*, t. j. kopianica v lese získaná pálením alebo kopianím),⁶⁸) ukrajinsky *lazina*, *laziština*, rusky *lazina*, srbsky a slovinsky *laz*, *lazina*;⁶⁹) zo slovanských jazykov preniklo aj do rumunčiny, kde je rozšírené *laz* (miesto vyčistené od lesa a prerobené na oráčinu),⁷⁰) do maďarčiny (*laz*, *laza*) a do albánčiny (*las-zi*).⁷¹)

Pri etymologickom výklade jazykového materiálu vzťahujúceho sa na klčovanie a žiarenie sa vynorila otázka rozlišovania medzi klčovaním a žiarovým hospodárením. Používanie ohňa pri vypaľovaní klčovísk zvädzalo starších autorov k domnienke, že ide o žiarové hospodárenie. Pri porovnávaní významu jednotlivých slov s obsahom historických zpráv už J. Janko⁷²) postavil otázku, ktorý spôsob bol u starých Slovanov starší a rozšírenejší, či klčovanie alebo žiarenie. Vyslovil názor, že klčovanie je spôsob starší, v čom s ním polemizoval J. Peisker, ktorý predpokladal v počiatkoch slovanského poľnohospodárstva výlučne žiarové hospodárenie.

Niederle vyslovil názor, že kľčovanie v zmysle čistenia pozemku od porastu a koreňov nevyučovalo predehádzajúce pálenie. Pokiaľ Slovania žili pohyblivým životom, stále si pripravovali nové kusy pôdy, osievali ju raz - dvakrát, ale potom ju nechali ležať neobrobenú a zamerali sa na obrobenie pôdy inej. Postupne s rozvojom racionálnejšieho hospodárenia uprednostľovali obrábanie pôdy v blízkosti stáleho obydľia. Potom aj naďalej kľčovali a vypaľovali nové plochy, ale ich zároveň udržiavali ako role stále.⁷³⁾ Vypaľovanie lesov teda Niederle spájal so získávaním nových plôch pre poľnohospodárstvo, no neriešil otázku, ako sa tieto plochy po vyčerpaní pôdy znova zúrodňovali.⁷⁴⁾ Nedostatočné rozlišovanie medzi získávaním novej pôdy kľčovaním a jej ďalším obrábaním formou vypaľovania vytkol tomuto autorovi už H. Lowmiański.⁷⁵⁾

Nedôsledné rozlišovanie medzi kľčovaním a žiarovým hospodárením sa prejavuje predovšetkým v niektorých archeologických prácach.⁷⁶⁾ Pod vplyvom archeológie sa aj v niektorých etnografických prácach prejavuje táto nedôslednosť, keď sa hovorí hlavne o spôsoboch získavania novej pôdy bez ďalšieho rozlišovania medzi jej kľčovaním a jej ďalším zúrodňovaním pomocou pálenia.⁷⁷⁾ Nový prínos na tomto poli znamená až popis starých poľnohospodárskych techník z oblasti Polesia, ktorý podáva K. Moszyński.⁷⁸⁾ Uvádza, že roľníci majú okrem sústavne obrábanej pôdy aj tzv. *prostopola* — nevelké polia rozložené uprostred lesov ďaleko od dediny, ktoré bývajú obrábané len niekoľko rokov a po vyčerpaní pôdy sa nechajú zarásť lesom. Súčasne upozorňuje na význam hnojenia pôdy popolom, ktorý sa získaval pálením dreva, suchej trávy a strniska.⁷⁹⁾ Až tento autor dôslednejšie rozlišuje medzi kľčovaním ako formou získavania novej poľnohospodárskej pôdy a medzi žiarovým hospodárením ako formou jej obrobenia.

V novšej etnografickej literatúre československej i poľskej je rozlišovanie medzi jednotlivými technikami niekedy dosť nejednotné. K. Chotek rozlišuje na základe československého etnografického materiálu medzi prvotným vypaľovaním lesa (*žďárení základní*), pri ktorom sa jednorázovým vypálením lesného porastu získala pôda pre osídľovacie účely a medzi žiarením poľnohospodárskym (*žďárení zemědělské*), cieľom ktorého bolo zúrodniť pôdu popolom a ktoré autor považuje za starú formu umelého hnojenia.⁸⁰⁾ A. Kowalska-Lewicka pri rozbere etnografického materiálu z poľského územia Karpát rozlišuje medzi žiarovým hospodárením (*gospodarka żarowa*) a medzi kľčovaním žiarovým (*trzebiesz żarowa*),⁸¹⁾ čiže medzi technikou vypaľovania s cieľom získať popol ako hnojivo pri striedavom hospodárení a technikou vypaľovania s cieľom odstrániť lesný porast a upraviť pôdu pre obrábanie. Vypaľovanie lesov a striedavé obrábanie vypálenísk na východnom Slovensku (*paseka*) spomína aj V. Urbancová.⁸²⁾

Zdá sa, že najväčšie ťažkosti pri rozlišovaní medzi kľčovaním a žiarovým hospodárením spôsobovali niektoré spoločné črty týchto pracovných techník, a to najmä používanie ohňa v jednom i druhom prípade a prevážne motykové obrábanie takto získaného pozemku. Obyčajne za kľčovanie sa považovalo vypaľovanie pôdy, čiže nebrala sa do úvahy funkcia pripravovaného pozemku a funkcia použitého ohňa (či sa použil len na odstránenie raždia alebo aj na

získanie popoľa). Preto na základe predchádzajúceho rozboru slovenského etnografického materiálu a na základe jeho porovnania s údajmi zo susedných slovenských krajín možno teraz podať precíznejšie diferencovanie. Za rozhodujúce hľadisko nepovažujeme to, či sa pri úprave vyrúbaniska používa aj oheň, alebo sa pôda iba prekopáva. Rozhodujúcim kritériom je funkcia takto získaného pozemku a funkcia použitého ohňa (ak sa použije aj pri kľčovaní). Z tohto funkčného hľadiska pod slovenským termínom kľčovanie rozumieme práce, ktoré súvisia s rúbaním lesa, s odstránením drevného a trávneho porastu (či už pomocou ohňa, alebo bez jeho použitia) a s motykovou úpravou takto získanej pôdy pre trvalé poľnohospodárske alebo osídľovacie účely (vyrobenie role, lúky, pasienka alebo zastavenie plochy budovami). Naproti tomu pod termínom žiarové hospodárenie rozumieme poľnohospodársky systém, pri ktorom hlavným cieľom vyrúbania lesnej plochy a spálenia drevného a trávneho porastu je získanie popoľa ako jediného hnojiva pre skvalitnenie takto získanej a niekoľko rokov prevážne motykami obrábanej pôdy; keď vypálená zem bola po niekoľkých rokoch už vyčerpaná, prestali ju obrábať, zarástla lesom, ktorý sa po určitej dobe znova vyrúbal, drevo sa spálilo s cieľom získať popol a pohnožiť zem, čo sa periodicky opakovalo.

Z hľadiska nášho diferencovania medzi kľčovaním a žiarovým hospodárením sa ukazuje bezpredmetným nastolovanie otázky, ktorý spôsob je starší, pretože pri získavaní poľnohospodárskej pôdy z lesa sa nevyklučuje použitie ohňa ako pracovnej techniky a na druhej strane pri žiarovom hospodárení nebolo zase možné vyhnúť sa používaniu pracovnej techniky bežnej pri kľčovaní (vykopávanie koreňov a pňov a obrobenie pozemku motykami). Technologické hľadisko pri charakterizovaní prvotnej úpravy pôdy na vyrúbanisku (bez ohľadu na budúcu funkciu pozemku) viedlo už L. Niederleho k vysloveniu názoru, že rozlišovanie medzi samotným kľčovaním a pálením nie je rozhodujúce. Preto nezasahoval ani do sporu o tejto otázke, ktorý mali Dopsch, Peisker a Janko, a v ktorom išlo hlavne o objasnenie problému, či bolo staršie kľčovanie lesa (teda kopianím) alebo jeho vypaľovanie.⁸³⁾

Osobitnou je otázka rozsahu žiarového hospodárenia u starých Slovanov a súvisu tohto systému s inými formami poľnohospodárstva. J. Peisker považoval žiarové hospodárenie za prvotnú formu poľného hospodárenia u Slovanov v dobe, keď nemali trvalých sídiel.⁸⁴⁾ Sovietsky bádateľ P. N. Tretjakov považuje žiarové hospodárenie v počiatočnom štádiu pestovania hospodárskych plodín za prevládajúcu formu hospodárenia, ktorá bola až v druhej polovici I. tisícročia nášho letopočtu u východoslovenských a severných kmeňov postupne vystriedaná orbou.⁸⁵⁾ Na význam žiarového hospodárenia u východných Slovanov usudzuje aj zo starého pomenovania mesiacov podľa prác v systéme žiarového hospodárenia. Jeden zo zimných mesiacov, v ktorom sa rúbal les, sa nazýval *sečeň* (od slova sekať, rúbať), ďalej nasledovali mesiace *suchij* (suchý), v ktorom vyrúbané drevo sušili, a *berezozol*, v ktorom vyrúbané drevo pálili. Takéto názvy mesiacov mohli údajne vzniknúť u obyvateľstva, u ktorého bolo lesné vyrúbanisko (*novina*) základným zdrojom jeho existencie, zatiaľ čo ostatná výroba (lov, včelárstvo, chov dobytka) bola podradná.⁸⁶⁾

Tieto názory prevzal aj B. G r e k o v,⁸⁷ ktorý pod žiarením chápe poľnohospodárstvo z doby pred používaním orby, súčasne však správne upozorňuje, že tento spôsob bol prevládajúci hlavne v lesných oblastiach, zatiaľ čo v stepných oblastiach boli formy poľnohospodárstva a vôbec hospodárskeho života odlišné. M. N. Pokrovskij uvádzal poľnohospodársku techniku do súvislosti so spoločenskými vzťahmi, pričom rozoznával vo vývoji najstaršieho poľnohospodárstva tri etapy: žiarenie, úhorenie a trojpoľný systém. Žiarenie znemožňovalo roľníkovi, aby sa pevne usadil, zatiaľ čo systém trojpoľného hospodárenia ho k trvalému osídleniu prinútil.⁸⁸ Názory sovietskych archeológov preberá aj český historik F. Graus⁸⁹ a poľský archeológ W. Hensel.⁹⁰ Aj spomenutí autori považujú žiarové hospodárenie za systém obrábania pôdy pred zavedením orby, keď bol tento systém prevládajúci. Rekonštrukcia obrazu o žiarovom hospodárení na základe etnografického materiálu doplneného zisteniami archeológov v podaní spomenutých sovietskych autorov je nesporným prínosom k najstarším dejinám poľnohospodárstva u Slovanov. No závery o rozsahu žiarového hospodárenia a o jeho význame v hospodárskom živote starých Slovanov bude treba overiť novými údajmi, aby nedochádzalo ku generalizovaniu bez dôkladného preskúmania podmienok vývoja poľnohospodárstva na jednotlivých územiach (odlišnosť podmienok v stepnej oblasti, nerovnomernosť hospodárskeho vývoja jednotlivých slovanských oblastí, znávanie iných druhov hospodárskej činnosti, ako chovu dobytka, rybolovu, poľovníctva a podobne, odlišné pôdne a klimatické podmienky ap.).

V súvislosti s kľčovaním a žiarením si zasluhujú osobitnú pozornosť ešte niektoré otázky majetko-právne a problémy sociálne. Na území Slovenska sa až do zániku kľčovania získavali nové plochy predovšetkým z lesov, ktoré boli v spoločnom vlastníctve obce a ktoré sa podľa ľudových predstáv považovali ako zem nikoho, kde mal každý člen dedinského kolektívu svoj ideálny nedielný podiel. Vyklčovaním a obrobením pozemku si nárokoval príslušný roľník právo vlastníť a užívať pozemok. Takéto nadobúdanie vlastníckeho práva na vyklčovanú pôdu je známe aj z iných slovanských krajín, o čom zhromaždil doklady T. Saturník.⁹¹ Túto zásadu obyčajového práva rešpektovali aj zemepáni, keď priznávali nárok poddaného roľníka na náhradu za vynaloženú prácu pri kľčovaní a vyrobení novej kopanice.⁹²

Pravidelné striedanie obrábaných pozemkov v rámci žiarového hospodárenia predpokladalo rozsiahle plochy pôdy. Takémuto cieľu najlepšie vyhovovali lesné plochy, ktoré boli spoločným vlastníctvom obce. Ešte aj počiatkom 20. stor. bolo na Slovensku i v susedných slovanských krajinách zvykom, že spoločne vlastnená pôda sa obrábala kolektívne. Podľa názoru niektorých bádateľov hlavným dôvodom kolektívnej účasti na prácach súvisiacich so žiarovým hospodárením bol mimoriadne obťažný pracovný postup pri rúbaní lesa, pri pálení dreva a vykopávaní pňov. P. N. Tretjakov⁹³ tvrdí, že namáhavý pracovný postup pri odstraňovaní lesa si vyžadoval nutnú kooperáciu pracovných síl a že dostatok týchto pracovných síl poskytovala predovšetkým prvotne-pospolná spoločnosť. Usudzuje tak zo skutočnosti, že na miestach, kde sa v Rusku zachovali takéto pracovné postupy do 19. stor., boli súčasne

zistené aj patriarchálne veľkorodiny. Na základe staršieho etnografického materiálu tento autor vyslovuje záver, že žiarové hospodárstvo — práve pre namáhavosť príslušných prác — je nerozlučne spojené s prvotne-pospolnou spoločnosťou. Keďže starší etnografický materiál nerozlišoval medzi kľčováním a žiarovým hospodarením (za žiarové hospodárenie sa považovalo aj také rúbanie, vypaľovanie a kľčovanie lesa, ktorého cieľom bolo získanie plochy poľnohospodárskej pôdy), bude treba podobné závery archeológov a historikov opraviť, resp. spresniť. Rozbor etnografického materiálu zo Slovenska ukázal, že kľčováním sa odstraňovali staršie lesné porasty, predtým v poľnohospodárstve nevyužitú, ktorých skultivovanie si vyžadovalo mimoriadne namáhavú prácu a často aj pracovnú kooperáciu. Na druhej strane pri žiarovom hospodárení si takúto námahu vyžadovalo iba prvotné odstránenie pôvodnej lesnej plochy, ktorá sa po vyrúbaní a spálení skultivovala a prechodne slúžila na poľnohospodárske účely. Pri opätovných výruboch lesa na týchto plochách boli práce už menej namáhavé (lebo lesný porast bol iba niekoľkoročný) a nevyžadovali si pracovnú kooperáciu širších kolektívov. Údaje z východného Slovenska ukázali, že na prácach súvisiacich so žiarovým hospodárením sa zúčastňovali iba trojštvorčlenné pracovné skupiny, pričom jednotlivé rodiny pracovali na vydelených pozemkoch osobitne. Z povedaného možno analogicky usúdiť, že hlavnou príčinou kolektívneho obrábania pôdy v rámci žiarového hospodárenia nemusela byť nutne mimoriadna namáhavosť prác, ale predovšetkým spoločné vlastníctvo taktu obhospodarovanej pôdy. Hlavne v takomto zmysle možno kolektívne užívanie pôdy v časoch žiarového hospodárenia ako prevládajúceho hospodárskeho systému považovať za prežitok územnej občiny, ktorá predstavuje prechodný stupeň medzi rodovou spoločnosťou a spoločnosťou triednou.

POZNÁMKY

- 1) K. Rebro, *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.*, Bratislava 1959, str. 302.
- 2) K. Tagányi, *Magyar erdészeti oklevéltár*, Budapešť 1896, str. 190.
- 3) V. Chaloupecký, *Valaši na Slovensku*, Praha 1947, str. 29.
- 4) B. Ila, *Die walachische Bevölkerung der Herrschaften Murány, Csetnek und Krasznahorka*. Studia slavica III, 1—4, Budapešť 1957.
- 5) V. Chaloupecký, c. d., str. 35.
- 6) K. Rebro, c. d., str. 303.
- 7) K. Rebro, c. d., str. 304.
- 8) J. Mészáros, *Rolnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848—1900*, Bratislava 1959, str. 51.
- 9) Údaje získané vlastným terénnym výskumom v rokoch 1952 a 1963—1964.
- 10) J. L. Holuby, *Národopisné práce*, Bratislava 1958, str. 82.
- 11) J. L. Holuby, c. d., str. 108.
- 12) Údaje z Terchovej získané vlastným terénnym výskumom r. 1963.
- 13) Z. Tempír, *Pěstování gengelu na Moravě a na Slovensku*, Agrikultúra - Sborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre II, 1963, str. 93.
- 14) R. Bednárík, *K štúdiu cholvarok na Kysuciach*, Sborník Slovenského národného múzea — Etnografia LVII, Martin 1963, str. 28.
- 15) R. Bednárík mi láskavo poskytol pre tento cieľ rukopisné „Materiály z terénneho výskumu na Kysuciach r. 1960—1962“, začo mu vyslovujem vďaku.

- 16) J. Podolák, *Pasienkové a lúčne hospodárenie na hornom Pohroní*, Slovenský národopis IX, 1961, str. 549.
- 17) J. Markov, *Národopisné údaje o Horehroní z konca 18. a začiatku 19. stor.*, Slovenský národopis VI, 1958, str. 387.
- 18) J. Podolák, *Tradičné spôsoby zimovania dobytku na Horehroní*, Slovenský národopis VIII, 1960, str. 282.
- 19) J. Podolák, *Spôsoby obrábania pôdy a sejby obilnín v údolí horného Hrona*, Agrikultúra II, 1963, str. 18.
- 20) Údaje získané terénnym výskumom r. 1953.
- 21) B. Ila, c. d., str. 144.
- 22) J. Podolák, *Príspevok k štúdiu oracích nástrojov na Slovensku*, Slovenský národopis IV, 1956, str. 45.
- 23) K. A. Medvecký, *Detva*, Ružomberok 1905, str. 154.
- Z hľadiska porovnávacieho štúdia si zasluhujú pozornosť aj pracovné postupy pri kľovaní v nížinných oblastiach južného Slovenska. Najpodrobnejší opis týchto prác prináša rukopis J. R. Nižnanského „*Rúbanie a kľovanie lesa v Brestovanoch*“, ktorý mi autor poskytol pre študijné potreby. Podľa tohto autora aj v Brestovanoch sa rúbali miestne háje a pôda sa kľovaním obracala na roľu. Najatí rubači pracovali zvyčajne za drevo a za poskytnutie vyklčovanej pôdy do jednoročného úžitku. Až v druhom roku si majiteľ zoral vyklčovanú rúbanicu. Pri stínaní a kľovaní miestnych hájov sa používali z pracovných nástrojov sekera, pantok, kľovnica, čakan, kijana, rýľ, lopata a veľká píla. Používané nástroje majú rovnaký tvar ako v horských oblastiach Slovenska.
- 24) J. Martinka, *Osadpisné príspevky*, Sborník MSS, Turč. Sv. Martin 1932, str. 192.
- 25) J. Martinka, c. d., str. 190.
- 26) Údaje získané terénnym výskumom r. 1958.
- 27) A. Bernolák, *Slovár Slovenský - Česko - Latínsko - Nemecko - Uherski*, tomus II, str. 946.
- 28) J. Podolák, *Tradičné spôsoby zimovania dobytku . . .*, c. d., str. 268.
- 29) A. Plessingerová, *Bačování na papradských kopaničích*, Český lid, 1951, 5-6.
- 30) R. Bednárik, *K štúdiu cholvarkov na Kycuciach*, c. d., str. 28.
- 31) J. Podolák, *Prvé výsledky výskumu pastierstva v oblasti Vysokých Tatier*, Slovenský národopis X, 1962, str. 124.
- 32) P. Deffontaines, *Petits métiers et petits nomades en Slovaquie*, Revue de géographie alpine, 1923.
- Š. Janšák, *Príspevok k štúdiu osídlenia Slovenska*, Sborník MSS XXVI, 1930.
- 33) J. Hromádka, *Všeobecný zemepis Slovenska*, Slovenská vlastiveda I, Bratislava 1943, str. 218.
- 33a) Doplnkový terénny výskum tejto problematiky bol vykonaný r. 1964 v ďalších obciach okresu Humenné (Staškovce, Radvaň nad Laborcom a Zbojné).
- 34) K. Chotek, *Kopanícový a žďárový spôsob prípravy pôdy v československých Karpatoch*, Archeologické rozhledy XIII, 1961, str. 391.
- 35) V. Urbancová, *Príčiny pretrvávajúceho archaických poľnohospodárskych foriem v niektorých oblastiach Slovenska*, Slovenský národopis VIII, 1960, str. 265.
- 36) Materiály z etnografického prieskumu okolia Sniny z r. 1960. Sborník SNM 1961, str. 101.
- 37) *Tamže*, str. 101.
- 38) K. Chotek, c. d., str. 416.
- 39) *Tamže*, str. 416.
- 40) V. Urbancová, c. d., str. 265.
- 41) L. Kunz, *Fenich und Waldkorn*, Beiträge zur Völkerforschung, Berlin 1961, str. 369.
- 42) E. Domlupil, *O pěstování bru na Valašsku*, Sborník musejní společnosti ve Valašském Meziříčí, 1907, str. 54-56.
- 43) L. Kunz, c. d., str. 369.
- 44) L. Kunz, *Staré zemědělství na Valašsku*, Valašsko 1956, č. 5, str. 16.
- 45) J. Kramárik, *Hospodárské náradí poddaných na panství Týneckém koncem osmnáctého a počátkem století devatenáctého*, Československá etnografie X, 1962, str. 27.

- 46) J. Kramařík, *Etnografické problémy starých forem zemědělství v Pošumaví*. Rukopis kandidátskej dizertačnej práce v Ústave etnografie a folkloristiky v Prahe 1960, str. 68.
- 47) L. Niederle, *Život starých Slovanů*, díl III, zv. 1, Praha 1921, str. 27 a n.
- 48) A. Fischer, *Rusini*, Lwów 1928, str. 25.
- 49) K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian I*, Krakov 1929, str. 137.
- 50) J. Broda, *Gospodarka zrebowo-wypaleniskowa w Beskidzie Żywieckim*, *Slavia antiqua* III, Poznań 1952, str. 209.
- 51) A. Kowalska-Lewicka, *Gospodarka i trzebiez żarowa w Karpatach polskich w XIX i XX wieku*, *Etnografia polska* V, 1961, str. 101.
- 52) D. K. Zelenin, *Die russische (ostslawische) Volkskunde*, Berlin 1927, str. 7.
- 53) W. Kubijowicz, *Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich*, Kraków 1926, str. 18–19.
- 54) A. Fischer, c. d., str. 25.
- 55) K. Moszyński, c. d., str. 137.
- 56) P. N. Trefjakov, *U kolébky staré Rusi*, Praha 1958, str. 267.
- 57) B. D. Grekov, *Kyjevská Rus*, Praha 1953, str. 39.
- 58) D. K. Zelenin, c. d., str. 7.
- 59) V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, str. 207.
- 60) L. Niederle, c. d., str. 28 a n.
- 61) A. Bernolák, c. d., str. 946.
- 62) *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava, str. 699.
- 63) L. Niederle, c. d., str. 34.
- 64) A. Bernolák, c. d., str. 946. L. Niederle, c. d., str. 33. V. Machek, c. d., str. 219.
- 65) L. Niederle, c. d., str. 29.
- 66) V. Machek, c. d., str. 540.
- 67) *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1961, str. 1077.
- 68) A. Brückner, *Slovník etymologiczny języka polskiego*, Varšava 1957, str. 308.
- 69) V. Machek, c. d., str. 260.
- 70) *Dictionarul limbii romine moderne*, Bukurešť 1958, str. 447.
- 71) L. Niederle, c. d., str. 33.
- 72) J. Janko, *O pravěku slovanském*, Praha 1912, str. 57.
- 73) L. Niederle, c. d., str. 30.
- 74) K. Chotek, c. d., str. 395.
- 75) H. Lowmiański, *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Varšava 1953, str. 140.
- 76) J. Filip, *Počátky zemědělství v českých zemích*, *Český lid* 1946, str. 115.
- 77) A. Fischer, c. d., str. 25.
- 78) K. Moszyński, c. d., str. 140.
- 79) S touto starou technikou pálenia strniska súvisí aj označenie úhoru slovom „ugor“ (od goreti — horieť). L. Niederle, c. d., str. 32. K. Moszyński, c. d., str. 143.
- 80) K. Chotek, c. d., str. 408.
- 81) A. Kowalska-Lewicka, c. d., str. 101.
- 82) V. Urbancová, c. d., str. 265.
- 83) L. Niederle, c. d., str. 30.
- 84) K. Chotek, c. d., str. 394.
- 85) P. N. Trefjakov, c. d., str. 270.
- 86) *Tamže*, str. 270.
- 87) B. D. Grekov, c. d., str. 39.
- 88) *Tamže*, str. 54.
- 89) F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I*, Praha 1953, str. 116.
- 90) W. Hensel, *Słowianszczyzna wczesnosredniowieczna*, Poznań 1952 str. 15.

⁹¹⁾ T. Saturník, *O právu soukromém u Slovanů v dobách starších*. Život starých Slovanů, díl II, zv. 2. Praha 1934, str. 94.

⁹²⁾ F. Graus, c. d., str. 116.

⁹³⁾ P. N. Trefjakov, c. d., str. 268.

GRUBBING AND INCINERATION CULTIVATION IN SLOVAKIA

In the wooded region of the Western Carpathians down to the middle of the twentieth century certain very ancient techniques of agricultural work were preserved, which no longer occur in the neighbouring low-lying regions. The archaic character of some forms of cultivation appear above all in the methods of reclaiming agricultural land from what was originally forest land, in the way of preparing this land for the purposes of cultivation and settlement, in the use of ancient techniques and implements, in the excessive use of the hoe for cultivation, in the cultivation of produce typical for older civilizations, which have been replaced by newer products in the economically more advanced regions, in the collective execution of certain work and in other relics of an older culture, whose origin lies in the prehistorical period of this region's development. The author of the present work sums up what has been ascertained to date about the forms of grubbing and incineration cultivation and contributes ethnographic observations from his own research in the terrain which throw light on the beginnings of agriculture in the area of the Western Carpathians, especially in Slovakian territory. With regard to the amount of information of an ethnographic, historical, linguistic and geographical character the work contributes not only to the history of agriculture but also to Slavistics. The author acquired original ethnographic material as a result of research in the following Slovakian districts: Trenčín, Povážská Bystrica, Žilina, Čadca, Dolný Kubín, Martin, Liptovský Mikuláš, Banská Bystrica, Zvolen, Rožňava, Poprad, Bardejov and Humenné. Comparative facts are drawn from literature relating to the territory of Moravia and Bohemia, further to the Southern part of Poland and the Western Ukraine. Comparative linguistic material from other, mainly Slavonic lands of South-East Europe (especially from Yugoslavia and Bulgaria) is also provided.

On the basis of concrete descriptions of grubbing in the Western Carpathians a general characteristic of this work is provided. At the determined place the trees were felled and the timber removed. In some cases the trees were felled above the surface, elsewhere they were dug out and uprooted. After the timber was removed the space was cleared of undergrowth, bushes were uprooted and surface stones removed. The surplus wood and dry grass was burnt along with the leaves. The ash thus obtained was used as fertilizer on the spot. When trees were cut down, the remaining trunk was left to decay and then dug out. The further preparation of the clearing depended on its future function. Usually the soil was hoed over (even before the tree-trunks were removed) and used to grow various kinds of grain and from the beginning of the 19th century also for potatoes. The usual grain crops grown were oats, barley and forest wheat (*Secale cereale*). The choice

of produce depended on the soil and climatic conditions as well as on the existing local tradition. After several years' cultivation the soil began to be ploughed, first of all by a wooden hook-plough (*hák, hok*), gradually, as the soil became more friable, by the plough. When the space was to be left for pasture, then, three or four years after clearing, grass seed or some biennial produce was sowed along with the grain.

The work connected with the original preparation of the clearing was known in Slovakia as *klčovať, korčovať, kučovať, kopat, vyrobiť roľu, vyrábať pole, vykoreniť, vykmenovať, vysekávať, vykopávať klče, ortovať*. From these infinitive forms verbal nouns were also developed to indicate this work, e. g. *klčovanie, kučovanie, korčovanie, kolčovanie, ortovanie, vyrábanie poľa, vykmenenie, vysekávanie, vykopávanie klčí*. In the narrower sense these expressions indicate only the digging up of roots and trunks, the removal of small shrubs and the initial hoeing of the soil, in the wider sense they were transferred to cover all the processes associated with reclaiming agricultural land from the forest, the initial technical preparation of the newly-cleared farm land and the clearing of grass-grown surfaces. Roots were known in popular dialect as *klč, krč, koreň, krnáč*; trunks were called *peň, pňak, klát, kmeň, krnáč*. The burning out of trunks and any use of fire in this work was termed *pálenie pňov, žiarenie, ždiarenie, dymenie, cudenie*. A special hoe was used in grubbing which had the same shape and dimensions all over Slovakia. It was known as *klčovnica, kučovnica, kolčovnica, korčovnica, ortovka, vortifka*, or more recently by the descriptive term *motyka na klčovanie*. For felling trees and bushes an axe was used. The stones from the felled area were carried off in wicker baskets or metal containers, sometimes in wooden vessels for manure or in sheets of rough linen cloth. The field prepared by grubbing was known in Slovakia as *kopanice, kopanina, kopánka, laz, lazina, lazisko, lazišťa, laziština, klčovisko, klčovišťa, korčovisko, ortovisko, ortvaň, ortáš, novota, novotina, paseka, pasika*; when the ground was also cleared by fire, it was called *žiarovisko, ždiarovisko, žiarovišče, vypálenisko, dymeč*. In older dictionaries we are given the expressions *klčenina, kučenina, kučenica, nová roľa, sekanina*. Hill pastures obtained by grubbing in places originally covered by forest are also known as *poľana, poľianka*.

The grubbing method considerably extended the area of agricultural soil. Since such fields usually were situated in remote places and were difficult of access, their manuring was a problem. For this purpose therefore the system was used of enclosing cattle in a wooden fold (*košiar*), which was regularly shifted from place to place. As more extensive areas of agricultural soil were formed on grubbed clearings, areas which were too remote from permanent habitations, these cleared areas were used by the farmers as seasonal supplementary farming sites, where cattle were kept either only in summer, or only in winter, with the purpose of gaining manure and of consuming agricultural produce. Thus there arose various forms of field and meadow stables, known as *poľná maštal, poľná stajňa, poľné humno, poľná stodola, bačov, cholvarok, šopa, stodôlka*, etc. As the extent and economic importance of grubbed fields was greater for the owner than that of the soil he farmed in the village, there

grew up on these plots on remote parts of the village land even permanent settlements of a scattered single steading type, known in Slovakia as *kopanice*, *lazy*, *dvory*, etc. The first two of these expressions are derived from expressions signifying a plot acquired by grubbing, so that the term for the plot of soil was transferred to the type of settlement.

The second part of the study provides a concrete description of the incineration system as it was preserved in the Carpathian area of Eastern Slovakia. While grubbing (*klčovanie*) had the purpose of acquiring soil by transforming forest land for permanent agricultural or settlement purposes, the incineration method was used for soil only occasionally tilled. The method was to fell the trees on the determined spot, then grub the soil, while the tall trunks were left to limit the shifting of the soil, the undergrowth being burnt and the ash from this used to manure the whole of the clearing. The plot having been prepared in this way it was hoed over and sowed mainly with a variety of millet known as *ber* (*Setaria italica*, *Panicum italicum* L.). This type of plot was known as *pasika*. It was fenced in as a protection against wild animals. In the second year it was sown with potatoes, in the third with wheat or barley. It was tilled for not more than three to five years. Throughout it was tilled by hoe without any use of ploughing. The work connected with this type of cultivation was known as *polarenie*. When the ash no longer supplied the necessary nourishment to the soil, they ceased to till the plot, and left it under grass to become overgrown with shrubs and after a few years with young forest growth. Meanwhile the owner went elsewhere to cultivate in the same way further cleared spaces. When the young trees had grown on the plot, it was once more cleared, the wood burnt to ash and the plot cultivated again for several years in the way described above. The author designates this system of cultivation by the term *žiarové hospodárenie* (incineration cultivation) and distinguishes it from grubbing. In this sense ethnographic materials supplement and even modify certain opinions which have so far been held valid in Slavonic archaeology. *Žiarové hospodárenie* can be considered to be the most usual system of cultivation in the time before the plough was introduced. Some Slavonic investigators (P. N. Tretjakov, B. Grekov, W. Hensel, F. Graus) hold the opinion that incineration cultivation is indissolubly bound up with the primitive communal society because, in view of the unusually laborious work entailed in felling the trees and grubbing, a large group of workers must have participated, such as only this system of society could have provided. This opinion could be held only because no distinction was made between incineration cultivation and grubbing. In grubbing, when the virgin forest was felled for the first time, apparently the cooperation of a large group of people was required. But in the course of cultivation by incineration, when the farmers habitually returned to places already once cleared and only temporarily abandoned, the forest growth was more recent and thus its subsequent removal did not require a large group of workers. In Eastern Slovakia this work was often done only by a group of three, in practice the adult members of individual families. The reason for the collective cultivation of the soil in the course of incineration

cultivation was thus not the exceptionally laborious character of the work, but merely the common ownership of the land thus tilled. In this sense we may consider the common use and cultivation of soil, in the period when incineration cultivation is the most prevalent form of cultivation, to be a survival from the land-holding community, which represents the transitional stage between the kindred society and class society.

ILLUSTRATIONS

- 1 Tree-trunks after preliminary clearing of the grubbed plot. Veľká Lesná, Poprad District.
- 2 Felling forest growth for the purpose of gaining a new area of agricultural soil. Horná Súča, Trenčín District.*)
- *) All photographs except no. 4 are from the Archive of the Ethnographical Institute of the Slovakian Academy of Sciences in Bratislava and their author is J. Podolák.
- 3 Burning of the grubbed undergrowth. Dolná Súča.
- 4 Wooden rake for raking stones and metal vessel for removing stones from grubbed plots. Žakarovec, Spišská Nová Ves District. Photograph: J. Látalová.
- 5 Removal of thinner branches by means of the *klčovníce*. Dolná Súča, Trenčín District.
- 6 The grubbing of trunks and decayed roots by means of the *klčovníce*. Dolná Súča.
- 7 Grubbed plot used for pasture for sheep. Švermovo, Banská Bystrica District.
- 8 Manuring of grubbed plot by enclosing sheep in a fold. Sklbiňa, Martin District.
- 9 High hill pasture on the site of a forest clearing in the Veľká Fatra Hills. Belá, Martin District.
- 10 Fenced meadows on ground originally cleared and tilled. Dolná Súča.
- 11 Terraced plots used as fallow ground on grubbed soil. Závadka nad Hronom, Banská Bystrica District.
- 12 Vertical disposition of plots on the border of ploughed land and grubbed pasture. Pohorelá, Banská Bystrica District.
- 13 Remains of original forest growth between grubbed plots. Ždiar, Poprad District.
- 14 Tilling of cleared soil (using a wooden harrow). Zborov nad Bystricou, Čadca District.
- 15 Transport of manure to cleared plots difficult of access. Horná Súča.
- 16 Shepherds' seasonal huts (*koliby*) in the belt of forest-clearing plots. Oščadnica, Čadca District.
- 17 Formation of forest-clearing settlement in the hamlet of Dolná Závrská, in Horná Súča.
- 18 Type of community with scattered settlement. Kopanice Trnávka, Horná Súča District.
- 19 Shepherds' seasonal dwellings (*choľvarky*) on forest-clearing ground. Zborov nad Bystricou.
- 20 Trunks left after forest has been cleared at sites of incineration cultivation. Radvaň nad Laborcom, Humenné District.
- 21 Agricultural land surrounded by fence in area incineration cultivation. Staškovec.

Zur Frage der Entstehung der Stube und des Hausflurs im tschechoslowakischen volkstümlichen Haus und ihre Beziehungen zum altslawischen und altfränkischen Haus.

VILÉM PRAŽÁK

Národopisná společnost československá, Praha

Die deutschen Forscher Rhamm, Meringer, Henning, Meitzen ua. befassten sich bereits in der achtziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts beim Studium der Entstehung und des Charakters des alten germanischen Hauses auch mit der Frage seiner Beziehungen zu den Wohnungen der benachbarten Gebiete, namentlich der slawischen. Dabei gelangten sie zu der Theorie, dass die Entstehung der Stube und die Anreihung des Hausflurs im slawischen Hause auf direkten Einfluss des germanischen Hauses zurückzuführen sei. So vor allem bei den Westslawen, die die Stube zur Zeit der Karolinger vom alten fränkischen, d. h. oberdeutschen Haus übernommen haben sollten. Das ergab sich in der Weise, dass die Slawen, an ihr bis dahin nur einräumiges Haus, mit bloss einem bewohnbaren Raum (der nur eine Rauchstube, mit einer Feuerstätte, die den Raum ausgeheizt hatte, war), nach dem Muster des entwickelteren fränkischen Hauses einen zweiten Raum angeschlossen hatten. Es war dies die neue fränkische „Stube“ mit einem Backofen oder Kachelofen, welche bereits vom Herd in dem Hausflur ausbeheizt wurde. So soll bei ihnen ein neuer Typ des slawischen Hauses entstanden sein, das aus einem hellen und rauchfreien Wohnraum bestand, daneben mit einem Hausflur (Küche) mit Feuerstätte, von wo aus die Stube geheizt wurde. Bei dieser Umwandlung degenerierte, diesen Theorien nach, ihr ursprünglicher Wohnraum zu einem blossen Eingangshausflur mit Feuerherd. Mit der Übernahme des neuen hellen bewohnbaren Raumes übernahmen die Slawen auch dessen fremde Benennung, d. h. „Stube“, und slawisierten sie in den Namen „jizba“ (istǒba) um. Die Westslawen eigneten sich diesen Typ überall dort an, wo sie in direkte Berührung mit Deutschen kamen. So besonders dort, wo bei ihnen das Zweifeuersystem der Feuerstätten, d. h. mit einer hellen, rauchfreien Stube, die bereits vom Hausflur aus ausgeheizt wurde, nachweisbar ist. Nach Henning umfasst das Gebiet, wo das fränkische Haus von den Westslawen übernommen worden war, die böhmischen Länder, die Slowakei, die Lausitz und reicht bis nach Polen und Preussen, und auch über Slowenien und Kroatien bis zum Balkan. Was also unsere Republik betrifft, handelt es sich um das Gebiet der späteren böhmischen und slowakischen Siedlungen.

Bei der Beurteilung des Einflussbereiches des germanischen Hauses auf das slawische gingen die erwähnten Forscher noch viel weiter. Sie erblickten diesen Einflussbereich nicht nur in der Nachbarschaft des fränkischen Hauses, sondern gelangten zu dem Schluss, dass auch auf dem Gebiete slawischer Siedlungen im Osten (auch im Russland) der germanische Einfluss auf die Anordnung der dortigen Wohnstätte eingewirkt hat. Das äusserste sich in der

Weise, dass auch dort nach germanischem Muster der Wohnraum mit einem Ofen ausgestattet war und nach der deutschen „Stube“ „jizba“ (istǔba) benannt wurde.

Obwohl Niederle darauf hinwies, dass dies in Russland unter dem Einfluss des fränkischen Hauses nicht der Fall gewesen sein kann, weil sich dort der Typ des Zweifeuersystems der Feuerstätte nicht herausgebildet hatte und der Backofen bereits im 4.—9. Jahrhundert üblich war, liess er dennoch zu, dass die Benennung „jizba“ auch dort von den Slawen aus dem germanischen Vorbild übernommen worden war; und zwar nach der germanischen Badestube, nach deren Muster die Ostslawen den Backofen in ihren Wohnraum einzuführen begonnen hatten. Somit hatten sie auch die fremde Benennung „Stube“ übernommen und auf die Bezeichnung „jizba“ (istǔba) slawisiert. Niederle bekannte bei den Ostslawen einen weit älteren germanischen Einfluss, während er den Einfluss des fränkischen Hauses auf das westslawische Haus (durch die Umgestaltung auf ein Zweifeuersystem) zeitlich als bedeutend viel spätere Zeitperiode, nämlich am ehesten seit dem 12. Jahrhundert, erklärt hatte.

Den angeführten deutschen Theorien entsprechend war der Wohnraum des slawischen Hauses, seiner Benennung „jizba“ nach, immer germanischen Ursprungs. Das betraf also nicht nur die West- und Ostslawen, sondern das gesamte slawische Siedlungsgebiet.

Der Faktor, der die deutschen Forscher zu diesem Urteil führte, war die von ihnen anerkannte ethymologische Formel, dass die germanische Benennung „Stube“ überall zur Bezeichnung des slawischen Wohnraumes als „istǔba — izba“ auftritt.

Obzwar Niederle dieses Urteil durch den Hinweis, dass die Entwicklung des slawischen Hauses sachlich und zeitlich anders verlaufen war, als diese Forscher angenommen hatten, beträchtlich geschwächt hatte, konnte er dieses Urteil nicht ablehnen, denn er selbst liess die Gültigkeit des Axioms zu, dass die Benennung „istǔba“ vom germanischen „Stuba“ herrühre. Er neigte zwar zu der Ansicht, dass die Benennung istǔba eher mit dem vorausgesetzten lateinischen Stamm „extufa“, französisch „étuve“, italienisch „stufa“ (zur Bezeichnung des Baderaumes oder Ofens) zusammenhängt, woher auch die germanische Bezeichnung „Stube“ zur Benennung des von aussen ausgeheizten Raumes (Hypocaustum) stammt. Dergleichen urteilen auch Meringer und Schrader. (Siehe Reallexikon S. 593, wo der Ursprung des althochdeutschen Wortes stuba als Modifikation des neulateinischen Terminus stufa erklärt wird). Da aber diese Erklärung damals nicht allgemeine Anerkennung fand, war auch Niederle gezwungen sich nicht auf diese Ansicht zu stützen, obwohl er darüber klagte, dass sich „viele in diesen Erklärungen ändern würde, wenn wir nicht gezwungen wären die Abstammung der Bezeichnung istǔba von der germanischen Stuba zu erklären.“ (Näheres darüber in seinem Werke „Život starých Slovanů“, Teil I, Bd. 2, S. 738, Anm. 3 und S. 743, Anm. 1 u. 2.) Schon Niederle bewies, wie sich das altslawische Haus ohne germanischen Einfluss in ein zweiräumiges entwickelt hatte, und zwar nach eigener heimischer Entwicklung. Unabhängig vom deutschen Einfluss wurde ein zwei-

ter Raum in ihm errichtet, nämlich der Eingangsflur, welcher dem ursprünglich einräumigen Haus angeschlossen wurde. Dieser Hausflur war zum Unterschied vom germanischen Haus stets ein kühler Raum ohne Feuerstätte. Auch hatte er den Einwand erhoben, dass die Westslawen (trotz der von den Deutschen vorausgesetzten Übernahme der fertigen hellen Stube vom fränkischen Hause), diesen rauchfreien Raum nicht an ihren Hausflur anschliessen konnten, weil dieser nicht die Urzelle des slawischen Hauses war, sondern erst ein sekundärer, später hinzugebauter Raum. Niederle vertrat also eine von den deutschen Forschern unterschiedliche Ansicht, nämlich: der ursprüngliche Einfluss, den das germanische Haus auf das altslawische hatte, äusserte sich einzig darin, dass man in die Urzelle des Hauses (kuča genannt) nach der Art der germanischen „Badestube“ bereits seit dem 4.—5. Jahrhundert statt des vorangegangenen Feuerherdes einen Backofen einzubauen begann. Das beweist nach Niederle auch die Tatsache, dass bei den Ostslawen die Stube auch weiterhin eine Rauchstube mit einem von hier aus geheizten Backofen war. Es handelte sich also hier um ein Haus mit einer einzigen Feuerstätte. Den Einfluss des fränkischen Hauses sah Niederle nur im westslawischen Haus und das nur in einem solchen Falle, wo das ursprüngliche slawische Haus mit einer Feuerstätte zu einem solchen mit 2 Feuerstätten umgebaut wurde (mit dem Ofen in der Stube, der aber vom Hausflur aus ausgeheizt wurde). Diese Veränderungen wurden seiner Ansicht nach erst im 12. Jahrhundert vorgenommen. Obzwar diese Ansichten Niederles als richtig beurteilt wurden, hatten sie dennoch die deutschen Ansichten hinsichtlich der Entstehung und des Charakters der Stube und des an diese angeschlossenen und mit einem Feuerherde ausgestatteten Hausflurs im westslawischen Hause nicht geändert und galten noch weiterhin.

Trotzdem ist es erforderlich gerade in dieser Hinsicht die deutschen Theorien neuerlich zu überprüfen, da sie aus mehrfachen neueren Gründen unhaltbar sind. Vor allem handelt es sich um das Grundaxiom betreffend den Ursprung der Bezeichnung der slawischen „jizba“. Heute kann man sich nicht mehr so absolut auf die früher so unwiderlegbar gültige ethymologische Formel stützen, das nämlich die Bezeichnung „istǔba“ ihre Wurzel nur in der germanischen „stuba“ hat. Neue Forschungen der slawischen Philologen haben gezeigt, dass die Wurzel des Terminus istǔba im provinziellen Latein, von dem auch selbst die germanische Benennung „stuba“ stammt, zu suchen ist. Darauf haben in letzter Zeit V. Machek im J. 1953 in dem Artikel „Quelques mots slavogermaniques“ und V. Polák im J. 1956 im Sammelbuch „Vznik a počátky Slovanů“ I, im Artikel „Praslovanská kultura z hlediska jazykového“ mit der Bemerkung hingewiesen, dass die frühere Auslegung des Ursprungs der Bezeichnung istǔba bereits unhaltbar ist und somit auch die Theorie, dass die „stube“ als heller Raum im fränkischen Hause germanischen Ursprungs sei; denn das Zweifeuersystem war schon vorher im römischen Provinzialhaus bekannt, von wo es auch das fränkische Haus übernommen hatte.

Mit dieser neuen Entdeckung fällt auch der mächtigste Stützpfeiler der früheren deutschen Theorien. Den Ansichten Niederles, dass die Entwicklung des

altslawischen und besonders des westslawischen Hauses nicht so allseitig von den Einflüssen des germanischen Hauses abhängig ist, wie die deutschen Forscher urteilten, wird so Genugtuung zuteil.

Die neuesten archeologischen Durchforschungen von altertümlichen Denkmälern des fränkischen und slawischen Hauses brachten neue Erkenntnisse, die darauf hindeuten, dass die bisherigen deutschen Theorien von der Entstehung des zweifeurigen Haustyps einer Korrektur bedürfen, da sie auf Grund neuester archeologischer Funde nicht als richtig bestätigt werden können. Im J. 1960 hatte es A. Pitterová in dem Artikel „Přispěvek k otázce tzv. franského vlivu na slovanský dům“ (Sammelbuch „Vznik a počátky Slovanů“, III) näher dokumentiert, wie auch ihr Artikel „Vývoj základních půdorysných typů tradičního domu na území ČSSR ve světle archeologických pramenů“, diese Einflusswirkungen des fränkischen Hauses auf das der westslawischen Frühzeit nicht bestätigt. (Er wurde im Český lid, Jg. 52, 1965, publiziert.)

Auch die Grundkriterien ändern sich heute. Die früher anerkannte ausschliessliche Gültigkeit der ethnischen Einflüsse auf die Gestaltung der Haustypen tritt bereits vor anderen entscheidenden Faktoren in den Hintergrund. Es sind dies Faktoren, die mit den Bedingungen der Natur, den Siedlungsumständen, wirtschaftlichen und sozialen Verhältnissen zusammenhängen; es sind auch allgemeine Kultur- und Zivilisationsfaktoren, welche sich da durchsetzen. Auch die fortgeschrittenere Hauskultur der Herrenhäuser und der städtischen Bauten beeinflussten deutlich die volkstümlichen Haustypen. Das äusserte sich speziell auch in einer verbesserten Anordnung ihrer Feuerstätte.

Auch die neueren Studien von volkstümlichen Bauten bei uns gewinnen an Aussage; besonders was die aus dem Studium des Charakters der Stube und des Hausflurs, der Anordnung ihrer Feuerstätte und deren Entwicklung gewonnenen Erkenntnisse betrifft.

Alle diese Erkenntnisse weisen darauf hin, dass dem Einfluss des germanischen Hauses auf das slawische, besonders auf das westslawische, keine solche Allseitigkeit und Reichweite nunmehr zuerkannt werden muss; zumindest nicht in einem solchen Masse, wie noch zu Niederles Zeit. Auch neue, bisher wenig ausgenützte Quellen treten hervor, welche diese Problematik in manchen neuen Richtungen beleuchten und zeigen können, dass der direkte Einfluss des fränkischen Hauses auf das westslawische, und infolge dessen dann auch auf das tschechische und slowakische Haus offensichtlich weit bescheidener war, als bisher angenommen wurde. Gerade in diesem Artikel weise ich auf eine solche Quelle hin, aus der ich manche neue Aspekte für die Lösung der Frage hinsichtlich der Entstehung und des Charakters der slawischen Stube und des Hausflurs folgere; diese betrifft gerade das uns am nächsten liegende Gebiet, nämlich den tschechischen Siedlungsraum. Die vorangehenden Arbeiten der deutschen Forscher lösten diese Frage nur allgemein, mit Gültigkeit für den gesamten slawischen Raum, ebenso wie bei Niederle, ohne den Umstand in Betracht ziehen zu können, wie diese Entwicklung spezifisch unterschiedlich in den einzelnen und kleineren Regionen verlief. Eine solche Quelle, die mir das ermöglicht, ist die bei uns erhaltene traditionelle volkstümliche Haustermino-

logie und zwar, was die Benennungen des Wohnraumes und den an diesen angeschlossenen Eingangsraum betrifft.

Beachtenswert an dieser Terminologie ist, dass wir hier zur Bezeichnung einer und derselben Sache (Stube oder Hausflur) einige unterschiedliche Benennungen finden, von denen jede nur innerhalb einer raummässig grösseren bzw. kleineren Region gilt, wo sie allgemein verbreitet ist, während anderorts ein anderer Terminus auftritt, dessen Wurzel in einer anderen Benennung liegt. Wenn wir die Reichweite der gebietsmässigen Verbreitung dieser regionalen Benennungen verfolgen, finden wir, dass die Ursachen der sich äussernden Unterschiede nicht in dialektologischen Bedingungen lagen, weil sie nicht an die Grenzen der dortigen Dialekte anknüpfen. Nicht nur, dass sie oft diese Grenzen überschreiten, sondern sie haben auch ihre gleiche Bedeutungsgeltung in mehreren Gebieten mit verschiedenen Dialekten. Auch zeigt es sich deutlich, dass es nicht nur ethnische Faktoren waren, die ihre Bedeutungsgeltung bestimmt hatten. Viele von ihnen haben bei gleichem Wortlaut dieselbe Bedeutung nicht nur auf dem Gebiete der böhmischen Siedlungen, sondern auch unter den Slowaken, Polen und Russen. Danach kann man schliessen, dass manche bereits zur Zeit der alten slawischen Ansiedlung entstanden sind und manche von ihnen die Westslawen aus ihrer Urheimat mitgebracht hatten. Das Alter dieser Termin ist nicht immer gleich. Während ein Teil noch aus der altslawischen Zeit stammt, entstanden andere auf dem Gebiete der späteren tschechischen und slowakischen Siedlungen. Andere wieder entstanden nur in bestimmten kleineren Regionen Böhmens oder Mährens, resp. der Slowakei. In der Regel sind die in grossen Raumgebieten geltenden Bezeichnungen älter als diejenigen, die aus kleineren Raumgebieten stammen.

Dabei tritt deutlich hervor, dass diese terminologischen Unterschiede vor allem in der Natur der Sache selbst, die sie bezeichnen, verankert sind; nämlich in der ursprünglichen Formation und Funktion. Diese Unterschiede wurden wahrscheinlich dadurch verursacht, dass in der Zeit ihrer Entstehung sich die mit ihnen bezeichneten Dinge in den gegebenen Gebieten auffällig voneinander zu unterscheiden begannen. Darum bekamen sie dann eine neue, artverschiedene Benennung. In manchen Fällen stellen wir fest, dass die ursprünglichen sachlichen Unterschiede, die zu ihrer verschiedenen Benennung geführt hatten, mit der Zeit verwischt wurden, bis sie sich letzten Endes soweit ausgeglichen hatten, dass heute verschiedene Benennungen eine und dieselbe Sache bedeuten. Diese ihre ursprüngliche Unterschiedlichkeit ist uns ein Beweis dafür, dass die Entwicklung der Stube (jizba) und des Hausflurs (síň) bei uns in den einzelnen Gebieten ungleiche Wege ging, und in gegebenen Zeitabschnitten auch verschiedene regionale Typen formte. Von diesen hat sich die ursprüngliche Formation, welche die Benennungen ursprünglich bezeichnet hatten, vielfach nichtmehr erhalten. Gerade in solchen Fällen sind diese unterschiedlichen Termini vielfach die einzige Spur dieser vergangenen Prozesse und Wandlungen, und auch das einzige Beweismaterial für ihre vorangegangenen Entwicklungsstufen.

Es zeigt sich auch, dass diese terminologischen Unterschiede vorwiegend

durch verschiedene kulturelle Strömungen verursacht wurden. Sie reflektieren ihre Ausgangspunkte, ihre Reichweite und ihre Begegnungspunkte. Sie sind ein Beweis dafür, wie weit bei uns die slawischen Einflüsse reichten und wo die Wirkung der deutschen Einflüsse einsetzt. Danach, wie weit die Verbreitung dieser Termini reicht, lassen sich auch die Grenzen und die Reichweite ihrer Wirkung bestimmen.

Diese Termini sind also für die Bestimmung der älteren Entwicklung unserer volkstümlichen Wohnstätten von Bedeutung; namentlich für die Bestimmung dessen, was ursprünglich slawisches Original ist und worin sich fremde Einflüsse äussern. Diese Benennungen können uns auch bei der Lösung der hier gestellten Frage behilflich sein; nämlich wie weit, worin und in welcher Raumweite der Einfluss der fränkischen Stube bei uns zur Geltung kam. Daraus wird sich auch ergeben, wo wir seine Geltung zulassen können und wo wir diese ablehnen müssen.

Um die Entstehung und Ausstattung der slawischen Stube (jizba) auf dem Gebiete unseres Staates und speziell der tschechischen Siedlungen festzustellen, ist es erforderlich, nicht nur die Terminologie der Stube (jizba) selbst, sondern auch des an sie angeschlossenen Hausflurs (sín) zu verfolgen, da man erst durch Kombination beider dieser Benennungen zu ausdrucksvolleren und verlässlicheren Schlüssen gelangen kann. Für die Bezeichnung dieser beiden Räume haben sich bei uns bis heute unterschiedliche regionale Termini erhalten, deren Verbreitung an der beigelegten Mappe verzeichnet ist.

1. *Der eigentliche Wohnraum* unserer volkstümlichen Wohnstätte wurde folgendermassen bezeichnet:

a) „*Jizba*“ (*izba*). Diese Bezeichnung ist bereits in ganz Böhmen und West-Mähren untergegangen. Erst von der Westgrenze der Hana an ist sie nachweisbar, und wird weiter ostwärts verwendet, im übrigen Teil Mährens und in der ganzen Slowakei, mit Ausnahme ihres Ostens, wo die Benennung „*chyža*“ gilt.

b) „*Světnice*“ (*sednice, seknice*). Dieser Ausdruck wird nur im Gebiet der tschechischen Siedlungen verwendet und zwar in Böhmen und West-Mähren, während weiter ostwärts von der Hana an die Benennung *jizba* gilt.

2. *Der Eingangsraum* wird folgendermassen benannt:

a) „*sín*“ (*Hausflur*) in den Gebieten der tschechischen Siedlungen in Böhmen, Mähren und Schlesien. Nur im engen mährisch-slowakischen Grenzstreifen und in der West- und Mittel-Slowakei war die Bezeichnung „*pitvor*“, in der Ostslowakei dagegen „*priklet*“ üblich.

b) Die Bezeichnung „*dům*“ (*Hausflur*) (womit auch der gesamte Bau gemeint ist) nur im Südwesten Böhmens geläufig, vom Böhmerwald bis zum mittleren Lauf der Moldau. Ab Kamýk verläuft der Geltungsbereich gleicher Bedeutung in Richtung nach Rakovník.

Wenn wir beide Bezeichnungen für Wohnraum und Eingangshausflur kombinieren, lassen sich auf dem Gebiet der tschechischen Siedlungen folgende Kombinationen und folgender Stand der Feuerstätte feststellen:

a) „*jizba*“ und „*sín*“ = *Stube und Hausflur* sind in Ost- und Mittel-Mähren bis zur Westgrenze der Hana geläufig. In Ost-Mähren hat sich der Name der

Stube „jizba“ noch (und zwar als Rauchstube) und die Benennung des Hausflurs „síň“ (als kühler Raum ohne Feuerstätte) erhalten. In der Hana und dem West-Mähren haben sich für die Rauchstube keine Beweise mehr erhalten; hier befindet sich im Hausflur bereits eine Feuerstätte und die Stube ist ein heller, vom Hausflur aus ausgeheizter Raum.

b) „světnice“ (Stube) und „síň“ (Hausflur) sind auf dem Gebiete West-Mährens und ganz Böhmens (mit Ausnahme des südwestlichen Teiles) geläufige Bezeichnungen. Im Hause befinden sich zwei Feuerstätten.

c) „světnice“ und „dům“ (Hausflur) sind nur im südwestlichen Teil Böhmens übliche Bezeichnungen. Das ganze Haus ist mit zwei Feuerstätten ausgestattet.

Aus dieser Terminologie, die auch in der Kombination dieser beider Benennungen regionale Unterschiede aufweist und auch aus den Beziehungen der dort nachgewiesenen traditionellen Feuerstätten ergibt sich, dass die Ausstattung der Stube und des Hausflurs durch gewisse Feuerstellen keine Zufallserscheinung war. Ihr unterschiedliche Charakter und die regionale Gültigkeit beweisen eher, dass in jeder dieser Regionen, wo unterschiedliche Termini gelten, der Entwicklungs- und Wandlungsprozess der Stube und des Hausflurs verschieden verlief. Diese Tatsache ist für die Lösung der Frage wichtig, wo und wie das fränkische Haus mit seinen Einflüssen auf die westslawische und später auf die tschechische und slowakische Wohnstätte gewirkt hatte. Gerade die unterschiedlichen Termini können als Wegweiser dienen, wann in welchen Regionen die Veränderung des Einfeuer-systems in das zweifeurige vorausgesetzt werden kann, und wo der Einfluss der fränkischen Heizeinrichtung zu bejahen oder abzulehnen ist.

Wenn wir diese aus der volkstümlichen Hausterminologie gewonnenen Erkenntnisse mit Niederles Daten bezüglich der slawischen Wohnstube und des Hausflurs vergleichen und mit den ethnographischen Belegen bezüglich des tschechischen und slowakischen Hauses ergänzen, gelangen wir zu neuen Aspekten in der hier gegebenen Problematik. Methodisch erscheint es vorteilhaft die einzelnen Termini voneinander getrennt, aber stellenweise unter Beachtung ihrer gegenseitigen Kombination durchzunehmen, da sich manche Fragen so besser erklären lassen.

1. Der Terminus „jizba“ (Stube): Diese Bezeichnung stammt aus dem altslawischen „istъba“ und hat gesamt-slawische Bedeutung. Nach Niederles Rukovět (Handbuch, 1923, S. 270) wurde so der eigentliche Wohnraum des altslawischen Hauses seit dem 4. Jh. benannt, da die Slawen anstatt dem Feuerherde den Backofen darin einzubauen begannen. Dieser Wohnraum entwickelte sich aus der Urzelle des noch einräumigen altslawischen Hauses. Auch dann, nachdem der kühle Hausflur angeschlossen wurde, blieb sie eine Rauchstube, denn das Einfeuer-System wurde beibehalten (geheizt wurde von der Stube, nicht vom Hausflur aus). Eine solche Einrichtung der Stube mit ihrem Namen brachten die Westslawen aus ihrer Urheimat auch in unser Gebiet. Danach lässt sich urteilen, dass die Bezeichnung „jizba“ — „síň“ und ihre Einrichtung (Rauchstube mit kühlem Hausflur) ursprünglich in ganz Böhmen und in West-Mähren verbreitet war, obzwar heute jedoch nichtmehr

anzutreffen ist. Niederle selbst weist darauf hin, dass diese Bezeichnung („jizba“) in Böhmen schon im 10. Jh. bekannt war. Sie ist auch heute als volkstümliche Bezeichnung von der Westgrenze der Hana angefangen in Mähren und Slowakei, in Polen und Russland geläufig. Die geographische Reichweite der Benennung „jizba“ bezeugt, dass sie in der Form der Rauchstube zu uns kam, die sich in Ostmähren und in der Slowakei bis zu den Anfängen des 20. Jh. erhalten hat. Es gibt auch keine Beweisunterlagen dafür, dass sich der Charakter und die Bezeichnung „jizba“ zur Zeit der Westslawen geändert hätte. Diese Veränderung erfolgte nach ethnographischen und historischen Nachrichten erst Tausend Jahre später, nachdem die Westslawen zu uns gekommen waren, da die Einrichtung der „jizba“ als Rauchstube auch in West-Böhmen anfangs der Neuzeit noch nachweisbar ist.

Die Benennung „jizba“ drang auf tschechischen und slowakischen Boden also nicht erst dann, nachdem die Westslawen mit dem fränkischen Hause aus der Zeit der Karolinger bekanntgeworden waren, durch. Diese Benennung beweist auch, dass weder die Westslawen, noch später die Tschechen und Slowaken die helle Stube vom fränkischen Haus übernommen hatten, denn ihre „jizba“ blieb auch weiterhin bis in die Neuzeit eine Rauchstube. Sie veränderte sich also nicht in einen hellen Raum dadurch, dass sie vom fränkischen Haus übernommen wurde, wie die deutschen Forscher angenommen hatten. Deshalb auch die Benennung „jizba“ selbst stammt nicht von der fränkischen Stube als heller Wohnraum, der schon vom Hausflur aus ausgeheizt wurde, wodurch sich die fränkische Stube vom damaligen westslawischen Haus mit nur einer Feuerstätte unterschieden hatte. Dass mit der Benennung „jizba“ die Slawen einen erst andernorts übernommenen hellen Raum bezeichnet hätten, ist weder bei uns (in den tschechischen Ländern), noch in der Slowakei, und noch weniger in Polen und Russland nachweisbar. Überall verstand man unter dieser Bezeichnung immer nur die traditionelle Rauchstube, oder die erst in der Neuzeit entstandene helle Wohnstube = „světlice“, „světnice“. Das slawische, bzw. tschechoslowakische Haus ging erst zu jener Zeit zum Zweifuer-system über, da von einem fränkischen Einfluss auf diese Veränderung unserer Stube = „jizba“ nicht mehr die Rede sein kann.

2. *Der Terminus „sín“ (Hausflur).* Zu analogen Resultaten gelangen wir auch bei der Zusammenfassung der Erkenntnisse und Daten über den Eingangsraum, über den Hausflur.

Es besteht kein Zweifel darüber, dass die Slawen bereits in ihrer Urheimat zum zweiteiligen Haus gelangten; und zwar in der Weise, dass sie an den ursprünglichen Hauskern (mit nur einem Wohnraum), nach Niederle seit dem 4. Jh. einen zweiten Raum zum Schutz des Hauseinganges angeschlossen hatten; so entstand der Hausflur, der nach altslawischer Bezeichnung „sěň“ > „sín“ wurde benannt. Dieser Hausflur war bei den Slawen ein kühler dunkler Raum ohne Feuerstätte und ohne Fenster, was sich in der Bezeichnung widerspiegelt. Auch der Terminus „sín“ ist ebenfalls, wie die Bezeichnung „jizba“, urslawischen Ursprungs. Zur Entstehung des Hausflurs und seiner Benennung kam es bei den Slawen offenbar in einem gleichen Zeitabschnitt, da sie in ihre Wohnstätte den Backofen einzubauen begonnen hatten und

diesen Kern des Hauses „jizba“ benannten. Niederle urteilt deshalb so, weil die Bezeichnung „sín“ bei den Südslawen nicht nachweisbar ist, die offenbar ihre Urheimat früher verlassen hatten als dort der Hausflur ausdrucksvoller ausgebaut wurde. Es besteht auch kein Zweifel darüber, dass die Westslawen eine derartige Anordnung des zweiteiligen Hauses in ihre neuen Siedlungen mitgebracht hatten. Auch ist nicht zu bezweifeln, dass dieser Hausflur auch später bei ihnen keine Veränderung erfahren hatte (er blieb auch weiterhin ein kühler Raum); und dass er auch in der gleichen Anordnung und Funktion später von den Tschechen und Slowaken in ihre traditionellen Häuser übernommen wurde. Die Bezeichnung „sín“ ist auch heute in den tschechischen Ländern geläufig und gilt bisher überall, mit Ausnahme des kleinen südwestlichen Gebietes Böhmens, wo der Hausflur „düm“ benannt wird; an der mährisch-slowakischen Grenze wird er durch die Bezeichnung „pitvor“ ersetzt, desgleichen auch in der Slowakei. Der Terminus „sín“ ist auch in Polen und im Russland verbreitet. Also auch hierin liegt eine Analogie zur Bezeichnung „jizba“.

Bezeichnenswert für die böhmischen Länder ist auch das, dass die Bezeichnung „sín“ auch heute westwärts viel weiter verbreitet ist als die Bezeichnung „jizba“. Das betrifft auch das Gebiet westlich der Hana ununterbrochen bis nach Nordwest-Böhmen und das südliche Gebiet bis zur mittleren Moldau. Die Bezeichnung „sín“ weist einen kausalen Zusammenhang mit dem Terminus „jizba“ auf. Das unterstützt die berechtigte Annahme, dass die Westslawen gleichzeitig mit der Bezeichnungsprägung „sín“ auch die Bezeichnung „jizba“ in ihre am westlichsten gelegenen Siedlungen mitgebracht hatten. Während die ältere Bezeichnung „jizba“ später bei den Tschechen in der Neuzeit durch die Bezeichnung „světnice“ verdrängt wurde, hat sich die Benennung „sín“ unverändert bis heute auch dort erhalten; und zwar auch da, wo wir eine im Hausflur untergebrachte Feuerstätte vorfinden. Das betrifft das Gebiet von der Westgrenze Böhmens bis zur Westgrenze der Hana. Die Ursache dessen liegt darin, dass die Veränderung des kühlen Hausflurs in ein solches mit Feuerstätte allmählich nach einzelnen Entwicklungsstufen verlief, sodass sie nicht plötzlich so auffällig war, um die alte Benennung durch eine neue, diese Veränderung ausdrückende Bezeichnung zu ersetzen. In Böhmen und in West-Mähren wurde die in den Hausflur übertragene Feuerstätte im rückwärtigen Teil und zwar in einem getrennten Raum, in der sogenannten schwarzen Küche, untergebracht. Dabei blieb der eigentliche Hausflur auch weiterhin ein kühler Eingangsraum (ohne Feuerstätte), sodass hier keine Gründe vorhanden waren, die alte Benennung zu ändern.

Wichtig ist auch die Erkenntnis, dass die Bezeichnung „sín“ sich bei uns auch dort erhalten hat, wo an die Stelle der älteren Bezeichnung „jizba“ der Terminus „světnice“ trat (in Böhmen und West-Mähren). Das bestätigt, dass es sich auch hier ursprünglich um die Rauchstube und einen kühlen Hausflur gehandelt hatte, wie das im altslawischen Haus der Fall war; dass auch da vordem die Benennung „jizba“ geläufig war und erst später, als dieselbe in eine helle Stube überging, als „světnice“ bezeichnet wurde.

Wenn wir die hier angeführten Erkenntnisse hinsichtlich des Hausflurs im westslawischen und tschechischen Haus zusammenfassen und sie mit den

Theorien der deutschen Forscher konfrontieren, stellen wir fest, dass diese Theorien auf dem Gebiete der tschechischen Siedlungen keine Bestätigung finden sofern sie die Veränderungen des vorherigen slawischen kühlen Hausflurs in ein mit Feuerstätte ausgestattetes betreffen, und das diese Veränderungen sollten sich unter dem Einfluss des fränkischen Hauses vollzogen haben. Zu diesen Veränderungen kam es bei uns nicht in der Zeitperiode der Westslawen, sondern erst im tschechischen und slowakischen Haus der Neuzeit, wo von einem fränkischen Einfluss nichtmehr die Rede sein kann.

Umso unannehmbarer ist die Ansicht dieser Forscher, dass die Westslawen die fränkische „Stube“ als neuen Wohnraum an ihren Hausflur angeschlossen hätten. Der heutige Hausflur war nie die Urzelle des altslawischen noch des westslawischen Hauses. Zu einem solchen Anschluss der fränkischen Stube konnte es daher auf unserem Gebiete weder in der Zeitperiode der Westslawen noch später im tschechischen und slowakischen Hause kommen. Der Hausflur („sín“) entstand bei den Slawen erst sekundär als zweiter Raum, der an das vorherige einräumige Haus angeschlossen wurde; es blieb auch, seitdem die Slawen zu uns gekommen waren, während eines ganzen Jahrtausends ein kühler Raum ohne Feuerstätte.

3. *Der Terminus „světnice“ (helle Wohnstube).* Mit der Veränderung des Hausflurs in einem mit einer Feuerstätte ausgestatteten Raum ändert sich die ursprüngliche „jizba“ als Rauchstube in einen hellen Raum. Damit hängt auch kausal die Entstehung ihrer neuen Bezeichnung zusammen, welche die Veränderung passend ausdrückt. Die Bezeichnung „světnice“ drückt deutlich aus, dass es sich hier weiter nichtmehr um die Rauchstube handelt. Diese Veränderung war derart auffällig, dass die neue Bezeichnung der neuen Anstaltung entsprochen hatte.

Die Veränderung der Rauchstube (jizba“) in eine helle Wohnstube (světnice“) erfolgte auch selbst in Böhmen erst in beträchtlich späterer Zeit. Also nicht schon zur Zeit der Westslawen, da bei ihnen die helle Stube gar nicht vorausgesetzt werden kann. Selbst im späteren tschechischen Hause dauerte es eine Reihe von Jahrhunderten, bis in die Neuzeit, ehe die Veränderung der Rauchstube in eine helle Wohnstube „světnice“ stattgefunden hatte. Daher finden wir die Benennung der Wohnstube als „světnice“ auch bei den übrigen Slawen nicht; sie ist bloss auf dem Gebiete der böhmischen Siedlungen nachweisbar. Bei den Russen und Polen finden wir zwar die Benennung „světlica“, doch handelt es sich hier um eine helle Kammer, die überhaupt keine Feuerstätte besass, worauf bereits Niederle hingewiesen hatte. Auch die Slowaken kennen den Ausdruck „světnice“ für Wohnstube nicht. Er ist auch im ganzen tschechischen Siedlungsgebiet nicht allgemein und tritt nur in Böhmen und West-Mähren auf. Seine Reichweite lässt sich mit dem Geltungsbereich der Benennung „jizba“ oder der „sín“ nicht vergleichen. Auch das beweist seine neuzeitliche Herkunft. Sein Geltungsbereich beschränkt sich nur auf das Gebiet vom Böhmerwald bis zur Westgrenze der Hana, wo sich auch weiterhin die ältere Benennung „jizba“ so wie auch in der Slowakei erhalten hat. Der neue Ausdruck für Wohnstube „světnice“ mag über die Grenze der Hana deshalb nicht durchgedrungen sein, weil man hier in der Zeit seiner Entstehung auf

der Rauchstube beharrte, die noch keine Veränderung in eine helle Wohnstube erfahren hatte; deshalb lag auch damals dorten kein Grund vorhanden den alten Ausdruck „jizba“ zu ändern; er hat sich in der Hana bis heute noch erhalten, obzwar wir überall dorten heute nur eine helle rauchfreie Stube finden, wie dies auch von der Hana westwärts der Fall ist, wo aber die Bezeichnung für Wohnstube „světnice“ vorherrscht. Den Grund dazu können wir darin erblicken, dass die Veränderung der früheren Rauchstube in eine helle Wohnstube hier bedeutend später als in Böhmen und West-Mähren stattgefunden hatte. Der Einfluss der fortgeschrittenen Hauskultur setzte sich in der Hana später durch und auch der Veränderungsprozess der Rauchstube in eine helle Wohnstube vollzog sich hier weniger auffallend als im Westen. Die Küche entstand nicht gleich im Hausflur, erst später wurde die Feuerstätte in den Hausflur verlegt. Das erfolgte in der Hana erst im Verlaufe des 18. und 19. Jh. Auch im Gebiete der mährischen Slowakei, der mährischen Walachei und in der Slowakei selbst treffen wir in Survivalen ebenfalls verschiedene Phasen einer verbesserten Ausstattung der Feuerstätte in der Stube, während der Hausflur auch weiterhin ein kühler Raum blieb. Dieses Arrangement beruhte anfangs nur in der Einführung verschiedener Einrichtungen, die dazu dienten, die Stube von Rauch zu befreien, indem über der Feuerstätte, die sich noch in der Stube befand, verschiedenartige Rauchfänger untergebracht wurden; so wurde der Rauch aus dem frei flackernden Feuer am Herde in der Stube direkt in den Bodenraum abgeleitet. Das freie Feuer wurde dorten mit Pfeilern oder Wänden umgeben, die bis an die Decke reichten, sodass eine Art Rauchfangs entstand. Es waren dies Arrangements geringeren Ausmasses, die in ungleichen Zeitabschnitten vervollkommen wurden. Dadurch veränderte sich das Haus nicht sofort in ein Zweifeuer-System. Die Veränderungen vollzogen sich hier nicht so plötzlich und so entscheidend wie in Böhmen und West-Mähren, wo die Wandlung so auffallend war, dass das Aufkommen der neuer Benennung für Wohnstube „světnice“ als Unterscheidung der neuen Verhältnisse angebracht war. Das erklärt auch, warum sich in der Hana und in Ost-Mähren, wo letzten Endes die Feuerstätte auch in die im Hausflur untergebrachte Küche übertragen wurde und die frühere Rauchstube sich in eine helle Wohnstube verändert hatte, die Bezeichnung „jizba“ bis heute erhalten hat.

Dass auch in Böhmen die Benennung „světnice“ erst in der Neuzeit entstand, lässt sich aus der Nachricht Butzbachs schliessen, der die Rauchstube noch gegen Ende des 15. Jh. als typisch für den westböhmischen Kreis nachweist. Dass es sich in Mähren dabei um eine sehr späte Veränderung handelte, beweist die Tatsache, dass in Ostmähren und der Slowakei der Veränderungsprozess des einfeurigen Hauses in ein Zweifeuer-System Ende des 19. und anfangs des 20. Jh. noch nicht beendet war. Deshalb hat sich hier die Bezeichnung „jizba“ bis heute erhalten. B. Schier, der sich auch auf die Nachrichten Butzbachs stützt, verlegt (in seinem Werke Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa, 1932) die Einführung des Zweifeuer-Systems in Böhmen und Mähren auch erst in das 16. und 17. Jh. Die Angaben Butzbachs scheinen auch für die deutschen Siedlungen in Böhmen zu gelten. Das wäre ein Beweis dafür, dass auch bei den deutschen Kolonisten in Böhmen

diese Übernahme erst in der Neuzeit erfolgte. Wenn wir also die hier angeführten Erkenntnisse bezüglich der Entstehung des Terminus „jizba“ den Theorien der deutschen Forscher, nämlich dass die helle Stube bei uns nach dem Muster der fränkischen Stube bereits in der Zeitperiode der Westslawen entstand, und auch von den Tschechen und Slowaken übernommen wurde, gegenüberstellen, dann erscheint auch von diesem Gesichtspunkt aus diese Ansicht unbegründet und unhaltbar. Unsere Stube, genannt „světnice“, wurde nicht nach diesem alten deutschen Muster übernommen; es waren völlig andere Einflüsse als die des fränkischen Hauses und auch zeitlich viel neuere. Als Muster diente unserem zweifeurigen Haus das in den Herrenhäusern und besonders in den städtischen Häusern allgemein geläufige Zweifeuer-System, das auch hier nicht vom fränkischen Haus (also unter einem ethnischen, deutschen Einfluss) übernommen wurde, sondern infolge des fortschreitenden allgemeinen, internationalen Zivilisationsstromes, der seit der Renaissance un-
aufhörlich fortschritt und letzten Endes aufs Land durchdrang und sich durch eine fortschrittlichere Anordnung der Feuerstätte ausgezeichnet hatte. Es war dies eine aus Italien, dem Erben altrömischer Traditionen, nach Frankreich und Deutschland durchdringende Strömung, die zunächst in den Bauten des Adels und der Städte und zuletzt auch in den volkstümlichen Bauten zur Geltung kam.

4. *Der Terminus „dům“ (Haus).* Diese Bezeichnung für den Eingangsraum zur Wohnstätte ist besonders dadurch beachtenswert, dass es bei uns den sonst überall üblichen Ausdruck „sín“ ablöst, der noch aus der westslawischen Siedlungszeit stammt; mit dem gleichen Ausdruck wird gleichzeitig der gesamte Wohnbau bezeichnet. Es wurde bei uns offenbar erst während der späteren Entwicklung des tschechischen Hauses geprägt. Das bezeugt die Tatsache, dass dieser Ausdruck territorial wenig verbreitet war. Wir finden ihn ausschliesslich nur im südwestlichen Teil Böhmens. Seine Bedeutungsweite reicht vom Böhmerwald bis zum mittleren Lauf der Moldau, wo seine Verbreitungsgrenze in östlicher Richtung endet. Von hier aus in nordwestlicher Richtung ist seine Verbreitungsgrenze durch die Linie gegeben, die von Kamýk nach Rakovník führt. Nur hier versteht man unter dem Ausdruck „dům“ den Namen des Hausflurs, während der Wohnraum dieselbe Bezeichnung trägt (d. h. „světnice“), wie im gesamten weiteren tschechischen Gebiet, das von hier weiter ostwärts bis zur Grenze der Hana reicht.

Die sachliche Bedeutung des Ausdruckes „dům“, hier für die Bezeichnung des Eingangsraumes üblich, lässt die Auslegung zu, dass der heutige Hausflur ein Überrest jenes Raumes sein kann, der im westslawischen nur einräumigen Haus die mit einer Feuerstätte versehene Urzelle bildete und gleichzeitig die gesamte Wohnstätte dargestellt hatte. Also den gesamten Bau, der auch „dům“ benannt wurde und zwar noch bevor der kühle Hausflur angeschlossen wurde. Den gleichen Fall, in welchem die Bezeichnung des Eingangsraumes, bzw. der darin sich befindlichen Küche, mit der Benennung des ganzen Hauses überhaupt identisch ist, finden wir auch bei anderen Westslawen wie z. B. in der Lausitz, und auch bei den Slowenen des Alpengebietes. Auch der französische Terminus „maison“ und der italienische „la ca“ bezeichnen das Haus

selbst wie auch die Küche, die sich im Eingangsraum befindet. Dieser Fall ist auch in Mitteldeutschland geläufig, wo mit der Benennung „Haus“ nicht nur der gesamte Wohnbau, sondern auch der Eingangsraum, wo die Feuerstätte untergebracht ist, bezeichnet wird. In allen diesen Fällen kann man darauf schliessen, dass der so bezeichnete Raum ursprünglich die Urzelle des Hauses war. So urteilen auch die deutschen Forscher (z. B. Schier in den Hauslandschaften . . . , 1932, S. 160).

Was das südwestliche tschechische Gebiet betrifft, wo der Hausflur mit dem Namen „dům“ bezeichnet wird, liesse sich einzig hier die Theorie der deutschen Forscher dahingehend anwenden; nämlich dass die Westslawen beim Übernehmen der fränkischen hellen Stube diese an ihr bis dahin einräumiges und mit einer Feuerstätte versehenes Haus angeschlossen hatten; so sollten sie zum zweiteiligen Haus mit einer Stube, die vom Hausflur aus ausgeheizt wurde, gelangen; die vorherige Urzelle des Hauses, durch das Anreihen der neuen hellen Stube, sollte dabei zu einem blossen Eintrittsraum degenerieren, der gleichzeitig auch als Küche fungierte. Diesen Prozess würde gerade die bis heute erhaltene Bezeichnung „dům“, die wie den Hausflur (mit Küche) so auch den ganzen Bau bezeichnet, dokumentieren. Die weitere Entwicklung des einräumigen westslawischen Hauses in ein zweiräumiges wäre hier also auf unterschiedlichere Weise verlaufen als Niederle vorausgesetzt hatte und auch wie wir sie anderswo auf dem ganzen Gebiete der tschechischen und slowakischen Siedlungen finden.

Doch auch hier erscheint diese Ansicht nicht real. Mit der Übernahme der fränkischen hellen Stube würden wir erwarten, dass es hier für die Bezeichnung des Wohnraumes die Bezeichnung „jizba“ gelten wird, die der fränkischen hellen „Stube“ entspricht. Doch das ist nicht der Fall. Der vom Hausflur aus ausgeheizte hiesiger Wohnraum wird aber „světnice“ benannt; also geradeso wie in den übrigen tschechischen Gebieten, die von hier aus bis zur Hana reichen, wo sich das ursprüngliche slawische einräumige Haus durch das Anschliessen eines kühlen Hausflurs zu einem zweiräumigen entwickelt hatte, wie Niederle feststellte. Zum Zweifeuer-System kam es auch im diesen südwestlichen Gebiet Böhmens offenbar auch erst in der Neuzeit, nicht aber schon lange vorher unter fränkischen Einfluss der Karolingerzeit. Diese Tatsachen widerlegen also den Einfluss des fränkischen Hauses auch in diesem Gebiet; und desgleichen auch die Ansicht, dass die Entwicklung des hiesigen Hauses eine durchaus unterschiedliche von der in den übrigen tschechischen Gebieten sonst geläufigen war. Darum scheint es wahrscheinlicher, dass im Südwesten Böhmens die Benennung „dům“ zur Bezeichnung des Hausflurs unter dem Einfluss des deutschen Nachbarhauses in Bayern übernommen wurde, wo auch der Eingangsraum mit Terminus „Haus“ bezeichnet wird. Aber auch dort wird ein Streit darum geführt, ob dieser Hausflur, heute mit einer Heizeinrichtung versehen, vordem die Urzelle des Hauses war, zu der dann die Stube zugebaut wurde, wodurch aus ihr ein Eingangsraum mit Küche entstand. Erhard Kranzmayer, der sich mit dieser Frage gründlich befasst hatte (in dem Artikel „Die süddeutschen Namen des Hausflurs, 1940), gelangte zu der Ansicht, dass eine Entscheidung schwer zu treffen sei, da sich neben der Benennung „Haus“ im

selben Gebiet etwa 10 andere Benennungen für den Hausflur finden, welche bezeugen, dass sich das dortige Haus (in Nachbarschaft des südböhmischen) aus verschiedenen anderen Grundlagen heraus entwickelt hatte; hier handelt es sich überall eher um eine gebietsmässig artverschiedene Entwicklung. Das gilt auch vom südböhmischen Haus. Der von Bayern eindringende deutsche Einfluss liesse sich damit erklären, dass das südböhmische Gebiet, welches in das der ehemaligen deutschen Siedlungen eingekleidet ist, geradeaus diesen den von dort aus eindringenden Einflüssen unterliegen konnte. Anderweitig aber lässt sich ein solcher Einfluss auf das tschechische Haus nichtmehr nachweisen. Die Benennung „dům“ für die Bezeichnung des Hausflurs wurde hier wahrscheinlich unter diesem neueren Einfluss übernommen. Keineswegs also unter dem Einfluss des alten fränkischen Hauses.

Fassen wir alle in dieser Studie erreichten Resultate zusammen, kann man bei der Lösung der im Titel dieser Arbeit angeführten Frage zu einem Urteilschluss gelangen, der dahingehend lautet: die Entstehung und der Charakter der Stube und des Hausflurs in den tschechoslowakischen traditionellen volkstümlichen Wohnstätten war schon im altslawischen Hause gegeben, das von den Westslawen auf unser Gebiet überliefert wurde; es hatte sich also nach selbständiger, heimischer Entwicklung im tschechischen und slowakischen Haus weiterentwickelt; und zwar unter dem Einfluss durchdringender kultureller Zivilisationsströmungen, die sich namentlich in den Herren- und städtischen Bauten insofern geltend machten, als es sich um die Anordnung und Unterbringung der Feuerstätte handelte; also keineswegs aber unter dem Einfluss des fränkischen Hauses aus der Zeit der Karolinger, wie die deutschen Forscher Ende des 19. Jh. hatten angenommen. Das westlawische Haus hatte nicht die helle Stube des fränkischen Hauses übernommen, sondern es entwickelte sich auf der älteren Grundlage des slawischen Hauses, das aus einer Rauchstube und einem angeschlossenen, noch kühlen Hausflur ohne Feuerstätte bestand. Zum Zweifeuer-System gelangte man in ihm erst anfangs der Neuzeit und in den einzelnen östlicher gelegenen Gebieten sukzessiv während der weiteren Jahrhunderte, wie es Survivale beweisen, wo sich die Rauchstube noch bis ins 20. Jh. erhalten hat. Das dies der Fall war, beweist besonders ausdrucksvoll die ebenfalls erhaltene volkstümliche Terminologie, aus der sich folgern lässt, dass dieser Entwicklungsprozess (der sich speziell in der Ausstattung der Stube und des Hausflurs durch Feuerstätten geäussert hatte), sachlich und zeitlich in den Gebieten der tschechischen und slowakischen Siedlungen unterschiedlich verlief. Das dokumentieren die Regionen unterschiedlicher Benennungen, die sich hier erhalten haben hinsichtlich des Wohnraumes und des Eingangsraumes. Eine eingehendere Dokumentation zu den einzelnen Daten dieser Studie enthält der vom gleichen Autor verfasste Artikel, der im „Český lid“ im J. 1965, S. 267–275 unter dem Titel „K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franskému domu“ veröffentlicht wurde.

Stanovením vzniku a rázu jizby v slovanském domě obírali se nejprve němečtí badatelé z konce 19. stol.; L. Niederle jejich názory o tom podstatně korigoval, ale přesto připouštěl, že vznik dvojohnišťového typu v západoslovanském domě byl podmíněn vlivem starého hornoněmeckého domu franského, a že Slované s věcí převzali i její nový název „jizba“, odvozený z německého „stuba“.

Novější filologické bádání tuto etymologickou rovnici však odmítá a název „jizba“ odvozuje z provincionální latiny, odkud také pochodí sám název „stuba“. Také moderní poznatky archeologické dospívají k tomu, že vliv franského domu nemohl mít takovou působnost. Rovněž výsledky etnografického studia lidového obydlí v Československu to potvrzují.

Autor v této studii k řešení této problematiky použil — mimo dosavadních toho se týkajících údajů — ještě dalšího, dosud málo využitého pramene, totiž lidového názvosloví pro obytnou místnost a vstupní síň. Podrobným rozbořem jejich vzniku, územního rozšíření, etymologického významu a vztahu k topeništím a též se zřetelem ještě k jiným, obecným kulturním proudům, dospívá k resultátu, že názor o vlivu starého franského domu na západoslovanský — a tím i na český a slovenský — je dnes již neudržitelným, protože jde o kulturní vlivy mnohem pozdější, kdy franský vliv se nemohl u nás již uplatňovat.

Týmž námětem se autor obíral již v článku K problematice vzniku jizby a síně v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franskému domu (v Českém lidu, roč. 52, 1965), kde svoje vývody dokumentuje podrobněji.

On the Question of the Origin of the Irregular Nucleated Village

VÁCLAV FROLEC

Department of Ethnography and Folk-Lore, Purkyně University, Brno

Ever since the second half of the 19th century, the problem of the village has held the attention of several scientific disciplines (archaeology, agrarian history, settlement geography, ethnography, etc.), some of which deal with the development of villages in the past, others in particular with the contemporary situation. The interest in questions of the origin and development of the individual types of village is in the first place a matter for archaeology and ethnography. Although archaeology depends on material documents from the past, which provide the most reliable basis for following up the above-mentioned problem, the state of archaeological investigations up to the present is not on such a level as to permit us to express a final opinion of the question of the origin, development and further expansion of the village. Nor does the nature of archaeological sources permit us to find an answer to this question without the cooperation of other scientific disciplines in solving certain problems which occur in this connection. We have in mind above all the study of social conditions and relationships, which, as we shall see, played an important role in the process of formation and in the further development of some types of village. Valuable information can be provided here especially by ethnographic study, based on broad comparative research.¹⁾

Villages originated as product of the relation between man and nature. For this reason it is essential to observe not only the natural conditions (climate, geographical surroundings), but also the social factors (social-economic conditions, traditions, etc.).²⁾ The importance of the factors mentioned was not the same in the case of all types of village. At times the main role was played by one circumstance, at others by a different one, in which case the remaining factors had merely a contributive effect. A similar situation occurred too in the formation and development of the same type of village in various different periods or places. This process can be very well followed in the study of the irregular nucleated village.

The irregular nucleated village is one of what are known as natural types of village. Its genetic structure can of course sometimes be associated with schematic and normalized types, too.³⁾ It is characterized by the grouping of houses without any apparent plan. Sometimes the houses are situated in an irregular pattern near to each other, elsewhere they are more distant. Besides the irregular nucleated villages there are places, for example in the lowlands along the valleys of the Danube and the Tisa in Slovakia, where there exist nucleated villages with a more regular ground-plan.⁴⁾

The majority of authors who have attempted to classify villages, consider the irregular nucleated village to be one of the oldest types of village, or even

the very oldest type. Thus A. Helbok assumes the irregular nucleated ground-plan as early as in villages of the Later Stone Age;⁵⁾ F. Schlette instances the existence of prehistoric irregular nucleated villages in the North-European zone of the Beaker culture.⁶⁾ N. I. Lebedeva and N. P. Milonov assign the origin of irregular nucleated villages at the latest to the Early Iron Age.⁷⁾ Similarly L. Niederle,⁸⁾ R. Mielke,⁹⁾ B. Zaborski,¹⁰⁾ A. Klaar,¹¹⁾ H. Wilhelmy,¹²⁾ F. Říkovský,¹³⁾ G. Behm,¹⁴⁾ W. Radig,¹⁵⁾ M. V. Vitov,¹⁶⁾ V. V. Pimenov,¹⁷⁾ J. E. Blomkvist,¹⁸⁾ Z. Láznička¹⁹⁾ and others consider the irregular nucleated village to be of ancient origin. The authors quoted are of course thinking of the villages with irregular nucleated ground-plan, which occur in areas of ancient settlement.

Supporters of the ethnic identity of the different types of village frequently cannot agree as to the ethnic origin of the irregular nucleated village. Some German research workers, following up the observation that the type of village with this ground-plan very frequently occurs on the territory between the Weser and the Elbe, connected the origin of the irregular nucleated village with the Old Germanic settlement. The agrarian historian A. Meitzen attributed the origin of the irregular nucleated village to the Germans,²⁰⁾ and O. Schlüter²¹⁾ adopted a similar standpoint. R. Gradmann, while he considered that Meitzen's theory of the ethnic attribution of the different types of village was incapable of proof, nevertheless designated the irregular nucleated village as a colonizational form, brought by a German population to a territory originally Slavonic.²²⁾ S. Lenciewicz and R. Umiastowski considered that the irregular nucleated village was proper to the Russian ethnic, E. Hanslik wrote of the „ancient Polish irregular nucleated village“, the Hungarian scientist G. Prinz attributed to it a Hungarian origin, etc.²³⁾ A number of investigators did not agree with the theory of the ethnic attribution of a specific type of village, including L. Niederle, who emphasized that no specifically Slavonic general type of village exists.²⁴⁾ This correct observation was accepted by a number of further authors.²⁵⁾ F. Bujak states in a review of a work by H. Praesent that the irregular nucleated village is the general property of the Indo-European nations and may be a cultural product common to all mankind.²⁶⁾ Among other evidence supporting the correctness of this theory we may number too the wide geographical occurrence of this village type. Irregular nucleated villages are widely represented in the countries of Europe and appear also in other continents. Any historical connection here is frequently out of the question. In Europe we have proof of the irregular nucleated village in Germany, France, England, Denmark, in the Southern territories of Scandinavia, in Hungary, Austria, Poland, Czechoslovakia, the Soviet Union and above all in the Balkan countries.

The overestimation of the importance of ethnic factors for the origin of the irregular nucleated village is typical especially of older investigators, who, apart from other reasons, could be led to accept these opinions by the lack of material from the different territories concerned.

The theory of the great age of villages with irregular nucleated ground-plan can be confirmed especially by archaeological investigations. The study of ethnography can enrich this research by ascertaining facts which will enable us to reveal the reasons leading to the development of irregular nucleated villages not only in recent times, but also in the early history of the Slavonic and other nations. We have here in mind above all the study of settlements in connection with the development of family and social institutions. Ethnographical science provides valuable material for this question.

Archaeological documents and comparative ethnographical study show that in prehistorical times villages originated for the most part through an un-planned grouping of dwellings and homesteads, mostly inhabited by the members of one kindred, who were bound together not only by bonds of kindred, but also by economic, ideological and other factors. According to F. Schlette the prehistoric village of the Stone Age consisted of from 10 to 30 huts.²⁷⁾ Villages formed a functional, geographical and social unit.²⁸⁾

A number of authors noted in the course of their investigations that the irregular nucleated villages or parts of them (quarters, streets), are inhabited by groups of related families, for whom a specific economic unity (families at one time owned communally meadows, woodland, mills, fulling-mills, etc.), social unity and also ideological unity (common commemoration of the patron saint of the kindred, concentration of graves in one spot, a common table in church, collective attendance at the wedding ceremony, mutual help in work, etc.) was typical, and who bore the same patronymic. This historical social form, peculiar to the patriarchal kindred system, consisted of patriarchal families or of individual families, which originated as a result of expansion, division and breaking-up of the patriarchal families.²⁹⁾ To illustrate this we quote selected examples from the Slavonic territories and also from the territory of several non-Slavonic nations.

Among the Southern Slavs, where the institution of the patriarchal family was preserved longest as a mass phenomenon, these families lived in a large common homestead, where all the dwellings and farm-buildings were concentrated. When the patriarchal family was divided or broke up the individual former members of the family built new dwellings in the neighbourhood of the patriarchal home.³⁰⁾ In this way there gradually grew up irregular clusters of homesteads, bearing the common name of the former patriarchal family. For example, part of the village of Železnica in Western Bulgaria, in which we carried out research in 1961 and 1963, is called Golemi Vukadinovi (the Great Vukadinovi). It consists of ten houses, in which there lived the former members of the patriarchal family of the Vukadinovi, which broke up in the thirties of the present century.³¹⁾ I also found a group of related families (the Marikovi) living in a single quarter („machala“) in the village of Lomnica in Tränsko, etc. In the Bulgarian village of Chuprene near the town of Belogradchik 404 families live in three large quarters (Golyama reka, Machala, Manastirka), which are divided into smaller „machali“ inhabited by groups of related families. For example part of the community known as

Golyama reka consists of the following quarters: Ranchinska (11 families), Martinova (13 families), Karaivanova (14 families), Yolkichova (7 families), Stanova (13 families), Peshakovska (9 families), Kutrini (8 families), Dafin-chikovi (17 families), etc. Similar divisions of villages into „machali“ on the basis of kindred divisions exist also in the other villages of North-Western Bulgaria: Chiprovtsi, Kopilovtsi (Berkovitsa District), Replyana, Sredgriv, Dolni Lom (Belogradchik District), Gramada, Boynitsa, Kireevo, Rakovitsa (Kula District), Novo selo, Vrāv (Vidin District), etc.³²) L. V. Markova observed a kindred group, consisting of 34 families, in the village of Khleven (Lovech District); in the village of Gorni Lom the largest kindred group consisted of 27 families, in Rāzhovo Konare (Plovdiv District), of 17 families.³³) In the village of Treklyano (Kyustendil District), one of its parts is inhabited by a group of related families, who consider themselves to be „a single generation“ („edno kolyano“), „a single blood“, („edna krāv“). The families and the section of the village bear the common name of Balabanovi. All the members of these families are buried in the same place in the cemetery; the families also have a common table in the church, where they celebrate the ceremonial feast (the „kurban“).³⁴) The custom of dividing the plots in the graveyard according to the quarters of the village is common throughout the whole of Western Bulgaria. The village of Bogdanovtsi is inhabited by five groups of related families, who trace their origin back to the oldest settlers: the Yovanovtsi (7 houses), the Terzirovtsi (4 houses), the Mitrovtsi (3 houses), the Nenkovtsi (2 houses) and the Bonevtsi (2 houses).³⁵) In the District of Vakarel the houses of one group of related families form clusters; the individual kindred „machali“ were 200 to 500 metres distant from each other. Documents relating to the existence of kindred quarters in villages in Bulgaria could be further accumulated.³⁶) For the purposes of the present research the numbers given are of course sufficient.

Kindred parts of villages („mahale“) appeared after the break-up of the patriarchal family (zadruga) in Yugoslavian territory too. The names of villages or of their quarters which originated in this way have the suffixes —iči, —ci, or —ce, sometimes also —ovi. The close relationship between the inhabitants of the villages is shown not only by the circumstances which we have quoted in dealing with the Bulgarian patronymic villages and quarters, but also by the fact that the village bore collective responsibility for any crime committed on its territory.³⁷)

For example a series of machali in Metochija are named after former patriarchal families: Belinci, Manojlovići in Goraždevāc, Lazovići in the village of Crni Vrch, Pavlovići and Cerovići in the village of Belo Polje; the former zadruga of Petr Mirkovič laid the foundations of the village of Stropac.³⁸) Kindred machali were particularly characteristic for Southern Serbia, where as late as the second half of the 19th century large patriarchal families amounting to 50 or 60 members still existed. In the village of Žbevč, three hours distant from the town of Vranje, at the end of the 19th century there lived in 20 houses in one of the quarters families (80 persons), who

traced their descent from the patriarchal family of the Liškovci.³⁹⁾ M. V. Smiljanič points out that the village of Vionica in Southern Serbia consisted of several patriarchal families (Arbuliči, Gizdaviči, Radoviči, Čopiči, etc.), who lived in isolated homesteads. Towards the end of last century Vionica developed into a village consisting of kindred quarters; the Arbuliči had 26 houses, the Gizdaviči and Radoviči had together 15 houses, the Čopiči had 15 houses, etc.⁴⁰⁾ In the Montenegrin village of Bajice, lying north-west of Cetinje, there are individual machali inhabited by groups of related families, which own about 150 houses; the homesteads are 10 to 50 metres apart. Smaller groups of related families are formed by the Radoviči, Miloševići, Peroviči, Bujoviči and Boriloviči. The village of Dvorišta has a similar grouping and character.⁴¹⁾ From Montenegro we may also quote further examples: the village of Bjeloši near Cetinje is divided into two larger groups, one of which is formed by the Jovanoviči, the other by the Grljeviči, to whom the Peroviči, Dajkonoviči, Kokotoviči and other groups of related families belong. The village consists of about 50 houses. The distance between the homesteads in the kindred machala ranges from 5 to 40 metres; the parts of the village inhabited by the Jovanoviči and the Grljeviči are about 300 metres apart.⁴²⁾ West of the Cetinje - Budova road there is situated the village of Očiniči, consisting of three parts: the „lower village“ („donje selo“), the „middle village“ („srednje selo“) with the school, church and graveyard, and the „upper village“ („gornje selo“). In the lower part of the village there live the related families („bratstvo“) of the Marinoviči, in the middle part the Batričevići, Glenci and Paoviči, and in the „upper village“ the Berišiči. The houses of the kindred groups are from 10 to 50 metres apart and form irregular clusters. The distance between the kindred quarters ranges from 100 to 500 metres.⁴³⁾ A similar ground-plan is shown in the Montenegrin village of Ugne, consisting of 40 houses grouped in four kindred machali: the Miroviči, Kapi, Lagatori and Zuberi.⁴⁴⁾

The number of related families living in one part of the village and bearing a common name was at times small in Yugoslav territories, at other times attained a considerable number. For example, J. Cvijič informs us that in the District of upper Neretva, Borč and Župa, villages consisted of 2—3 or 5—6 houses.⁴⁵⁾ Elsewhere, as in Western Bulgaria, we have ascertained that as many as 30 related families inhabited the machali. The individual quarters were built irregularly and as a result the whole village acquired an irregular nucleated form. It is understandable that the irregular and often hilly terrain of the Balkan peninsula only contributed to this irregularity.

Patronymic quarters in irregular nucleated villages occur in the Balkans not only among the Slavonic nations, but also for example among the Albanians, where they are termed „mehalle“ or „lagje“. To indicate the family relationships among the groups of families living in the kindred quarter the village people use the terms: „Ata jane vllazni“ (they are related, they form a kindred); „ata jane te nje barku“ (they are one belly); „ata jane te nje

fisi“ (they are one kindred); „ata jane far e fis“ (they are of the same seed and kindred); „ata jane te nje gjaku“ (they are one blood); „ata jane gjini“ (they are kin in the female line).⁴⁶⁾ We have also some slight evidence about the existence of kindred quarters in Greece.⁴⁷⁾ It would seem that the kindred quarters disappear more rapidly on the territory of Yugoslavia than in the districts of Bulgaria and Albania.⁴⁸⁾

The great age of the irregular nucleated villages of the Eastern Slavs is vouched for by archaeological documents, which show that this type of village was the prevailing type of settlement in the Eastern Slavonic territory. Here too, as with the South Slavs, groups of related families composed the individual villages or their parts. The ancient Russian chronicler Nestor states that the Poljanians lived in kindreds „in their own places, each ruling his own kindred“. The places where kindred families settled were called after their founders.⁴⁹⁾

Remarkable documents relating to relics of kindred groups among the Eastern Slavs were produced by the investigation of the Transcarpathian Ukrainians, carried out here after World War II by I. F. Simonenko. In some parts of the Ukraine there still existed in 1946 families of blood relations, living in groups of 100 and more homesteads. Within these kindred groups collective work was widely developed. For example in the village of Lyakhovtsy in the Uzhhorod District each group of related families did all the work together: they ploughed, sowed, harvested, built houses, etc., collectively. Each family had its own cattle, homestead, farm-buildings, etc., but each of them demonstrably was dependent on the whole collective. If one of them wanted to sell ground, it could only be disposed of to the members of the kindred group. Pasture-land and sometimes forest-land, too, were the common property of all the groups.⁵⁰⁾ In the village of Kraynikovo several families had a leading position. Of the 228 living in the village, 133 belonged to nine kindred groups: the Kovchary had 26 homesteads (families), the Vojnary 26, the Jakoby 19, the Ontoly 14, the Orosy 12, the Deyali 11, the Monichi 9, the Tsoka and Koshany 7 homesteads each. Families having a common name considered themselves to be the descendants of one and the same ancestor in the male line.⁵¹⁾ A similar situation existed, too, in the village of Saldobosh: out of 532 homesteads 386 belonged to 16 groups, each of which had a common name; 146 homesteads belonged to 63 families. The core of the village was formed by kindred groups: the Lukachi (59 homesteads), Sabadashi (50 homesteads), Ignaty (45 homesteads), Popovichi (36 homesteads), Gayovichi (28 homesteads), Galasy (23 homesteads), Deyaki (22 homesteads), Orosy (22 homesteads), Doboshi (19 homesteads), Chepka (17 homesteads), Berets (14 homesteads), Filippy (11 homesteads), Kador (10 homesteads), Nachay (10 homesteads), Piyter (10 homesteads), Galytsya (10 homesteads).⁵²⁾ In the village of Danilovo the Shimon kindred owned 80 homesteads, grouped in one place. Besides these further related families lived in the village: the Gayovichi had 24 homesteads, the Garastye 14, the Orosy 13, the Gustyye 13, Berets 11, Dudash 9 homesteads, etc.⁵³⁾ The existence of smaller villages

with groups of related families is shown by some authors even in the 17th and 18th centuries.⁵⁴⁾

According to I. V. Luzhitsky, in the mid-17th century most of the villages consisted of from 3 to 20 homesteads; most frequently the villages numbered from 3 to 8 homesteads.⁵⁵⁾

The unplanned irregular nucleated villages with patronymical groups of families was typical for the Byelorussian villages even in the 14th and 15th centuries. The Byelorussian term „dvorishche“, used to indicate those villages with patronymic groups, already occurs in the 12th century. The number of houses in Byelorussian villages inhabited by groups of related families varied from 5 to 11 homesteads.⁵⁶⁾

Irregular nucleated villages were also a characteristic type of settlement in North Russia from the 16th to the 18th century. The Soviet scientist M. V. Vitov, who carried out research in this territory, connects the origin of the irregular nucleated villages here with the existence of the patronymic system, in these regions historically documented under the term „pechishche“. The author quoted ascertained by his study of archival sources that patronymic place-names were very widespread in North Russia as early as the end of the 15th century.⁵⁷⁾ The North Russian pechishche consisted most often of from 2 to 3 or more homesteads.⁵⁸⁾ In the Northern regions of Russia villages with groups of related families died out much sooner than for example in the Ukraine.

Among the Western Slavs the connection between the origin of irregular nucleated villages and groups of related families is not clear. The more rapid economic and social development, along with other circumstances, led to the early decay of the old social and family institutions in the territory of the Western Slavs. This is particularly true of Poland⁵⁹⁾ and of Bohemia. Isolated remnants have been preserved in places in Slovakia, where the patriarchal family was fairly widespread in the period of feudalism.⁶⁰⁾ J. Pohl has reported regarding the existence of patronymic sections of villages in Slovakia, that the small clustered communities („lazy“) consisted of 2 to 15 homesteads.⁶¹⁾ In the area of the villages of Detva and Hriňová at the end of the 19th century there existed about 363 larger or smaller patronymic groups of homes (the total number of dwellings in the two villages amounted to 1,606, of which 758 were in Detva and 848 in Hriňová). The inhabitants of these parts of the villages assisted each other and protected each other in times of danger.⁶²⁾ B. Varsík noted that the inhabitants of the villages usually came from several large families, which in course of time branched out. For example in the village of Zitavský sv. Martin about a quarter of the inhabitants were named Hytkovci, Brunčlikovci and Kunkelovci.⁶³⁾ It would appear that some villages with an irregular nucleated ground-plan in the hilly part of Western Slovakia in the neighbourhood of Myjava (e. g. Vrbovec, Turá Lúka) originated in a similar way.⁶⁴⁾ In Slovakia, as the ethnographic material suggests, the existence of groups of related families was not such a common reason for the development of irregular nucleated villages as it was for example among

the Balkan Slavs and in the Ukraine. The reason for this was perhaps the custom that after the break-up of the patriarchal family none of the brothers was willing to leave the paternal house. Therefore the brothers lived along with their families in their paternal home even after the division of the patriarchal family, each of them however working as an independent husbandman.⁶⁵⁾ The investigation of kindred groups and their effect on the development of villages among the Western Slavs will still remain a matter to be studied above all from archival sources.

That we are justified in seeking the connection between groups of related families and irregular nucleated villages is also demonstrated by the archaeological, historical and ethnographical documents from territories inhabited by non-Slav ethnic groups. Fragmentary reports of this are given in literature among the Germans,⁶⁶⁾ Hungarians,⁶⁷⁾ Esthonians,⁶⁸⁾ English⁶⁹⁾ and other European nations. Thanks to the attention devoted to this problem by Soviet research workers, we are better informed as to the appearance of groups of related families and their villages among the non-European nations of the Soviet Union. In Dagestan, after the break-up of the institution of the patriarchal family, families formed kindred groups known as „chunej birori“ (kindred houses); related families lived in the neighbourhood of the house from which they had originated. Jewish families in the mountainous regions often formed simultaneously a single religious community. M. I. Ichilov noted in Derbente the kindred group of the Gavrilovi, composed of seven families. This kindred group consisted of 30 individuals. Each family in this kindred group had its own house and husbandry. The houses of all the families were grouped close together, in a single quarter, the centre of which was the house of the eldest brother's family.⁷⁰⁾ A similar situation was found in Georgia, Turkmenia, Karelia, and elsewhere.⁷¹⁾ In Southern Osetia in the distant past the bearers of each patronymic lived in isolation, forming an independent village — the „kau“. In Azerbaidjan there still exist at the present time small villages of 20 to 40 houses, inhabited exclusively by groups of related families.⁷²⁾

We have mentioned that groups of related families inhabited entire villages or parts of villages (quarters, streets), and that irregular nucleated villages often consisted of several patronymic hamlets. The genetic connection between the spread of the hamlet and the formation of the irregular nucleated village is apparent even in those regions from which we have no proof of the existence of groups of related families (in Czechoslovakia for example in the Czech-Moravian Highlands). We can of course go still farther in this line of development. H. Wilhelmy and Š. Fekete compare this historical process to the spreading of cells in a living organism. The original cell was the isolated homestead, from which in the course of development there arose hamlets, which then formed the basis of the irregular nucleated villages.⁷³⁾ The majority of authors acknowledge this process of development.⁷⁴⁾

Even although from the historic viewpoint the genetic line of isolated homestead — hamlet — irregular nucleated village is the most probable, the

question of the extension of isolated homesteads in the past as independent units of settlement is a different one. Certain authors (L. Niederle, O. Balzer, B. Zaborski, W. Radig, etc.) tend to hold the view that this type of village is the oldest one, or that it is one of the oldest types of settlement. A. Meitzen, setting out from his theory about the ethnic affiliation of individual types of village, even asserted that the isolated homestead is one of the national characteristics of the Celts; O. Schlüter attributes them to a German origin.⁷⁵ R. Mielke, W. Radig and other authors are of a different opinion.⁷⁶ Apart from other indications, the incorrectness of opinions as to the ethnic origin of isolated homesteads is demonstrated also by the fact that isolated homesteads are spread practically over the whole world (Africa, South and North America; in Europe isolated homesteads are frequently found in the British Isles, Scandinavia, the Balkans, Belgium and Holland, on the territory of France, in Germany, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, in the Northern regions of the Soviet Union, etc.). Some investigators have rightly shown that the origin of isolated settlements as the result of a complicated social process cannot be attributed to a single factor.⁷⁷ The causes of the origin of isolated settlements may be different in different regions. In the Eastern part of Central Europe isolated homesteads are above all a colonizational form. In the Balkans and some Eastern Slavonic territories the institution of the patriarchal family also led to the formation of isolated homesteads. For the regions where groups of related families (patronymic groups) occur, the opinion of M. O. Kosven, that a more common form than that of the isolated homestead was the grouping of several patronymic homesteads, seems to be fully justified.⁷⁸ At the same time it is clear that under certain circumstances the two types of settlement existed alongside each other.⁷⁹)

The connection between the groups of related families and the development of the irregular nucleated villages is of limited historical applicability. Nor was it the only reason which led to the formation of the irregular nucleated ground-plan.⁸⁰)

This moment evidently played a prime role in the early history of the Slav and other nations. In later times irregular nucleated villages frequently arose from quite different causes (from the effect of uneven terrain, as a result of unplanned arrival and settlement of colonizers in uninhabited regions, through transformation of other types of villages, etc.).⁸¹) From what has been said we can thus conclude that no explanation of the origin of irregular nucleated villages can be of general applicability.

Translated by Jessie Kocmanová.

NOTES

- 1) cf. F. Schlette, Die ältesten Haus- und Siedlungsformen des Menschen auf Grund des steinzeitlichen Fundmaterials Europas und ethnologischer Vergleiche, Ethnographisch-archeologische Forschungen, 5, 1958, p. 12; S. Erixon, Dörfer und Flurstrukturen, in: Schwedische Volkskunde, Uppsala, 1961, p. 131 n.
- 2) cf. F. Schlette, Die ältesten Haus- und Siedlungsformen, p. 27 n.; V. Frolec, On the

- Question of Ethnic Origin and Ethnical Traditions in the Development of Settlements, Papers of Czechoslovak delegation at the Seventh International Congress of Anthropological and Ethnographical Sciences, Prague, 1964, etc.
- *) cf. F. Říkovský, *Základy k sídelnímu zeměpisu Česko-Slovenska* (A Basis for Settlement Geography of Czecho-Slovakia), Brno, 1939, p. 57.
 - 4) cf. Š. Fekete, *Typy vidieckého osídlenia na Slovensku* (Types of Country Settlement in Slovakia), Bratislava, 1947, p. 16–17.
 - 5) cf. A. Helbok, *Haus und Siedlung im Wandel der Jahrtausende*, in: *Deutsches Volkstum*, Berlin - Leipzig, 1937, p. 54.
 - 6) cf. F. Schlette, *Die ältesten Haus- und Siedlungsformen*, p. 144–145.
 - 7) cf. N. I. Lebedeva - N. P. Milonov, *Typy poseleniy Ryazanskoy oblasti, Sovyetskaya etnografiya*, 1950, no. 4, p. 130.
 - 8) cf. L. Niederle, *Život starých Slovanů* (The Life of the Ancient Slavs), III, vol. 1, Prague, 1921, p. 194.
 - 9) cf. R. Mielke, *Die altslawische Siedlung*, *Zeitschrift für Ethnologie*, 55, 1923, p. 75; the same, *Siedlungskunde des deutschen Volkes*, Munich, 1936, p. 27.
 - 10) cf. B. Zaborski, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, Cracow, 1926, p. 32.
 - 11) cf. A. Klaar, *Die Siedlungsformen Niederösterreichs*, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, Neue Folge, 23, 1930, p. 48.
 - 12) cf. H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, I. *Die ländlichen Siedlungen und bäuerliche Wirtschaft*, Kiel, 1935, p. 100–101.
 - 13) cf. F. Říkovský, *A Basis for Settlement Geography*, p. 57–58.
 - 14) cf. G. Behm, *Eine spätslawische Siedlung bei Berlin-Kaulsdorf*, *Prähistorische Zeitschrift*, 32/33, 1941–1942, p. 288–289.
 - 15) cf. W. Radig, *Die Siedlungstypen in Deutschland*, Berlin, 1955, p. 84–85.
 - 16) cf. M. V. Vitov, *Gnezdovoy typ rasseleniya na russkom Severe i yego proiskhozhdeniye*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1955, no. 2, p. 33.
 - 17) cf. V. V. Pimenov, *K istorii slozheniya tipoy poseleniy v Karelii*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1964, no. 2, p. 7.
 - 18) cf. J. E. Blomkvist, *Krestyanskye postroyki russkich, ukraintsev i belorusov, Vostochnoslavjanskiy etnograficheskiy sbornik*, Moscow, 1956, p. 41, n.
 - 19) cf. Z. Láznicka, *Typy venkovského osídlení v Československu* (Types of Country Settlement in Czechoslovakia), *Papers of the Brno Base of the Czechoslovak Academy of Sciences*, no. 3, vol. XXVIII, 1956, p. 116.
 - 20) cf. A. Meitzen, *Siedlungen und Agrarwesen der West- und Ostgermanen, der Kelten, Finnen, Römer und Slaven*, I, Berlin, 1895, p. 33, and others.
 - 21) cf. O. Schlüter, *Die Formen der ländlichen Siedlungen*, *Geographische Zeitschrift*, 6, 1900, p. 249–250; the same, in *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, published by J. Hoops, II. Band, Strassburg, 1913–1915, p. 453–454.
 - 22) cf. R. Gradmann, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Württemberg*, *Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde*, 21, 1913–1917, p. 95. See also R. Mielke, *Siedlungskunde des deutschen Volkes*, p. 28.
 - 23) cf. B. Zaborski, *O kształtach wsi*, p. 52; W. Ebert, *Ländliche Siedelformen im deutschen Osten*, Berlin, n. d., p. 51–52.
 - 24) cf. L. Niederle, *Rukověť slovanských starožitností* (Guide to Ancient Slav Remains), Prague, 1953, p. 349.
 - 25) cf. e. g. F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* (History of the Country People in Bohemia in Pre-Hussite Times), I, Prague, 1953, p. 319; W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Warsaw, 1956, p. 305.
 - 26) cf. F. Bujak, reviewer, Dr. Hans Praesent, *Besiedlung und Bevölkerung*, *Kwartalnik Historyczny*, 33, 1919, p. 67.
 - 27) cf. F. Schlette, *Die ältesten Haus und Siedlungsformen*, p. 141; W. Kirbis, *Siedlungs- und Flurformen germanischer Länder, besonders Grossbritaniens, im Lichte der deutschen Siedlungsforschung*, *Göttinger geographische Abhandlungen*, 10, 1952, p. 18.

- ²⁸⁾ cf. O. Balzer, *Rewizya teoryi o pierwotnem osadnictwie w Polsce*, *Kwartalnik Historyczny*, 12, 1898, p. 24; the same, *O zadrudze slowiańskiej*, *Kwartalnik Historyczny*, 13, 1899, p. 232–235; J. Pohl, *Typy vesnických sídel v Čechách* (Types of Village Settlements in Bohemia), *Národopisný věstník československý*, 27–28, 1934–1935, p. 5; A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 57; L. A. Molčanova, *Iz istorii razvitiya seľskich poseleniy i usadeb belorusov*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1956, no. 1, p. 30; S. Erixon, *Dörfer und Flurstrukturen*, p. 133; A. Eskeröd, *Soziale Organisation*, in: *Schwedische Volkskunde*, Uppsala, 1961, p. 157–158; F. Schlette, *Die ältesten Haus- und Siedlungsformen*, p. 140; G. Thomson, *O staré řecké společnosti* (Ancient Greek Society), Prague, 1952, p. 321, etc.
- ²⁹⁾ cf. M. O. Kosven, *Semeynaya obshchina i patronimiya*, Moscow, 1963, p. 97, n.; R. Mielke, *Die altlawische Siedlung*, p. 70, etc. The Soviet scientist M. O. Kosven indicated this social institution by the term *patronymia*; a number of authors have accepted this term.
- ³⁰⁾ cf. L. V. Markova, *Seľskaya obshchina u bolgar v XIX. v.*, *Slavyanskiy etnograficheskiy sbornik*, Moscow, 1960, p. 71–73; H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, I, p. 96; V. Frolec, *Vliv rozkladu velkorodiny na vývoj lidového obydlí v západním Bulharsku* (The Influence of the Break-Up of the Patriarchal Family in the Development of the Dwellings of the People in Western Bulgaria), *Český lid*, 52, 1965, p. 167; the same, *Boľshaya sem'ya i yeyo zhilishche v zapadnoy Bolgarii*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1965, no. 3, p. 57, and others.
- ³¹⁾ cf. V. Frolec, *Boľshaya sem'ya i yeyo zhilishche*, p. 44.
- ³²⁾ cf. R. Pesheva, *Rodovi ostatiti i semeen bit v Severozapadna Bălgariya*, in the collection *Kompleksna nauchna ekspeditsiya v Severozapadna Bălgariya*, Sofia, 1958, p. 12–13; L. V. Markova, *Seľskaya obshchina*, p. 72–73.
- ³³⁾ cf. L. V. Markova, *op. cit.*, p. 72.
- ³⁴⁾ cf. R. Pesheva, *Semeystvoto i semeyno-rodstvenite otnosheniya v Sredna Zapadna Bălgariya*, in the collection *Kompleksni nauchni ekspeditsiyi v Zapadna Bălgariya*, Sofia, 1961, p. 524.
- ³⁵⁾ cf. G. S. Gunchev, *Vakarel, Godishnik na Sofiyskiya universitet, istoriko-filologicheski fakultet*, 29, Sofia, 1933, p. 97, 102.
- ³⁶⁾ cf. e. g. V. Bogišić, *Pravni obiĉaji u slovena*, Zagreb, 1867, p. 23; the same, *Zbornik sadašnjih pravnih obiĉaja u južnih slovena*, Zagreb, 1874, p. 14; W. K. Weiss-Bartenstein, *Bulgariens ländliche Siedlungsformen und ihre Schäden*, *Balkan-Revue*, IV, 1917, p. 303; J. Zacharijev, *Kyustendilsko kraishtye*, *Sbornik za národní umotvorenija*, 32, 1918, p. 213; K. Dronchilov, *Burel, Godishnik na Sofiyskiya universitet, istoriko-filologicheski fakultet*, XIX, 1923, p. 75–76; C. S. Bakalov, *Nyesto za zadrugata v Dedeachko*, *Prinosi kăm istoriyata na starobălg. pravo*, II, 1934, p. 31; H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, I, p. 101; I. Penkov, *Selo Kazichane*, *Archiv za poselištnei prouchvaniya*, I, 1938, no. 4, p. 27; M. Ivanov, *Dolna Melna*, Sofia, 1945, p. 11; V. Frolec, *Sidla v sofijské oblasti v 19. a počátkem 20. století* (Settlements in the Sofia Region in the 19th and beginning of the 20th century), *Sborník prací filosofické fakulty, Brno*, 1963, F 7, p. 135, and others.
- ³⁷⁾ cf. J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, I, Zagreb, 1922, p. 316–317.
- ³⁸⁾ cf. V. Nikolić, *Srpska porodniĉna zadruga u metochimskim selima*, *Glasnik Etnografskog instituta SAN*, VII, 1958, p. 113.
- ³⁹⁾ cf. M. V. Smiljanić, *Beiträge zur Siedlungskunde Südserbien*, *Abhandlungen der KK. Geogr. Gesellschaft in Wien*, II, 1900, p. 55.
- ⁴⁰⁾ cf. M. V. Smiljanić, *op. cit.*, p. 57.
- ⁴¹⁾ cf. D. Simonović — Z. Petrović, *Seoska naselja, dvorišta i kuće u okolini Cetinja*, *Glasnik Etnografskog instituta SAN*, II–III, 1957, p. 381.
- ⁴²⁾ cf. *ibid.*, p. 379–380.
- ⁴³⁾ cf. *ibid.*, p. 378.
- ⁴⁴⁾ cf. *ibid.* p. 375.
- ⁴⁵⁾ cf. J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, I, p. 315–316.

- 46) cf. S. Islyami, *Semeynaya obshchina albantsev v period yeyo raspada*, *Sovetskaya etnografiya*, 1952, no. 3, p. 126.
- 47) cf. G. Thomson, *O staré řecké společnosti*, p. 281.
- 48) cf. M. S. Shichareva, *Sefskaya obshchina u serbov*, *Slavyanskiy etnograficheskiy sbornik*, Moscow, 1960, p. 191.
- 49) cf. Nestorův letopis ruský. *Pověst dávných let* (Nestor's Russian Chronicle. *Legends of Long-past Years*), Prague, 1954, p. 28–29.
- 50) cf. I. F. Simonenko, *Byt naseleniya Zakarpatskoy oblasti*, *Sovetskaya etnografiya*, 1948, no. 1, p. 79; the same, *Perezhitki patronimiy i brachniye otnosheniya u ukrainsev Zakarpatskoy oblasti*, *Sovetskaya etnografiya*, 1947, no. 1, p. 80. The close bonds which bound together the group of kindred families and the whole village were expressed in social life as well, e. g. in the course of the wedding ceremony. It is reflected, too, in the ceremonial songs, in which the bride or groom turns to the whole kindred with a request for a blessing:
Stavay rode do stola,	(Rise, kindred, at the table,
Bude ti dyakovanya	We shall give you thanks
Za rannoye vstavanye	For early rising,
Za puznoye lyaganya . . .	For late down-lying . . .)
- (cf. I. F. Simonenko, *Perezhitki patronimiy*, p. 81.)
- 51) cf. I. F. Simonenko, *Perezhitki patronimiy*, p. 76.
- 52) cf. *ibid.*, p. 79.
- 53) cf. *ibid.*, p. 76.
- 54) cf. M. V. Vitov, *Gnezdovoy tip rasseleniya*, p. 49.
- 55) cf. M. O. Kosven, *Severorusskoye pechishche, ukrainskiye syabry i belorusskoye dvorishche*, *Sovetskaya etnografiya*, 1950, no. 2, p. 67.
- 56) cf. M. O. Kosven, *Severorusskoye pechishche*, p. 70–73; L. A. Molchanova, *Iz istorii razvitiya sefskikh poseleniy*, p. 40.
- 57) Villages often have patronymic endings in *-ichi*, *-tsy* or *-ne* (Lyubinitzy, Kovkinitzy, Shemenichi, Lyugovichí, Gerbenichi, Gerginitsy, Rakhovichí, Tenenichi, Barbinichi, etc. cf. M. V. Vitov, *Gnezdovoy tip rasseleniya*, p. 32–33, 39–40.
- 58) In the middle of the 16th century in what was once the Kostrom District the prevailing type of settlement was the village with from 2 to 4 homesteads; in the Rostov District communities had 1–2 homesteads, in the Jaroslav and Moscow Districts 1–3 homesteads. cf. *Ocherki po istorii russkoy derevni X–XII vv.*, edited by B. A. Rybakov, Moscow, 1956, p. 18.
- 59) cf. O. Balzer, *Rewizya teoryi o pierwotnem osadnictwie w Polsce*, p. 25.
- 60) cf. J. L. Pič, *Rodový byt na Slovensku a v uherské Rusi* (The Family Dwelling in Slovakia and Hungarian Russia), *Časopis Musea království českého*, LII, 1878, p. 193–194. See also A. Malaschofsky, *Beiträge zur Siedlungsgeographie der Slowakei, Südost-Forschungen* 6, 1941, p. 172.
- 61) cf. J. Pohl, *Zádruha v území detvanském na Slovensku* (The Zadruga in the Area of Detva in Slovakia), *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 30, 1924, p. 227.
- 62) cf. K. A. Medvecký, *Detva, Detva*, 1905, p. 10; J. Pohl, *Typy vesnických sídel v Čechách*, p. 5–6.
- 63) cf. B. Varsík, *Po stopách zádušného života v okolí Topoľčianok* (On the Track of Patriarchal Family Life in the Neighbourhood of Topoľčianky), *Sborník Matice slovenskej*, 7, 1929, p. 82.
- 64) cf. V. Frolec, *Príspevek k moravsko-slovenským vzťahům v lidovém stavitelství na území Bílých Karpat* (Contribution to Moravian-Slovakian Relationships in Folk Building in the Territory of the White Carpathians), *Slovenský národopis*, 14, 1966, no. 2.
- 65) cf. J. L. Pič, *Rodový byt na Slovensku*, p. 347–348.
- 66) cf. A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 58; M. O. Kosven, *Semeynaya obshchina*, p. 126, n.
- 67) cf. I. Győrffy, *A. Nagy-kunság es környékének népies építkezése, Néprajzi Évesítő*, 9, 1908, p. 8; B. Varsík, *Po stopách zádušného života*, p. 93.

- ⁶⁸⁾ N. Schlygina on the basis of historical reports states that the Estonians in the 13th century lived for the most part in small villages (küla), which consisted of from 5—10 homesteads (talu). Irregular nucleated villages are prevalent in Estonia in the northern and western plain regions. (cf. N. Schlygina, *Siedlungsformen, Bauweise und Hausrat*, in: H. Moora - A. Viires, *Abriss der estnischen Volkskunde*, Tallinn, 1964, p. 157; I. P. Butkavičyus - L. N. Terent'eva - N. V. Schlygina, *Krestyanskiye poseleniya Pribaltiki, Sovyetskaya etnografiya*, 1966, no. 1, p. 40; I. Leynasare, *K voprosu o vidach poseleniy v Latvii v XIII—XIV vv.*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1966, no. 1, p. 55.
- ⁶⁹⁾ According to G. Thomson the Saxons who first landed on the shores of England were organized in kindred groups, whose names have been preserved in the English names Tooting, Woking, Epping and Hopping, coming from the patronymic suffix - ingas. It signifies that the villages were founded by a kindred or by a group of people, organized in the same way as a kindred. (cf. G. Thomson, *O staré fecké společnosti*, p. 281.)
- ⁷⁰⁾ cf. M. I. Ichilov, *Bořshaya sem'ya i patronimiya u gorskich evreev*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1950, no. 1, p. 189—191.
- ⁷¹⁾ cf. R. L. Kharadze, *Problema gruzinskoy semeynoy obshchiny v literature XIX v.*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1954, no. 1, p. 136; A. Dzhikiev, *Poseleniya i zhlilshcha turkmenov jugo-vostochnogo poberezya Kaspiyskogo morya v XIX—XX vv.*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1957, no. 4, p. 76—77; V. V. Pimenov, *K istorii slozheniya tipov poseleniya v Karelii*, *Sovyetskaya etnografiya*, 1964, no. 2, p. 7.
- ⁷²⁾ cf. M. O. Kosven, *Semeynaya obshchina*, p. 190—191. The quarters of the village inhabited by groups of kindred families are known among the various nations of the Caucasus as: tochum avul, chabl', mechle, etc.
- ⁷³⁾ cf. H. Wilhelmy, *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, *Geographische Zeitschrift*, 42, 1936, p. 82—85; the same, *Hochbulgarien*, I, p. 95; Š. Fekete, *Typy vidieckeho osidlenia*, p. 17.
- ⁷⁴⁾ cf. e. g. O. Balzer, *O zadrudze slowiańskiej*, p. 232—233; J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, I, p. 322, 323; L. Niederle, *Život starých Slovanů*, III, 1, p. 194; A. Malaschofsky, *Beiträge zur Siedlungsgeographie*, p. 202; R. Mielke, *Siedlungskunde des deutschen Volkes*, p. 18; M. V. Smiljanic, *Beiträge zur Siedlungskunde Südserbien*, p. 57—58; F. Říkovský, *Základy k sídelnímu zeměpisu*, p. 48; Z. Láznicka, *Typy venkovského osídlení v Československu*, p. 115—116; D. Jaranoff, *Die Siedlungstypen in der östlichen und zentralen Balkanhalbinsel*, *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 1934, 5/6, p. 184, and others.
- ⁷⁵⁾ cf. O. Schlüter in: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, published by J. Hoops, I; Strassburg, 1911, 1913, p. 543—544.
- ⁷⁶⁾ cf. R. Mielke, *Die altslawische Siedlung*, p. 68; the same, *Siedlungskunde des deutschen Volkes*, p. 12; W. Radig, *Die Siedlungstypen in Deutschland*, p. 88—89.
- ⁷⁷⁾ cf. e. g. A. Helbok, *Haus und Siedlung*, p. 76, n.; J. Barabás, *Vozniknoveniye poseleniy usadebnogo tipa*, *Acta ethnographica*, XII, 1963, no. 3—4, p. 255—256.
- ⁷⁸⁾ cf. M. O. Kosven, *Severorusskoye pechishche*, p. 75.
- ⁷⁹⁾ Isolated homesteads, which in places, e. g. in Hungary, today form typical settlement units, are (as J. Barabás showed in the study quoted) the result of the process of development during the last centuries. So too the isolated homesteads occurring in Czechoslovak territory in the Šumava valley, in the Krušné Hills, the Giant Mountains, the Orlice Hills, in Valašsko and especially in North-West and Central Slovakia, are recent settlements (from the 15th to 18th century).
- ⁸⁰⁾ cf. H. Wilhelmy, *Völkische und koloniale Siedlungsformen*, p. 87.
- ⁸¹⁾ cf. J. E. Blomkvist, *Krestyanskiye postroyki*, p. 43; Š. Fekete, *Typy vidieckeho osídlenia*, p. 17; Z. Láznicka, *Typy venkovského osídlení v Československu*, p. 116—117; O. Máčel, *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě* (Basic Problems of the Urbanistic Structure of the Village in Bohemia and Moravia), I, Brno, 1954, p. 24; I. Györffy, *Formes de terrain en Hongrie*, *Földrajzi közlemények*, LXIII, 1935, p. 231, n., and others.

Sídla vznikala jako produkt vztahu mezi člověkem a přírodou. Proto je nezbytné všimnout si nejen přírodních podmínek, ale zejména také faktorů společenských. Význam těchto činitelů nebyl u všech typů sídel stejný. Někdy sehrály prvořadou úlohu jedny, jindy další okolnosti a ostatní momenty jen spolupůsobily. K podobné situaci docházelo i při formování a vývoji stejného typu vsí v různém časovém nebo prostorovém vymezení. Tento proces je možno velmi dobře sledovat při studiu hromadného typu sídel.

Hromadné vesnice patří mezi tzv. přírodní typy sídel. Jejich genetická struktura může ovšem někdy souviset i s typy schematickými a normovými. Vyznačují se seskupením domů bez zřetelného plánu. Autor uvádí přehled názorů na otázku stáří a etnické příslušnosti hromadných vsí a má za to, že teorie o velkém stáří vsí o hromadném půdorysu mohou potvrdit především archeologické výzkumy. Etnografické studium může obohatit toto zkoumání o zjištění, která povedou k odhalení důvodů vedoucích ke vzniku hromadných vesnic nejen v novějších obdobích, ale i v raných dějinách slovanských i jiných národů. Má tu na mysli zejména studium sídel v souvislosti s vývojem rodinných a společenských institucí. Na základě rozboru dokladů z území jihoslovanských, východoslovanských, západoslovanských i z oblastí osídlených neslovanskými etnickými skupinami sleduje autor spojitost mezi skupinami příbuzných rodin a vesnicemi hromadného typu. Skupiny příbuzných rodin, pro které byla příznačná určitá hospodářská, společenská i ideologická jednota a které nesly společně patronymické pojmenování, obývaly celé vesnice nebo jejich části (čtvrti, ulice). Hromadné vsi se často skládaly z několika patronymických vísek. Genetická souvislost mezi rozrůstáním vísek a formováním hromadných vesnic je zřejmá i v oblastech, z nichž nemáme doloženu existenci skupin příbuzných rodin. I když genetická linie samota—víška—hromadná ves je z historického hlediska nejpravděpodobnější, jiná je otázka rozšíření samot jako samostatných sídelních jednotek v minulosti. Autor se přiklání k názoru, že obvyklejší než samoty bylo v minulosti seskupení několika patronymických dvorů. Potvrzuje to i celkový vývoj od velkorodiny ke skupinám příbuzných rodin. Při tom je zřejmé, že za určitých okolností existovaly oba typy sídel vedle sebe.

Spojitosť mezi skupinami příbuzných rodin a vznikem hromadného typu vsí má omezenou historickou platnost. Nebyl to rovněž jediný důvod, který vedl k formování hromadného půdorysu. Priorní úlohu hrál tento moment patrně v raných dějinách slovanských i jiných národů. V pozdějších obdobích docházelo často ke vzniku hromadných vesnic ze zcela jiných příčin (vlivem nerovného terénu, v důsledku bezplánovitého přílivu a usazování kolonistů v neobydlených oblastech, přeměnou jiných sídelních typů apod.). Autor dospěl k závěru, že žádný výklad o vzniku hromadného půdorysu vesnic nemůže mít obecnou platnost.

Spoločníci v Čičmanoch

SOŇA SVECOVÁ

Katedra pro etnografii a folkloristiku UK, Praha

Pre mnohé obce Slovenska boli v minulosti príznačné nielen stiesnené stavebné pomery v intraviláne obce, ale i stiesnené bytové pomery v jednotlivých domoch. Túto situáciu, ktorú majú etnografovia možnosť zachytiť v teréne približne od posledných desaťročí minulého storočia, vysvetľuje celý rad ekonomických i mimoekonomických činiteľov. I keď sa nebudem zaoberať príčinami tohto javu, pripomeňme si aspoň najdôležitejšie z nich: v agrárnom, polofeudálnom prostredí to bolo predovšetkým zaužívané zvykové právo reálneho delenia majetkov, ktoré umožňovalo synom (a od prelomu storočia i dcéram) pokračovať v gazdovaní na otcovskom majetku, z generácie na generáciu rozdrobovanom nielen v extraviláne, ale aj v stavebnej časti obce, vo dvoroch, v domoch, až po maximálnu hranicu obývatel'nosti príbytkov.¹⁾ Z čičmianskeho materiálu budem sledovať jednu časť tohto javu: život tzv. „spoločníkov“, t. j. niekoľkých samostatne hospodáriacich rodín v jednej izbe, či v jednom dome, čo je väčšinou to isté. V článku sa teda nebudem venovať prípadom, keď jeden dom obýva jedna rodina, čo aká početná, ale obmedzím sa na opis bývania viacerých rodín v jednom obydlí.

Spolužitie rodín v jednom dome nie je z hľadiska príčin tohto javu iným javom ako spolužitie niekoľkých rodín na spoločnom dvore, alebo v oddelenej časti domu (v samostatnom byte „dlhého domu“ či „dvojdomu“, prípadne v dvoch bytových jednotkách trojpriestorového domu a pod.). Práve tak ako spoločné dvory a spoločné domy i bývanie v spoločnej izbe je iba výrazom ekonomickej nutnosti, dôsledkom toho, že rodiny nemajú možnosť postaviť si samostatný dom na samostatnom dvore. Podobne ako stiesnené pomery v intraviláne, i stiesnené pomery v byte pokladajú obyvatelia za provizórium, z ktorého sa každá rodina snaží vymaniť, i keď u niektorých rodín toto „provizórium“ trvá niekoľko generácií. Práve tak ako vo dvore, i v byte má toto spolužitie rodín svoj pôvod v delení rodín, a podobne ako u iných foriem spoločného bývania, opiera sa toto bytové riešenie o určitú tradíciu v miestnej bytovej kultúre, na základe ktorej obývanie domu väčším počtom obyvateľov (v minulosti žijúcich väčšinou v jednej rodine spoločne) bolo v obci pomerne bežným a zaužívaným stavom. Bývanie niekoľkých separovaných rodín spoločníkov v jednom dome vytvára s touto tradíciou zrejme kontinuitu, pokiaľ ide o úroveň bývania s ohľadom na počet obyvateľov jedného domu.

Aké bolo bytové prostredie v Čičmanoch, ktoré poskytovalo príbytok spoločníkom? Byty, v ktorých žilo niekoľko samostatných rodín spoločníkov, neboli iné ako byty v ostatných domoch, v ktorých žila iba jedna rodina a v ktorých žil aj menší počet členov. Nebudem podrobne opisovať čičmianske obydlia, ktoré dôkladne rozobral Vilém Pražák vo svojej známej a vynikajúcej štúdií o čičmianskom staviteľstve.²⁾ Pre našu tému stačí zopakovať, že v každom

dome bola pre obyvateľov zväčša iba jedna obytná miestnosť, ktorá bola svetlá (mala okná), bola vykurovaná, bola teda teplá a dalo sa v nej variť. Okrem tejto teplej a svetlej miestnosti, okrem izby, boli v dome chladné a tmavé komory. Počet týchto komôr kolísal od jednej až po sedem a umiestené boli na prízemí, i na pôjde, či na poschodí domu. Vstupnou miestnosťou bol pitvor, často priechodný, z ktorého sa vchádzalo po jednej strane do izby, po druhej strane do komory (do komôr) a stropom pitvora po rebriku či po schodoch na pôjd (resp. do komôr).

Okolnosť, že v Čičmanoch obývalo jeden dom a teda jeden byt či jednu izbu viac členov, ako sa v priemere počíta na jednu rodinu, dokazujú štatistické čísla.³⁾ Výpočet priemerného počtu obyvateľov na jeden dom, čiže spravidla na jednu teplú a obývateľnú miestnosť, pochádza zväčša z rokov, keď bolo možné zozbierať materiál o bývaní od pamätníkov v obci.⁴⁾

Rok	Počet domov	Počet obyvateľov	Priemerný počet obyvateľov domu v ‰
1870	128	1 202	9,4
1909	145	1 437	9,9
1910	170	1 452	8,5
1930	238	1 290	5,4

Hoci v tejto práci nejde o analýzu príčin opisovaných foriem bývania, a preto nejde ani o vysvetlenie rastu a poklesu priemerných číier obyvateľov jedného domu, predsa treba upozorniť, že medzi rokom 1900 a 1910 (v r. 1907) bol veľký požiar v strednej časti obce. Tým, že po požiarí znovu vystavali domy a vyregulovali túto časť obce, podstatne sa zlepšila bytová situácia postihnutých obyvateľov. Podobne medzi rokom 1910 a 1930 (v r. 1921) vyhorel celý dolný koniec dediny, pričom znovuvýstavba zlepšila predchádzajúce stiesnené bytové pomery v tejto časti obce. Uvedený priemerný pokles počtu obyvateľov jedného domu nemožno teda jednoznačne pričítať k zlepšeniu hmotnej situácie obyvateľov.

Priemer z r. 1900 ukazuje, že v jednom dome, t. j. v jednej obývateľnej miestnosti, v izbe, žilo temer 10 ľudí. Je to číslo pomerne vysoké i z hľadiska celoslovenského meradla. V konkrétnych prípadoch, na ktoré sa zameria práca, ukážeme však i vyšší počet obyvateľov jedného domu, čo je pochopiteľné už z toho hľadiska, že ide o priemerné číslo, ktoré mnohé domácnosti na jednej strane nedosahovali a na druhej strane prevyšovali.

Z priemerného počtu obyvateľov domu však ešte nevysvitá, aké bolo zloženie obyvateľov domu, čo tieto domy obývali. V Čičmanoch ukázal terénny výskum dosť jednoznačne, že bytová stiesnenosť je výsledkom spolubývania niekoľkých rodín, a nie je výsledkom rodinnej štruktúry s vysokým počtom členov. Všeobecnosť inštitúcie spoločníkov možno doložiť práve pre obdobia, z ktorých sme uviedli štatistický priemer obyvateľov jedného domu.⁵⁾ V obci som nenašla prípad, že by niektorý zo starších obyvateľov v určitom období

svojho života nežil vo svojej rodine s inými rodinami, so spoločníkmi v jednej izbe. Spolužitie spoločníkov nemožno zamieňať za spolužitie členov jednej rodiny v jednom dome, i keď ide často o príbuzné rodiny. Každý spoločník mal svoju vlastnú, oddelenú rodinu, „čelad“, ktorá bola rôzneho zloženia, od individuálnej rodiny až po rozšírenú rodinu.⁶⁾ Jednako pôvod spolužitia spoločníkov má svoje korene v rodinnom živote, avšak nie v súžití rodiny, ale v jej delení. Ak sa rodina rozdelila, a väčšinou sa delili medzi sebou rodiny súrodencov, rozdelili si okrem hnutelností nielen role, lúky, prípadne les, skrátka nehnuteľnosti v extraviláne, ale aj záhumienky, dvor (zv. „grunt“) a dom, teda nehnuteľnosti v intraviláne. Keďže jedinú obytnú miestnosť nebolo možné prehradiť, členovia podelenej rodiny si rozdelili izbu len na ideálne diely, na „kúty“, kde naďalej bývali, ak si nemohli postaviť vlastný dom. Spoločne používali tie časti domu a zariadenia, ktoré nebolo možné separovať: pitvor, pec, sporák, prípadne ohnište. Keďže komôr bolo v dome viac, obyčajne každá rodina vlastnila okrem svojho kúta v izbe i niektorú komoru. Na ideálne časti sa rozdelili aj hospodárske stavby, ak nebolo možné postaviť nové (väčšinou stodola, „humno“, ostávala vo vlastníctve niekoľkých rodín; maštal si obyčajne každá rodina postavila svoju, opäť na svojom ideálnom dieli „gruntu“).

Situáciu, keď jeden majiteľ mohol vlastniť a teda aj obývať i nepatrný zlomok domu, vystihuje súpis žiadateľov o podporu na stavbu nového domu po veľkom požiari dolného konca v roku 1921.⁷⁾ V zozname sú u každého žiadateľa uvedené majetkové pomery a časť domu, ktorú predtým vyhorenc vlastnil. Môžeme predpokladať, že vlastníkom domu alebo časti domu ten dom aj obýval, inak by nežiadal o znovuvýstavbu. Aj poznatky z terénu dosvedčujú, že len čo sa obyvateľ zo svojej časti domu odsťahoval, obyčajne túto časť zároveň aj predal. Z tohto súpisu

jednu osemnástinu domu vlastnil	1 obyvateľ
jednu desatinu domu vlastnil	1 obyvateľ
jednu deväťtinu domu vlastnil	1 obyvateľ
jednu šestinu domu vlastnili	10 obyvateľia
jednu pätinu domu vlastnili	3 obyvateľia
jednu štvrtinu domu vlastnili	14 obyvateľia
jednu tretinu domu vlastnili	8 obyvateľia
jednu polovicu domu vlastnilo	24 obyvateľov

Ostatní žiadatelia vlastnili celý dom (ďalších 30 žiadateľov).

K týmto dokladom možno ešte pripojiť záznamy zo štatistického lexikonu z r. 1927, podľa ktorého na 181 čičmianskych domov pripadá 352 „bytových strán“, teda 352 samostatných rodín. Tieto štatistické cifry hovoria už dosť jednoznačne o pravidle spolubývania rodín.

V obydľí, či v jeho ideálnej časti sa každá rodina prirodzene rozrastala, do tohto bytového priestoru sa rodili deti, ženili synovia a rodili vnúčatá, v niektorých prípadoch zas vymierali starí, a tak sa obyvateľia obydľia neustále striedali, až sa v niektorých prípadoch dá ťažko dokázať ich príbuznosť, ich spoločný pôvod. V tom, že rodiny spoločníkov nemuseli byť príbuznými rodinami, hrala úlohu ešte iná okolnosť: jednotlivé rodiny, ktoré vlastnili, prípadne

i obývali svoju časť izby, mali právo ju aj predať. I keď predkupné právo mali obyvatelia domu, stávalo sa, že si nemohli prikúpiť ďalšiu časťku, a tak ju majiteľ mohol predať cudzej rodine, prípadne mal právo nastahovať do tejto časti nájomníkov, „hoferov“. Tak sa podiely predávali a kupovali, jedni sa sťahovali do lepšieho, druhí do horšieho, podľa majetkových možností. V dome sa stále menil počet rodín i počet obyvateľov, menila sa skladba spoločníkov, pričom ideálom každej rodiny ostala túžba nastahovať sa raz do samostatného domu. I vlastnícke pomery v dome sa stávajú čoraz spletitejšie: môžu tu byť rodiny, ktoré mali v dome svoj rodičovský podiel, čiže žili „na otcovskom“ či „na materinskom“, rodiny, ktoré k svojmu kútu v izbe mali i časť hospodárskych stavieb vo dvore, rodiny, ktoré nemali hospodárske stavby, ani časť dvora, rodiny, ktoré mali svoj kút izby v nájme atď. V mnohých prípadoch je dnes už ťažko rekonštruovať, ktorá rodina sa do domu len nastahovala a ktorá v ňom používa svoj podiel po predkoch. Spoločníci nesú len jeden spoločný a základný znak platný pre všetkých. Je to okolnosť, že v jednej izbe žijú minimálne dve rodiny v úplnej majetkovej a konzumnej separácii, pričom bytové spoločenstvo je iba výsledkom núdze a tento stav pokladá každá rodina za provizorné riešenie bývania. Pokiaľ ide o vzťahy medzi spoločníkmi, z hľadiska používania bytu nie je rozhodujúce, či išlo o rodiny v blízkom príbuzenskom pomere alebo o rodiny bez príbuzenských väzkov. Tento jav spolubývania separovaných rodín treba posudzovať ako samostatnú kategóriu bytových a spoločenských pomerov, pričom vzájomné vzťahy rodín určovalo predovšetkým užívanie bytu, ktoré vtláčilo inštitúciu spoločníkov špecifický rys.

Obyvatelia sami klasifikujú spoločníkov podľa počtu rodín v dome. Hovorí, že v jednom dome žila „dvojaká čľaď“, v druhom „trojaká čľaď“, žili v ňom „spoločníci“, bývalo tu niekoľko „gazdiň“. Počtom gazdiň treba rozumieť počet rodín, pretože každá rodina mala len jednu gazdinú (mohla mať okrem toho niekoľko dcér alebo neviest). Ostatné vzťahy medzi rodinami spoločníkov, príbuznými alebo cudzími, spriatelенými alebo rozhádanými, charakterizujú obyvatelia iba podľa konkrétnych prípadov, podľa rôznej situácie v rôznych domoch. Formy spolužitia spoločníkov sa teda utvárali najmä v závislosti od spoločného bývania separátnych rodín, pričom ostatné formy vzťahov, najmä príbuzenské vzťahy, hrali v tejto inštitúcii sekundárnu úlohu. Život spoločníkov osvetlím preto v prvom rade z toho hľadiska, ktoré vtláča rodinám spoločníkov jednotné rysy, a to je hľadisko bytových pomerov, užívania spoločného domu a izby, ktoré možno u všetkých spoločníkov charakterizovať pomerne jednotne.

POUŽÍVANIE BYTU

Určité pravidlá v používaní bytu medzi spoločníkmi budem ilustrovať na príkladoch rôznej štruktúry spoločníkov. Najvýraznejšie vynikne pomerná ustálenosť týchto pravidiel pri porovnaní bývania príbuzných rodín a rodín bez príbuzenských väzkov. Porovnanie spolužitia príbuzných a nepríbuzných rodín ukáže, že život spoločníkov podmienený spoločným bytom vytvára špe-

cifické formy spoluzitia, ktoré sú charakteristické pre toto spoluzitie bez ohľadu na ostatné vzťahy rodín, ako je priateľstvo, príbuzenstvo, majetkové vzťahy a iné.

Uveďme najprv príklady spoluzitia príbuzných rodín:

V Horných Piešovciach (na piešovskom grunte stáli ešte Dolné Piešovce), ktoré vyhoreli v roku 1921, bývalo okolo roku 1910 sedem rodín samostatne gazdujúcimi. Boli to rodiny potomkov, synov, prípadne vnukov troch bratov, Ondreja, Mihaľa a Jana Pieša, narodených približne v dvadsiatych rokoch minulého storočia. V dome žilo okolo 60 ľudí. Ich zloženie ukazuje diagram č. 1.

V Petrášovciach bývali v dvadsiatych rokoch nášho storočia tri rodiny dospelých detí dvoch bratov Petrášovcov: Jána a Ondreja, ktorí v opisovanom období už nežili. S malými deťmi tu bolo 16 duší, ako ukazuje diagram č. 2.

V Oslicovciach bývali pred požiarom v r. 1907 tri rodiny bratov Oslicovcov-Đuricovcov, synov zosnulého Đura Đuricu. V dome bolo 14 ľudí (pozri diagram č. 3).

V Dolných Piešovciach na jednej polovici izby bývali rodiny piatich synov Jozefa Pieša, na druhej polovici izby bývali rodiny dvoch bratov Pieš-Kubin-covcov.

V starých Filipovciach bývali pred požiarom v r. 1921 dve rodiny brata Jána a sestry Heleny, spolu 16 duší (pozri diagram č. 4).

V Cigáňovciach na začiatku nášho storočia bývali štyri rodiny: rodiny troch bratov a na štvrtine izby „akýsi pozadní brataňec“.

Prv ako opíšeme rozdelenie obytného priestoru vo vymenovaných domoch, prichodí znova upozorniť, že rozdelenie obytného priestoru príbuzných rodín, od ktorého do veľkej miery závisí aj jeho využitie, je sprievodným znakom delenia rodín. Pritom synovia sa v Čičmanoch donedávna ženili obyčajne do rodičovskej rodiny (manželstvá boli väčšinou patrilokálne) a rodičia s rodinami synov vytvárali nielen rezidenčnú, ale i konzumnú a majetkovú jednotu. Rodičia i rodiny synov (prípadne niektorého zo synov či z dcér) mali spoločný majetok, spoločne pracovali a spoločne jedli približne do tých čias, kým rodičia žili. Obyčajne po smrti rodičov, alebo po smrti jedného z nich sa rodiny detí rozdelili. Z jednej rodiny vzniklo viac rodín, do ktorých sa opäť ženili dospelí synovia. Tento proces sa v každej generácii opakoval.

Aké bolo využitie priestoru v domoch obývaných príbuznými rodinami?

V Horných Piešovciach bolo okrem izby šesť komôr: tri na prízemí, tri na posehodi (nad izbou a nad komorami). Keď sa rozdelili traja bratia, Ondrej, Mihaľ a Jano, narodení približne v dvadsiatych rokoch minulého storočia, na každého z nich sa ušli dve komory. Pretože Ondrej a Mihaľ mali po dvoch synoch, pri ďalšej deľbe, keď starí zomreli, každému zo synov sa ušla jedna komora. Štyria synovia Jana museli tretinu domu po otcovi rozdeliť na štvoro. Pretože na štvoro museli rozdeliť aj majetok, Janovi synovia z Horných Piešov-ciev boli najchudobnejší.

Dospelí členovia rodiny spávali väčšinou vo svojich komorách, a to ako „v komore“ (na prízemí), tak „na komore“ (v hornej komore). V izbe, či v prí-

slušnej časti izby bývali matky s malými deťmi alebo najstarší členovia rodiny.

Priestor izby bol taktiež rozdelený na tretiny, podľa prvého delenia v dome, a každú tretinu obytného priestoru používali jednotlivé vetve potomkov troch bratov, ktorí si obytný priestor rozdelili prví, t. j. synovia, nevesty, vnukovia a vnučky bratov Ondreja, Mihaľa a Jana. Na každej tretine obytného priestoru stál stôl, čiže v izbe boli tri stoly. Keď sa rozdelili i rodiny synov týchto troch rozdelených bratov, každá rodina bratov používala ďalej svoj stôl po otcovi: po Ondrejovi mali spoločný stôl dve rodiny, po Mihaľovi tiež dve rodiny, po Janovi mali jeden stôl štyri rodiny.

Keď sa varilo, horeli na spoločnom ohništi tri ohne, tri ohniská. Každá *gazdiná*, ktorou sa stala *nevesta* po rozdelení majetku muža a jeho bratov, mala svoje ohnisko. Po deľbe rodín synov troch spomínaných bratov tri ohniská používali samostatné synovské rodiny tak, že z každej strany ohniska si kládla riad iná *gazdiná*. Pritom jedno ohnisko slúžilo vždy rodinám bratov, bratanci už nevarili pri jednom ohnisku. To znamená, že z jednej strany prvého ohniska kládla riad žena Hrehora a z druhej strany žena jeho brata Martina (synov Ondreja), o druhé ohnisko sa delili ženy druhej dvojice bratov (synov Mihaľa) o tretie ohnisko sa delili ženy štyroch bratov, synov Jána. Pokiaľ sa rodiny nerozdelili, varili spoločne.

Pri troch voľných stenách v izbe (pri štvrtej stene bola pec a boli tu aj dvere) stáli široké „priče“, lavice, ako donedávna bývali na čičmianskych salašoch, postavené buď na koníkoch alebo na koloch zabitých do zeme, na ktorých sa spávalo. Delili sa o ne rodiny bratov a bratancov podľa predchádzajúceho princípu: pri každej stene mali lavicu a stôl tie rodiny bratov, ktoré pochádzali od jedného otca. Opakujem, že aj tieto rodiny už boli pred požiarom rozdelené, „každý bol pri svojej mise“. Na jednej tretine izby bývali dve rodiny, na druhej tretine taktiež dve rodiny, na tretej tretine bývali pôvodne štyri rodiny, pred požiarom však už iba tri rodiny (jeden z bratov do toho času už zomrel a nenechal po sebe v dome potomkov).

V Petrášovciach uskutočnili prvé delenie domu dvaja bratia Petrášovci, Ján a Ondrej, narodení približne v polovici minulého storočia. Dom bol teda pôvodne rozdelený na dvoje a ďalšie delenie rodín detí týchto bratov prebiehalo na priestore po otcoch, na rozdelenej polovičke domu. Šesť komôr rozdelili tak, že každý brat dostal jednu komoru dolu, jednu nad izbou a jednu nad komorou. Ján mal dvoch synov, Ondrej mal dcéry, z ktorých jedna si vzala prístupníka na otcovskú časť. Zo šiestich komôr, ktoré boli v dome, rodine Ondrejovej dcéry Doroty ostali tri komory, dvom rodinám Jánových synov, Ondrejovi a Paľovi, ostali tiež tri komory. O tieto tri komory sa dve rodiny bratov rozdelili tak, že jeden brat dostal komoru nad izbou, ktorá bola raz toľká ako ostatné dve komory, jedna dolu a jedna nad komorou, ktoré dostal druhý brat Paľo. Dorota obývala komoru nad izbou, ostatné dve komory (jednu dolu a jednu nad komorou) používala na zásoby. Až Dorotin syn Paľo sa po ženbe nastahoval do dolnej komory. Ostatné dve rodiny používali všetky svoje komory na bývanie.

Vnútný priestor izby bol rozdelený tiež na polovice. Polovicu izby pri peci obývala Dorota so svojou rodinou, druhú polovicu izby od dverí k stolu obývali dve rodiny bratov. Dora si prikúpila svoj vlastný stôl, ktorý stával na jej polovici izby. Dorini bratanci, bratia Paľo a Ondrej, používali napoly pôvodný stôl v izbe (pozri diagram 5). V izbe horeli dve ohniská. Pri jednom varila Dora, pri druhom dve ženy dvoch bratov, každá gazdiná z jednej strany ohnišťa. Opakujem, že v čase, z ktorého pochádza tento opis, okolo r. 1920, boli títo bratia rozdelení. Polovicu domu mala teda ich sesternica a Ondrej s Paľom mali po štvrtine domu. Po smrti bratov Paľa a Ondreja odkúpila ich čiastku cudzia rodina a vlastnícke pomery sa v tomto dome neustále menili až donedávna, keď Petrášovce zbúrali.

V Oslicovciach-Đuricovciach pred požiarom v r. 1907 mali tri rodiny bratov, synov zosnulého Đura Oslicu, sedem komôr: dve dolu, dve nad nimi, dve nad izbou a jednu nad nadizbovými komorami. Každý z bratov mal po dvoch komorách, siedma, najvyššia komora, bola spoločná. Ján a Jožko mali po jednej komore dolu a po jednej nad komorami, vdova po Đurovi Đuricovi s deťmi mala v tom čase komoru nad izbou. V horných komorách nik nespával, boli tu len zásoby, obilie v štočkoch a škriniach a mäso. V jednej z dolných komôr spával bezdetný Ján so svojou ženou, v druhej dolnej komore spával Jožko.

Priestor izby si rozdelili tak, že lôžka na spanie tu mali Jožkove deti a Jurova rodina (pozri diagram č. 5). Izba bola rozdelená napoly, bezdetný Ján v izbe len varil a jedol. Na dvoch posteliach jednej polovice izby spali Jožkove dve dcéry a Jožkovi dvaja synovia. Na dvoch posteliach druhej polovice izby spali tri dcéry a vdova Đura Đuricu. Stôl aj ohnište používali bratia spoločne, každá rodina mala jeden roh stola. Každá rodina bratov gazdovala samostatne.

V Dolných Piešovciach bývalo pred požiarom v r. 1921 na jednej polovici izby päť rodín bratov po otcovi Jozefovi, na druhej polovici izby bývali dve rodiny bratov, ktorí boli vo vzdialenejšom príbuzenskom zväzku s prechádzajúcimi bratmi. Títo dvaja bratia s prírmením Pieš-Kubiňec mali polovicu izby „pred pecú“, avšak pozornosť budeme venovať obyvateľom druhej polovice izby, bratom Martinovi, Štefanovi, Mišovi, Paľovi a Antofovi. Keď sa bratia postupne ženili do rodičovskej rodiny, teda do rodičovskej polovice domu, gazdovali spoločne i s rodičmi. Po smrti rodičov sa rozdelili. Z obytného priestoru rozdelili predovšetkým komory: keďže Martin odiešiel po deľbe i so ženou do Báčky a Mišo sa presťahoval k žene „do Račkô“, tri komory, ktoré patrili otcovskej polovici domu, rozdelili takto: Štefan so ženou dostal dolnú komoru, Paľo so ženou dostal komoru nad izbou a najstarší Antof, ktorému žila pred požiarom v dome len žena a dcéra s prístupníkom, mal komoru nad komorou („nad skodom“). V polovičke izby spávali ženy s malými deťmi, inak rodiny bývali prevažne vo svojich komorách. Stôl bol spoločný pre všetkých a všetky gazdiné varili na jednom ohnisku. Druhé ohnisko na spoločnom ohništi používali rodiny druhej polovice domu. Pozoruhodný je prípad, keď Antof, jeden z piatich bratov, ktorý mal pôvodne pätinu polovice domu, teda jednu desatinu domu, prišiel aj o túto svoju čiastku, keď mu

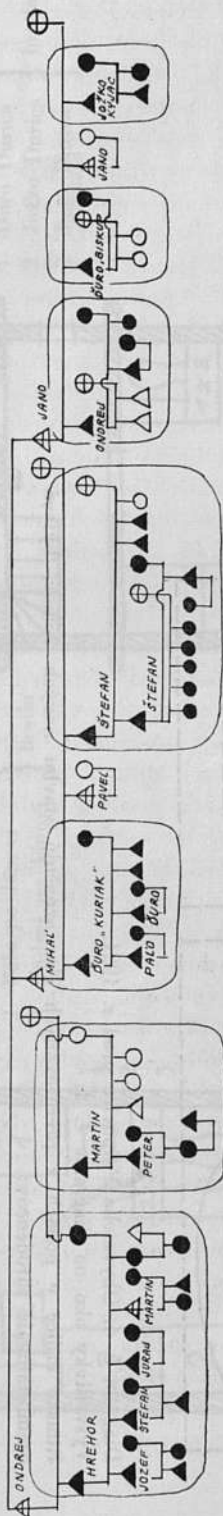

Diagram č. 1. Obyvatelia Horných Piešovic okolo r. 1910.
 Osoby vyznačené na diagrame bývali v Horných Piešovciach.
 Osoby vyznačené krížikom umreli.

Osoby vyznačené plným znakom bývali v dome okolo r. 1910.
 Kruby na diagrame označujú jednotlivé rodiny v Horných Piešovciach.

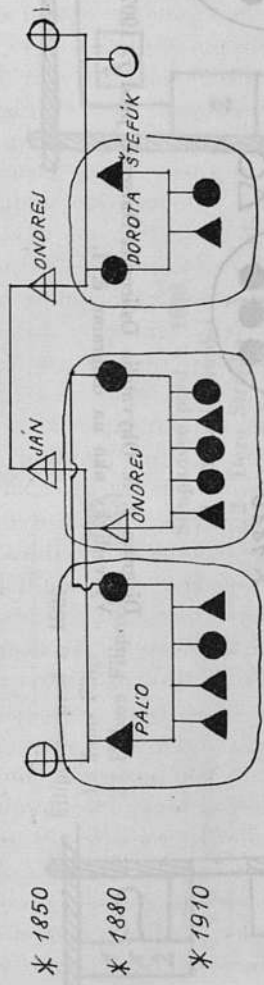

Diagram č. 2. Obyvatelia Petrášovce okolo r. 1920.
 Vysvetlivky ako na diagrame č. 1.

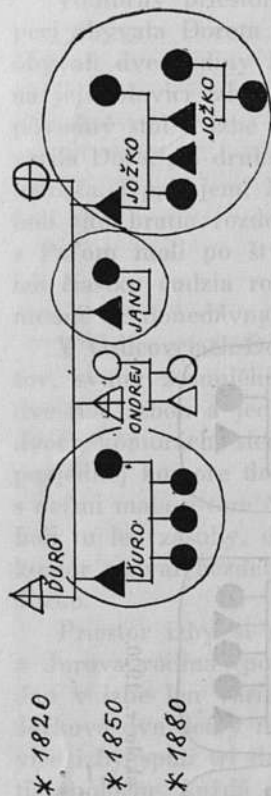

Diagram č. 3. Obyvatelia Oslavic-Durovic pred r. 1907.
Výsvetlivky ako na diagrame č. 1.

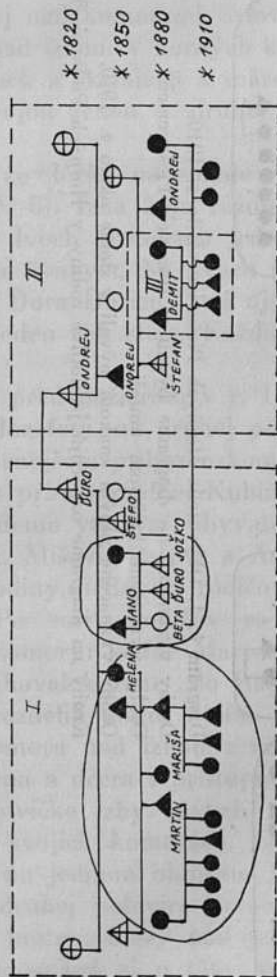

Diagram č. 4. Obyvatelia Filipovics pred r. 1921.
Výsvetlivky ako na diagrame č. 1.

Rímske číslice v poliach z prerušovaných čiar označujú stavbu nových domov, bytové osamostatnenie súrodencov:

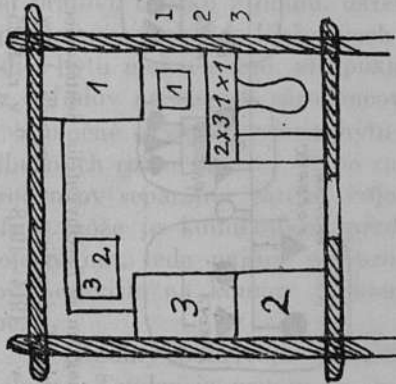
I Staré Filipovics,

II Dolné Filipovics od r. 1888,

III Najmladší filipovský dom.

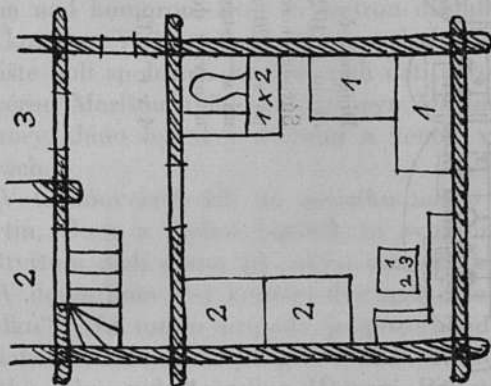
Petrašovec okolo r. 1920

- 1 Dorota po Ondrejovi
 - 2 Paľo po Jánovi
 - 3 Ondrej po Jánovi
- } bratia

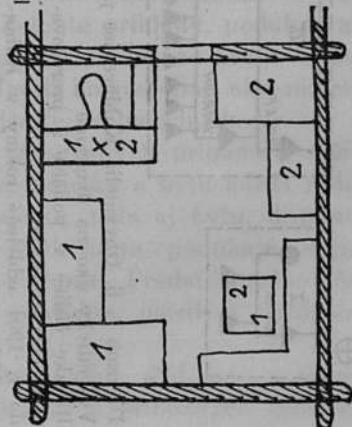
Oslicovec-Duricovce
pred r. 1907

- 1 Ďuro Ďurica
 - 2 Jožko Ďurica
 - 3 Jano Ďurica
- } bratia

Filipovce pred r. 1921

- 1 Jano Filip
 - 2 Helena Filipová
- súro-
denci

Strapkovce pred r. 1898

- 1 Ondrej Strapko
 - 2 Ďuro Strapko
 - 3 Jozef Strapko
- } bratia

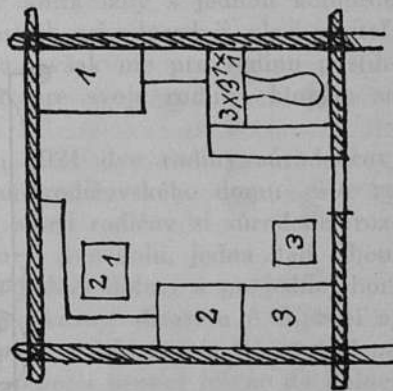

Diagram č. 5. Rozmiestnenie rodín v izbách.

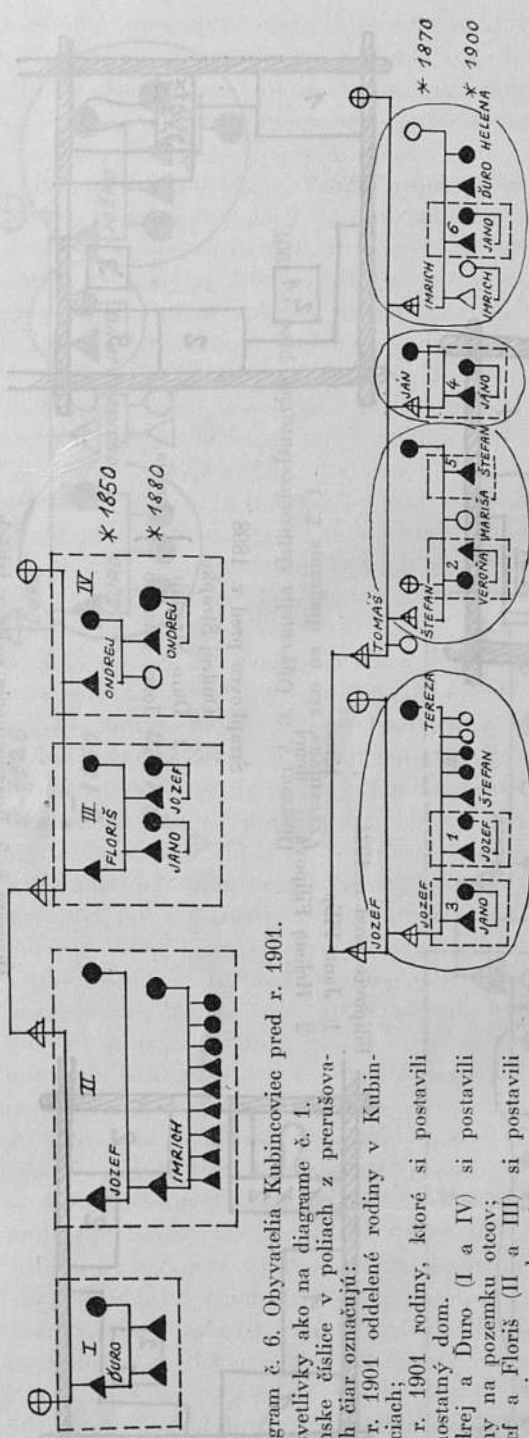

Diagram č. 6. Obyvatelia Kubincoviec pred r. 1901.

Vysvetlivky ako na diagrame č. 1.
 Rímske číslice v poliach z prerusovaných čiar označujú:
 do r. 1901 oddelené rodiny v Kubincovciach;
 od r. 1901 rodiny, ktoré si postavili samostatný dom.
 Ondrej a Ľuboš (I a IV) si postavili domy na pozemku otcov;
 Jozef a Floris (II a III) si postavili domy mimo pozemku otcov.

Diagram č. 7. Obyvatelia Gocmanoviec okolo r. 1920.

Súrodenci rodín označených kruhmi sa po r. 1920 rozdělili. So svojimi rodinami si postavili v blízkosti starých Gocmanoviec domy v tomto poradí:
 1 v r. 1925 2 v r. 1929 3 v r. 1931
 4 v r. 1932 5 v r. 1933 6 v r. 1945.

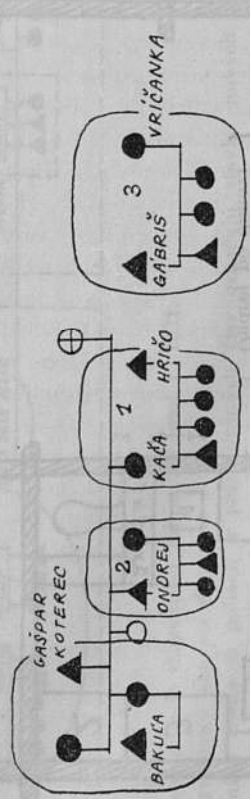

Diagram č. 8. Obyvatelia Sentekoviec okolo r. 1920.

Jednotlivé rodiny si postavili domy v tomto poradí:
 1 v r. 1914-1918 2 v r. 1925-1929 3 po r. 1929, po vyhoreni.

miestny úžerník vydražil majetok. I nepatrný kútik izby s jednou komorou bol teda majetok, ktorým disponoval nielen vlastník pri odpredaji, ale i veriteľ. V licitácii odkúpili čiastku domu ostatní bratia, avšak nie pre rodinu postihnutého brata, ktorá zostala bez prístrešia, ale pre svoje rodiny, ktorým sa kúpou trochu uvoľnil priestor na bývanie.

V starých Filipovciach bývali pred rokom 1921 dve rodiny súrodencov, brat Jano a sestra Helena. Sestra sa vrátila do rodičovského domu ešte za života rodičov ako vdova s dvoma deťmi. Po smrti rodičov si súrodenci rozdelili majetok aj byt. V dome boli štyri komory, dve dolu, jedna nad izbou, jedna nad komorou. Brat so sestrou dostali po jednej dolnej a po jednej hornej komore. Vnútorne rozdelenie priestoru izby ukazuje diagram č. 5. Stôl aj ohnište boli spoločné. Keď dospeli deti súrodencov, v izbe ostala bývať Helena s dcérou Marišou a jej rodinou, syn Martin s rodinou prešiel bývať do dolnej komory. Jano býval s dcérami a ženou v izbe, jeho synovia bývali po komorách.

V Cigáňovciach žili na začiatku nášho storočia štyri rodiny, traja bratia Martin, Ďuro a Štefan Cigánik so svojimi rodinami (aj so ženatými synmi), na štvrtom dieli domu žil „akýsi pozadňi brataňec“ Cigánikovcov.

V dome bolo šesť komôr: dve nad izbou, dve nad komorou, dve dolu („na spodku“). Na tomto prípade je pozoruhodné to, že keď sa štvrtý podielnik, vzdialený bratanec „vystúpel“, keď odišiel z izby, predal si svoju štvrtú čiastku izby cudzej rodine (Ďurovi Piešovi), pričom svoju dolnú komoru si nechal a v tejto komore aj naďalej býval. Keď sa neskôr „vystúpel“ jeden z troch bratov, Štefan, ktorý si postavil pri maštali svoj domček, ponechal si v rodičovskom dome hornú komoru nad izbou a jeho syn so ženou chodili do tejto komory spávať. Miestom v izbe predal cudzej rodine (Hlasicovcom). Miestom v izbe disponovali vlastníci i samostatne, bez komôr.

K otázkam predaja a kúpy časti domu stojí za poznámku, že podobne v Kubincovciach okolo roku 1900, kde žili rodiny bratov Ďuro a Jozef Kubíneč a ich bratanec Ondrej Kubíneč, Ďuro s rodinou mal len kútik v izbe, pričom brat Jozef mal aj bratovu čiastku komôr. (Porovnaj diagram č. 6.) Tri komory domu mal teda Jozef a ďalšie tri komory brataňec Ondrej. Ďuro prišiel o svoju polovicu troch komôr dlžbou, ktorú mu Jozef vyplatil a ako náhradu si ponechal bratovu čiastku z domu, okrem časti izby. Z tohto príkladu, podobne ako z príkladu v Dolných Piešovciach a Cigáňovciach je zrejmé, že bratia si svoj podiel bytu nielen držali, ale pokiaľ to šlo, zveľadili ho podobne ako majetok bez ohľadov na svojich súrodencov, či práve najčastejšie na ich úkor.

Spoločné prvky užívania bytu vo všetkých opisovaných prípadoch súžitia príbuzných rodín sú tieto: 1. po rozdelení rodiny, majetku a bytu každá rodina súrodencov separátne varí a svojou čiastkou majetku, teda aj bytu, disponuje voľne, môže ju komukoľvek predať. Spravidla však kúpu ponúkajú najprv spoločníkom, teda najprv príbuzným rodinám v dome. Predať možno časť izby nezávisle na komore či komorách, ktoré pôvodne patrili k rozdelenej izbe.

2. Rodiny používajú nerozdeliteľné zariadenie izby, stôl, pec a ohnište spoločne. Tendencia pritom je, že rodiny vzdialenejších príbuzných (bratanci)

sa usilujú väčšmi separovať ako rodiny bližších príbuzných (bratia). Niekedy majú bratanci na svojej časti izby svoj stôl (Petrašovce, Piešovce), a spravidla majú na spoločnom ohništi svoj oheň. I keď sú rodiny bratov podobne ako rodiny bratancov oddelené a vytvárajú samostatné majetkové a konzumné celky, tam, kde sa musí používať spoločné zariadenie izby, dá sa vypozerovať väčšia spätosť medzi blízkymi príbuznými ako medzi vzdialenejšími príbuznými. Táto spätosť však nenarúša princíp samostatného gazdovania v samostatnej rodine spoločného bytu.

Sledujme teraz využitie bytu u rodín bez príbuzenských zväzkov. Na týchto príkladoch už nemôžeme ukázať pôvodnú deľbu domu, lebo každá rodina býva na čiastke, ktorú si kúpila, alebo ktorá ostala rodine po predchádzajúcich generáciách.

Prvým príkladom sú Hričovce, predtým zvané Sentekovce, kde ani najstarší obyvatelia domu nevedia, komu pôvodne patrilo. Okolo roku 1920, deväť rokov pred požiarom domu, tu bývali tieto rodiny (pozri diagram č. 8): 1. Gašpar Koterec, narodený okolo polovice minulého storočia, ktorý snáď tento dom kúpil, prípadne vyženil prvým manželstvom. Ďalej Gašparova druhá žena a rodina dcéry z druhého manželstva (Jozef Bakula). 2. Rodina Gašparovho syna Ondreja. 3. Rodina Gašparovej dcéry, ktorá si vzala Michala Hriča-Škváru z Hričovíc od naproti (naproti Sentekovciam, v Hričovciach bývali dve vetve Hričovcov: Hričo-Beľo a Hričo-Škváro). 4. Gabriel Zaťko so ženou „Vrčankou“, ktorý „sluhúval“ u Gašpara Koterca za jeho prvého manželstva a získal štvrtý podiel v dome.

Na prízemí boli dve komory, nad nimi ďalšie dve. Pôjd nad izbou „nadizbie“ nebol zastavaný komorami. Bol spoločný, každá rodina si tam dala svoj štoček alebo svoju škriňu. Na nadizbie vešali spoločne i mäso a slaninu na údenie. Vrčanka mala dve komory, jednu dolu a jednu hore, Kotercovi, a to všetky tri rodiny otca, syna a dcéry mali tiež dve komory. V izbe mala každá rodina po štvrtine priestoru. Pri posteli mala každá rodina svoj stolík, štyri rodiny kládli dva ohne a z každej strany ohňa si jedna gazdiná pristavila svoj hrniec. Od 20. rokov sa spoločníci postupne porozchádzali. Gašpar Koterec s rodinou odišiel do Francúzska, Michal Hričo si postavil dom oproti Sentekovciam, Ondrej Koterec si postavil dom vyše Sentekoviec. Najdlhšie ostala v Sentekovciach Vrčanka, ktorá ostatných spoločníkov povyplácala. Staré Sentekovce v roku 1929 vyhoreli.

V Kamasovciach bývalo pôvodne niekoľko rodín Kamasovcov. Na konci nášho storočia „Kamasovia“ bývali už iba na jednej polovici izby, pred pecou, druhú polovicu izby odkúpil Haško, ktorý tam na začiatku nášho storočia žil so svojimi dvoma ženatými synmi v jednej rodine na polovici izby. Pokiaľ nevesty nemali deti, spávali „na komorách“ (nad izbou), s malými deťmi sa presťahovali do izby. Stôl bol pre všetky rodiny, pre Kamasovcov aj pre Haškovcov, spoločný. Dve rodiny varili pri dvoch ohňoch spoločného ohniska.

V Strapkovciach do roku 1898, keď Strapkovce vyhoreli, žili tri rodiny. Jednu polovicu izby mal Ondrej Strapko s rodinou svojho syna, druhú polovicu izby mali rodiny dvoch bratov, Ďura Strapka a Jozefa Strapka, ktorí údajne neboli príbuzní s Ondrejom. Jeden z bratov, Jozef, mal pri svojej

posteli stolík, pričom cez sviatky stoloval s ostatnými rodinami za hlavným spoločným stolom. O dva rohy spoločného stola sa delili Ondrej s Ďurom, teda rodiny, ktoré neboli príbuzné (pozri diagram č. 5). Ohne kládli dva, pri jednom varili ženy dvoch bratov, pri druhom rodina Ondreja.

V starých Hrehorovciach žila okolo roku 1930 „dvoja čelad“. Hoci obidve rodiny sa volali Hrehorovci, boli to údajne rodiny bez príbuzenských vzázkov, podobne ako v predchádzajúcich Strapkovciach. Jednu rodinu predstavoval Hrehor Hrehor so svojim otcom Ďuriňom a ženatým synom Štefanom, druhú rodinu predstavoval Pavel Hrehor najprv so svojimi rodičmi, potom so svojou svokrou. Dom bol rozdelený napoly, zo šiestich komôr každá rodina mala jednu komoru dolu, jednu nad komorou a jednu nad izbou. V izbe žila stredná generácia. Keď sa narodili mladým deti, išli bývať do izby a starí sa vysťahovali do komôr. Starý Ďuriňa žil v komore nad izbou a mladý Štefan so ženou zo začiatku v komore na prízemí. Na ohnisku kládli dva ohne. Hrehorovce zväľali v roku 1943 a každá rodina si na spoločnom pozemku postavila svoj dom.

Na ilustráciu bývania rodín bez príbuzenských vzázkov postačia uvedené príklady, aby sme došli k podobnému záveru ako pri predchádzajúcich príkladoch spoločného bývania spriaznených rodín:

1. Každá rodina disponuje svojou čiastkou domu a ak sa niektorý spoločník sťahuje do nového domu, svoj podiel predáva spoločníkom, alebo rodinám, ktoré nebývajú v dome.

2. Rodiny používajú nerozdeliteľné zariadenie izby, stôl, pec a ohnište spoločne. Ak je spoločníkov viac, nie je pravidlom, že rodiny bez príbuzenských vzázkov majú svoj samostatný stôl. V Strapkovciach dokonca rodiny bratov nestolovali za spoločným stolom, ale tento stôl používali rodiny nepríbuzné. Ak je spoločníkov viac a nemajú možnosť založiť si svoj oheň (prípady v Hričovciach), gazdiné používajú oheň spoločne, i keď nie sú príbuzné. Predchádzajúci záver z materiálu o bývaní príbuzných rodín možno teda doplniť tým, že ani používanie spoločného ohnišťa a stola nemusí byť podriadené príbuzenským vzázkom, ak je spoločníkov viac, ak sa každý nezmestí so separátnym ohňom na spoločné ohnisko a spoločný stôl používajú aj cudzie rodiny.

Spoločné bývanie rodín v jednom dome teda v zásade rešpektuje rovnaké práva spoločníkov, príbuzných či nepríbuzných, ktoré sú modifikované predovšetkým tým, aký podiel domu ktorá rodina vlastní. Pritom určité zariadenia izby, stôl, pec, ohnište, slúžia všetkým.

Tento záver môžem doplniť ešte tým, že v niektorých domoch bolo zaužívané zamykanie komôr. Ani tu nebolo možné urobiť rozdiel medzi domami, v ktorých bývali príbuzné rodiny, a medzi domami, v ktorých nebývali príbuzné rodiny. V mnohých domoch spoločníkov bez príbuzenských vzázkov (napríklad v Hričovciach) ostali komory otvorené, dokonca náizbie na uschovanie zásob bolo pre všetkých spoločné. Na druhej strane v rodinách, kde žili rodiny bratov (napríklad v Oslicovciach-Ďuricovciach) si každá rodina svoje zásoby v komore zamykala. Druhým príkladom pre podobný záver je otázka kooperácie na poľných prácach. Mám príklady, že príbuzné rodiny si nepomáhali

(pochopiteľne, iba v prípadoch, ak ich už neviazali žiadne majetkové zväzky), zatiaľ čo rodiny spoločníkov bez príbuzenských zväzkov si pomáhali, dodržiavajú tak susedské vzťahy, ktoré sa v obci uplatňujú vzájomnou pomocou u lokálne blízkych skupín obyvateľov. U spoločníkov však nie je pravidlom, aby si spolubývajúce rodiny v každom prípade vypomáhali. Ostáva preto jediná charakteristika pre inštitúciu spoločníkov, a to charakteristika, z ktorej sme vyšli a ktorá zdôrazňuje iba spoločenstvo bytu týchto rodín nútených obývať jeden dom s jednou teplou miestnosťou. Z týchto bytových okolností, pri ktorých rodiny vlastnia iba časť domu určitým spôsobom zariadenú, vyplýva používanie ako oddelených, tak spoločných častí domu a jeho zariadenia. Používanie bytu, ako ukázal materiál, neukazuje iné odchytky, ani iné spoločné črty než tie, ktoré závisia od priestoru a zariadenia, ktorými každý spolubývajúci disponuje.

Jediná príležitosť, kedy sa priestorová a konzumná separácia spoločníkov porušila, boli sviatky: Vianoce, Veľká noc, Turíce. Tieto dni býval podľa výpovedí informátorov celý stôl naložený jedným a piťm, spoločníci sa navzájom ponúkali, za spoločným stolom sedeli aj tí, ktorí cez rok používali svoj vlastný stôl, a tieto príležitosti najlepšie svedčia, že rezidenčná jednota kedysi predpokladala aj rodinnú jednotu. Delenie majetku, delenie domu, delenie bytu spolu s procesom delenia rodín v každej generácii nemali za následok iba pauperizáciu roľníckych rodín, ale vytvorili i nové formy bývania, nové spôsoby používania bytu viacerými rodinami bez jedinej autority, bez vzájomnej hierarchie, avšak nie bez noriem, bez pravidiel vzájomného spoluzitia.

Javy, ktoré som sledovala na používaní bytu spoločníkmi, nevyčerpávajú celý problém spoluzitia niekoľkých rodín. Nepovšimnutých ostalo niekoľko otázok: v delení stáleho zariadenia izby hrali úlohu i tzv. „polieňe“, dve a dve paralelné guľatiny pod stropom v zadnej a prednej časti izby, na ktoré sa kládlo sehnúť drevo. Ďalej sem patrí aj otázka svietenia, ktorú rodiny riešili spoločne, pokiaľ sa svietilo „špadľami“, lúčami (dávali dosť svetla pre celú izbu a takéto svietenie nebolo nákladné), neskoršie, keď sa začali používať olejové lampičky, každá rodina svietila vo svojom kúte sama. K problému spoločného bývania patrí aj otázka údržby a čistenia spoločných miestností (pokiaľ ide o údržbu domu, mám príklady, že spoločníci nechali dom radšej spadnúť, ako by sa dohovorili na spoločných investíciách) a patrí sem i celý komplex otázok ďalších vzťahov rodín, nútených žiť spoločne. Pozornosť si zaslužia najmä majetkové rozdiely, ktoré pri varení a stolovaní jedál rozličnej kvality spôsobovali dosť trpkostí a závisť obzvlášť medzi deťmi, v osobných vzťahoch spôsobovali viac konfliktných situácií výchova detí, pri ktorej si ženy často zasahovali do vzájomnej kompetencie a pod. V otázkach bývania najviac problémov bolo v zimnom období, keď i cez deň boli obyvatelia odkázaní zdržiavať sa v spoločnej teplej miestnosti, v blízkosti pece (priestor na peci bol doménou detí, inak sa deti a mládež hrali cez deň i v posteliach, kde si dievky vyšívajú a kde menšie deti šantili), preto celý problém spoluzitia spoločníkov bude vyžadovať v budúcnosti rozbor ďalších otázok, ktoré s ním súvisia.

Ako ukazuje i výpočet priemerného čísla obyvateľov jedného domu, sties-

nené bytové pomery v Čičmanoch sa postupne od tridsiatych rokov nášho storočia uvoľňujú. Možnosť stavby nových domov, ktorú podporovali nielen časté požiare, ale i vysťahovalectvo a zmena hospodárskych podmienok, mali v obci svoj špecifický vývoj. V súčasnosti nielenže nebýva viac rodín v jednej miestnosti, ale jedna rodina má k dispozícii spravidla väčší počet obývateľných priestorov. Dnes sa starí informátori smejú pomerom v domoch, v ktorých sa často nevedeli orientovať ani susedia, keď vstúpili do miestnosti. „Ujčiná, ujčiná, aňi smrť by vás ňvedela koho brať, toľko vás je v izbe!“ — komentovala jedna informátorka bezprostredný dojem, ktorým na ňu spoločníci zapôsobili.

UVOLENIE BYTOVÝCH POMEROV

Stiesnené pomery v izbe sa začali uvoľňovať tým, že niektoré rodiny si po čase zariadili komoru ako trvalý príbytok. Postavili do nej sporák a zväčšili okná, čím získali teplú a svetlú miestnosť. Na účel trvalého bývania mohli zariadiť v starých čičmianskych domoch iba dolné komory, pretože novostavby do konca minulého storočia nemávali komíny a horné komory boli bez dymu iba v noci, keď sa v izbe nekúrilo. Adaptovanie dolných komôr na izby bolo možné tiež len od konca minulého storočia, keď sa v obci postupne udomáčňovali sporáky. Úpravou komôr na obytnú miestnosť sa vytvoril pôdorys s dvoma bytmi po dvoch stranách spoločného pitvora. Takýto pôdorys sa začal uplatňovať na novostavbách ako hotová forma dvojizbových, a čo je to isté, dvojbytových domov približne v tom istom čase. Domy s dvoma izbami si stavali väčšinou rodiny rozdelených súrodencov, ktoré sa buď odsťahovali z pôvodného domu od spoločníkov, alebo ktoré si takýto dom pre dve rodiny postavili na mieste starého, nevyhovujúceho jednoizbového príbytku. Jeden z najstarších domov tohto typu je Badzajovský dom, ďalej Podúšľovský (pod kostolom), neskôr ze začiatku nášho storočia dom Hrehora Pieša, Haššovský dom a ďalšie, avšak tieto domy sa nestali všeobecným typom obydľia v Čičmanoch. Novostavby sa stavali častejšie len pre jednu rodinu. Spravidla sa stretávame s tým, že ak ešte bolo v grunte či v časti gruntu miesto, tie rodiny, ktoré mali podiel na tomto mieste, postavili si pre svoju rodinu samostatný dom. Už v prípade Cigáňoviec a Hričoviec som uviedla, že rodina spoločníkov, ktorá sa vysťahovala z domu, postavila si svoj dom v blízkosti starého domu, teda väčšinou na pozemku, ktorý k domu patrila. Rozšírený spôsob stavať nové domy v blízkosti starých, teda v grunte, či na pozemku dvorov pôvodných domov, bol nielen častým, ale aj starým zjavom. Bol to taký starý proces, aký starý je proces delenia rodín bratov, a rezidenčné delenie môžeme predpokladať podobne ako rodinné delenie za periodické riešenie bytovej otázky všetkých generácií a v každej generácii (porovnaj pozn. č. 6). Ak aj bratia ostali prechodne po delení v otcovskom dome, v prípade pravidelného populačného prírastku synov v určitých rodinách mali i bytové pomery spoločníkov svoj limit, svoju hranicu, keď už spolužitie rozmnožených rodín nebolo ďalej možné z hľadiska obývateľnosti domu a rodiny boli nútené odsťahovať sa z domu. V každom prípade teda stavba nových domov bola nutným riešením

bytovej otázky v určitých hospodárskych, majetkových, právnych, rodinných a bytových pomeroch. Dosvedčujú to i najstaršie stavby na pôvodných čičmianskych gruntoch. Niet temer pozemku, napríklad piešovského, kde by nestálo od najstarších čias, ktoré obyvatelia pamätajú, niekoľko Piešovíc, filipovského, kde by nestálo niekoľko Filipovíc, petrášovského, kde by nestálo niekoľko Petrášovíc a pod. Pamätníci už v mnohých prípadoch popierajú príbuznosť rodín rôznych domov jedného mena na jednom grunte, čo znamená, že tieto rodiny sa delili pred toľkými generáciami, že ani žijúci najstarší potomkovia týchto rodín sa už nepokladajú za príbuzných. Tento proces zastavávania gruntov okrem iného dosvedčuje i porovnanie najstaršej katastrálnej mapy Čičmian z roku 1868 s katastrálnou mapou z roku 1956, kde si možno všimnúť, že rozsah intravilánu sa podstatne nezväčšil, zato však mnohonásobne vzrástla hustota domov v rámci starých stavebných pozemkov.⁵⁾ Hoci aj na stavebných pozemkoch, podobne ako v domoch, sa stretávame s častými prípadmi odpredaja a kúpy pozemkov, z recentného materiálu možno ešte zachytiť proces, keď príbuzní či spoločníci, teda obyvatelia jedného domu stavali svoje nové príbytky blízko seba, tam, kde mali svoj podiel po otcov, získaný deľbou alebo kúpou majetku.

Z hľadiska bytových pomerov spoločníkov je otázka zastavávania gruntov dôležitá i preto, že to bol najpriateľnejší a najčastejší spôsob bytovej emancipácie oddelených rodín jedného domu, ako aj preto, že na grunte či vo dvoch gruntoch možno pozorovať podobný proces hromadenia rodín na jednom pozemku, ako na menšom priestore v dome, ktorému sme venovali túto stať.

Napríklad na gočmanovskom grunte od roku 1925 do roku 1945 získalo samostatný byt šesť rodín, ktoré bývali v Gočmanovciach v jedinom prízemnom dome, ktorý nakoniec zbúrali. Boli to rodiny detí po troch bratoch Gočmanovcoch, po Štefanovi, Jánovi a Imrichovi (štyri rodiny) a dve rodiny po ich bratancovi, po Jozefovi a jeho žene Tereze. Ostatné rodiny detí tohto bratanca a bratov odišli už pred deľbou natrvalo preč z domu (do Francie, priženili sa v obci, vydali sa v obci a pod.). Na stavbu použili i časť gočmanovského extravilánu, ktorý susedil s ich grunтом (domy Terezinho Jana a Jozefa a Štefanovho Štefana). V jednom prípade kúpili uprázdnený dom v susedstve (Štefanova dcéra Veroňa). Rodiny však boli rozdelené už dávno pred rozhodom (porovnaj diagram č. 7).

Roku 1901 sa rozišli aj štyri rodiny zo starých Kubincovíc: kubincovský pozemok rozdelili na dvoje a postavili si tam domy dvaja bratanci, Ďuro a Ondrej. Tento pozemok patrilo ku Kubincovciam a bratanci ho mali po svojich otcov, bratoch Kubincovcoch. Súrodenci týchto bratancov už nemali miesto na pôvodnom kubincovskom pozemku, bratia ich preto vyplatili. Ďurov brat Jozef i so svojou rodinou si postavil dom na kúpenom pozemku neďaleko Kubincovíc a Ondrejov brat Floriš s rodinami synov si kúpil dom v dedine (pozri diagram č. 6).

Vo Filipovciach už vznik Horných Filipovíc proti Filipovciam bez prívlastku nemožno datovať, avšak Dolné Filipovce vznikli v r. 1888, keď si brat Ondrej postavil za cestou svoj dom (pozemok kúpil od zadlženého suseda) a Ďurovi s rodinou ostal otcovský dom, staré Filipovce. Ďurovi potomkovia

(pozri diagram č. 4) už nové domy nestavali, ich rodiny sa nerozrastali v dome (súrodenci po dcére Heleny Filipovej sa presťahovali po požiari z Filipoviec na otcovský, na Ďuricovský pozemok, kde si postavili dom). Naproti tomu Ondrejovi vnuci, Demit a Ondrej, sa rozišli z domu, jeden z bratov si postavil nový dom opäť na filipovskom pozemku.

Dalo by sa menovať viac príkladov, keď „gruntovníci“, obyvatelia gruntu alebo časti gruntu žili pôvodne v jednom dome a po čase riešili bytovú situáciu stavbou či kúpou domov, obyčajne na otcovskom pozemku, či na pozemku, ktorý patril ku kúpenému podielu domu. V súčasnosti už nemožno v Čičmanoch sledovať ani proces zaostávania dvorov, ani proces spoločného bývania viacerých rodín v jednom dome, ktorý obyčajne predchádzal stavbe nového domu. Zmenené hospodárske podmienky, emigrácia celých rodín z Čičmian, ktorá sa začala už po prvej svetovej vojne a vyvrcholila po druhej svetovej vojne odchodom rodín do obcí po vysídlených Nemcoch a Maďaroch, zlepšila aj bytovú situáciu v obci natoľko, že skôr tu nájdeme neobývané a zamknuté domy, než domy, v ktorých by sa tiesnilo viacero rodín. Ako mnohé iné stránky života a kultúry vidieckych obyvateľov, i život spoločníkov v Čičmanoch ostáva len dokladom minulosti, dokladom histórie nášho ľudu.

POZNÁMKY

- 1) Na mimoekonomické príčiny delenia intravilánu, ktoré spočívali v zákaze rozširovania stavebných pozemkov v etnografickej literatúre, upozorňuje S. Švecová v článku *Vývoj bývania v Trnave pri Laborci*, Československá Etnografie IV, 1956, str. 234; S. Mruškovič v zborníku *Ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku*, Bratislava 1963; S. Švecová v práci *Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní*, Český lid, 51, 1964, str. 1, pozn. 2; S. Švecová v zborníku *Europa et Hungaria*, Budapest 1965, str. 440, pozn. 10.
- 2) Viliam Pražák, *Problém vzniku jednoposchodového domu v Čičmanoch*, Národopisný sborník 2, 1941.
- 3) Keď majú z počtu rodín zisťovať počet obyvateľov, väčšina historikov berie za základ rodinu s priemerným počtom piatich členov. Z prác v posledných rokoch porovnaj článok *A paraszti „família“ kérédséhez . . .* od Domonkosa Kosáryho, Agrártörténeti szemle, r. 1963, str. 123.
- 4) K štatistickým údajom o počte obyvateľov a počte domov v Čičmanoch som použila tieto pramene: J. Markov, *Stúdie a materiály k dejinám Čičmian*, Vlastivedný sborník Považia VI, 1964. *Magyar statisztikai közlemények I, 1902, Magyar statisztikai közlemények 1912*, 42. zv., *Štatistický lexikón obcí v Republike československej III*, Slovensko, Praha 1927.
- 5) O spolubývaní niekoľkých rodín v jednom dome píše J. L. Pič ako o celoslovenskom jave: . . . nikdo z bratří pravidelně nechce opustiti rodný dům, zdráhá se přijmouti peněžitou náhradu za svou část otcovského domu a nechce připustiti, aby mu vystaven byl dům nový: on stůj co stůj chce míti rovný podíl i na domě, pročez bratří i po rozdělení zůstávají v domě otcovském, hospodaříce arci každý pro sebe. Proto nelze se diviti . . . jak tolik lidí v těch nepatrných dřevěných domech najde s dostatek místa. Srov. J. L. Pič, *Rodový byt na Slovensku a v uherské Rusi*, Časopis Muzea království Českého III, 1878, str. 347.
- 6) V označení a vo vymedzení rodinných foriem sa opieram o prácu S. Švecová, *Klasifikácia rodinných foriem v slovenskom materiáli*, Český lid 1966. V tomto článku sa zaoberám i pomermi delenia rodín, ktoré pokladám za periodický proces dotýkajúci sa každej generácie súrodencov.
- 7) Archív ONV v Žiline.

- 8) Zastavávanie gruntov, stavebných pozemkov v intraviláne možno sledovať aj z inej stránky než zo stránky uvoľnenia bytových pomerov v pôvodných obydlíach. Ide predovšetkým o stránku sídelnú, o rozmiestenie týchto domov v gruntoch. Pre Čičmany je príznačné, že zastavávanie dvorov sa nedialo regulovane, v určitom poriadku, ale náhodne, zhlukove. Jednotlivé dvory nemohli byť preto ani oplotené, cez jeden dvor bol príchod do druhého dvora, pričom ani hospodárske a obytné stavby jedného majiteľa nemali pravidelné rozmiestenie. Dnes sa už v dedine nájde iba málo dokladov pre nepravidelné formy dvorov, pretože po každom požiarí vyhorenú časť obce regulovali, znovu rozmierali do pravidelnej sídelnej formy.

DIE HAUSMITBEWOHNER IN ČIČMANY

Ein spezifisches Charaktermerkmal der Wohnungsverhältnisse in manchen Gebieten der Slowakei liegt in der Erscheinung, da mehrere verwandte oder nichtverwandte Familien gemeinsam ein Haus bewohnen. Gegenstand dieser Studie sind Fragen, die das Zusammenwohnen im mittelslowakischen Gebirgsdorf Čičmany betreffen. Den Ausgangspunkt für die Beschreibung und Analyse dieser Wohnungsverhältnisse liefert das unter den dortigen Ortsbewohnern, die der früheren Wohnverhältnisse eingedenk sind, gesammelte Material.

Die Einwohner von Čičmany nährten sich vorwiegend von Landwirtschaft und Schäferei. In vergangener Zeit bestanden für die Familien geringe Möglichkeiten aus Čičmany zu übersiedeln. Der Wohnungsaufenthalt der Bezirkseinwohner hing von den Vermögensverhältnissen der Familien insofern ab, als in jeder Generation das väterliche Vermögen auf so viele Teile aufgeteilt werden musste, als in den Familien an Söhnen vorhanden war (die Töchter heirateten gewöhnlich ausser Haus ohne Vermögensansprüche). Nachdem die Familien ihre Anteile untereinander aufgeteilt und die Familien der Söhne aufgehört hatten, gemeinsam zu wirtschaften und sich gemeinsam zu verpflichten, bot sich ihnen nicht immer die Möglichkeit, sich eine selbständige Wohnung anzuschaffen, zu übersiedeln oder sich ein eigenes Haus zu bauen. Da das gesamte Vermögen, also auch Haus und Hof aufgeteilt wurde, bewohnten die Familien denjenigen Hausteil, der ihnen zufiel. Die Wohnsitze von Čičmany hatten bis Anfang unseres Jahrhunderts grösstenteils nur einen warmen und hellen Raum, eine Stube, die übrigen Räume des Hauses, der Flur und die Kammern waren kühle und dunkle Räume. Manche dieser Kammern (1—3 an der Zahl) befanden sich im Erdgeschoss, im unteren Teil des Hauses neben den Flur, weitere Kammern befanden sich im Bodenraum über den Erdgeschosskammern oder über der Stube. Bei der Teilung des Hauses konnten die Kammern nach der Anzahl der Brüder oder der Söhne des Vaters zugeteilt werden: wenn 6 Kammern vorhanden waren und 2 Brüder untereinander teilten, erhielt jeder von ihnen 3 Kammern, bei drei Geschwistern erhielt jeder 2 Kammern usw. Ein einziger warmer und heller Raum, die Stube, konnte nicht anders als ideal auf Winkel aufgeteilt werden, wo jede Familie ihr Bettlager hatte. Die übrige Stubeneinrichtung, den Backofen, den Feuerherd und den Tisch gebrauchten die so gesonderten Familien gemeinsam, auch wenn jede Familie für sich selbst gekocht und ihren Platz am gemeinsamen Tisch eingenommen hatte. Oft kam es vor, dass

sich eine Familie für ihren Stubenwinkel einen eigenen Tisch gekauft hatte (Diagr. 5).

Den Familien stand nicht nur das Recht zu im Hause zu wohnen und ihren Wohnungsteil zu benutzen, sondern sie konnten auch ihren Teil verkaufen und zwar unabhängig den Stubenteil und die Kammer. So konnten die Mitwohner, wie die Ortsheimischen die zusammenwohnenden Familien nannten, wechseln, nachdem sie ihren Wohnungsteil an eine andere Familie verkauft hatten. Deshalb waren die mitwohnenden Familien nicht nur Verwandte, sondern auch Familien ohne verwandtschaftliche Beziehungen. Wenn die Familie während der Zeit einer Generation keine Möglichkeit hatte, in ein selbständiges Haus einzuziehen, wuchs im betreffenden Wohnungsteil eine weitere Generation heran, sodass der ursprüngliche Teil, sei es die Hälfte, ein Drittel usf. weiter aufgeteilt werden musste, sofern die verheirateten Geschwister nichtmehr zusammenwirtschaften wollten. So kam es oft vor, dass nicht jede Familie einen gleichen Hausanteil besass. Oft unterschieden sich die Anteile der einzelnen mitwohnenden Familien ihrem Ausmasse nach von einer Wohnungshälfte bis zu einer geringen Raumfläche. Die Zahl der Mitbewohner des Hauses hatte jedoch ihre realen Grenzen, welche von den Verhältnissen der Wohnung abhingen. Der enge Stubenraum diente nicht allen Familien bzw. allen Mitgliedern der mitwohnenden Familien als gemeinsamer Schlafräum. Vor allem wurden auch die Kammern als Schlafräume benützt. Daher traf ich bei den dieser Verhältnisse kundigen Einheimischen keine solche Fälle vor, da ein Haus von mehr als acht Familien bewohnt wurde (s. Familien-Diagramm).

Die allgemeine Tendenz, notdürftigen Wohnungsverhältnissen zu entgehen, löste jede Familie nach eigenen Vermögensmöglichkeiten: die Familien konnten ihren Hausteil verkaufen und in einem anderen Haus käuflich einen grösseren Anteil erwerben oder ihr eigenes selbständiges Haus bauen, gewöhnlich auf dem Grundstück, das zum ursprünglichen Haus gehörte. In solchen Fällen gibt es in Wirtschaftshöfen oft Häuser, deren Bewohner ein gemeinsames Quartier bewohnt hatten. Oft wurde das Zusammenleben von Mitwohnern durch Brände liquidiert, worauf sich jede Einzelfamilie durch neuen Bau verselbständigt hatte. Ein definitives Ende verursachten der Mitwohnerschaft wirtschaftliche Verhältnisse, die seit dem zweiten Jahrzehnt unseres Jahrhunderts den Familien ermöglicht hatten, dauernd ihre Gemeinde zu verlassen und ausserhalb dieser ihren Lebensunterhalt zu finden, wodurch sie andererseits der Unterkunftnot in der Gemeinde selbst Abhilfe boten. Heute aber erinnert sich nur noch die ältere und mittlere Generation an die Mitwohnerschaft von mehreren Familien in einem Hause. Diese Generationen sind authentische Zeugen des Zusammenlebens von Mitwohnern, das in der Gemeinde vor einigen Jahrzehnten unterging und den gegenwärtigen Ansprüchen auch in der Wohnkultur die Bahn freigelegt hatte.

IVAN KOEV

Etnografický ústav BAV, Sofia

Publikovaná pojmenování bulharských vesnic v tureckých dokumentech, které vlastní Orientální oddělení Národní knihovny „Cyryla a Metoděje“, přesvědčivě potvrzují nespornou skutečnost, že Kapanci jsou staré bulharské obyvatelstvo, které turečtí okupanti zastihli v dobře zformovaných sídlech již v první polovině 15. století. Kapanské obce Drjanovec, Oseneč a Gecovo (Chasanlar) vystupují v tureckých registrech z roku 1430; Krivnja, Topčii, Chlebarovo (Torlak), Sadina, Opaka, Palamarca a Željazkovec (Demurdžlar) v roce 1573; Ušinci (Kabakulak) v roce 1650 a Senovo v roce 1676. Nezávisle na těchto historických svědectvích se nám podařilo při etnografických výzkumech nalézt řadu starobylých prvků v tradiční kapanské materiální, duchovní i sociální kultuře. Naše dosavadní studie o kapanské výšivkové ornamentice ukazují, že jejím prostřednictvím bychom mohli objasnit některé analogie s potomky volžských Bulharů v dnešním sovětském Čuvašsku, rovněž jako s Kumány, kteří kolem 11. století obývali území za Volhou, potom se vydali k Černému moři a přišli k Dunaji, kde byli v roce 1096 poraženi byzantským imperátorem Aleksisem Komninem. Ve 12. století se část Kumánů usídlila v Rumunsku a jednu oblast tam pojmenovala Teleorman. Tehdy přešly kumánské kmeny i do severovýchodního Bulharska a přinesly název Teleorman do horské oblasti mezi Šumenem a Silistrou, kde se potom toto slovo poturečtilo v Deliorman. Kromě názvu dnešního Ludogorje zanechali Kumáni po sobě stopy i v kapanských výšivkách. Křížkový výšivkový steh je dodnes znám u Kapanců jako „kumánský“; vlastní křížek nazývají „kumaneč“ (pl. „kumanci“). Poněvadž Kumáni zanikli jako zvláštní etnikum, nemůžeme konkrétně studovat vliv, který měla jejich výšivka na celkovou výšivkovou výzdobu kapanského oděvu. Důležité je, že ve 12. století, kdy se usídlili Kumáni v Teleormanu, sídlili bulharští Kapanci ve svých dnešních sídlech a začínali užívat ve výšivce „kumánský“ (křížkový) steh. Ještě starší prvky se však skrývají v křížkové výzdobě ženské košile u Kapanců. Přes staletou politiku asimilace řeckých a tureckých podmanitelů si zachovali Kapanci dodnes některé specifické prvky v kultuře a způsobu života z etnického charakteru Isperschových Bulharů. Nesporná podoba mezi výšivkovými ornamenty na vzpomenuté výšivkové výzdobě ženské košile u Kapanců a Čuvašů potvrzuje historicky zjištěnou pravdu o původní vlasti Bulharů u Volhy. (Bulhaři přišli v roce 680 do dnešního severovýchodního Bulharska a vytvořili slovansko-bulharský stát, který byl v roce 681 uznán i Byzancí.)

Stojí za zmínku, že osobitý ženský oděv je v popředí zájmu etnografické vědy nejen jako dvouzástěrový slovanský typ severobulharského lidového oděvu v Ludogorji, ale stává se známým i pro uvedené shody s výšivkovou ornamentikou národů Povolží. Sovětská etnografka Nadežda Gagen-Torn uvádí ve

své knize o ženském oděvu národů v Povolží,¹⁾ že nejen křížkovitě rozložené motivy na přední části ženské košile ve vesnicích Povolží, ale i v jiných výšivkových ornamentech tamějšího obyvatelstva jsou vidět shody s bulharskými kapanskými výšivkami. Tato okolnost nám umožňuje připustit, že v období od 7. do 11. století měli dunajští Bulhaři a speciálně Kapanci svůj originální oděv, výšivky a ozdoby. Sotva o dvě století později, tj. od 13. století, vnesli již zcela poslovanštění Ispereichovi Bulhaři pod vlivem tehdy vládnoucí byzantské módy některé změny do svého oděvu a jeho výšivkové výzdoby.

Nepochybně starého původu je i kapanská mužská košile, která má dozadu přehozený velký límec (námořnického typu), bohatě na okrajích vyšíváný, zvaný „ogärljak“ („límeček“). Tento název jsme objevili v jedné kapanské písni, kterou jsme zapsali v roce 1936. Z této kapanské balady se dovídáme, jak chlapec neuposlechne matčiny rady, aby opustil svoji milou a oženil se s druhou; opustí otcovský dům, a když mu jeho první milá, Dragana, nedopřeje, aby se setkali, spáchá sebevraždu; Dragana si sedne uprostřed dvora a vyšívá „ugärljak“.²⁾ Moji vzácní zesnulí učitelé L. Miletič, J. Ivanov a St. Romanski přikládali velkou důležitost této mužské košili s límcem a považovali ji za zajímavý a starobylý prvek v bulharském lidovém oděvu.

Doposud nemáme historické doklady o době prvního výskytu jména „Kapanci“. O jeho starobylém původu však hovoří velmi přesvědčivě místní kapanské lidové písně. Tak v jedné baladě si přeje dívka před smrtí, aby ji pohřbili v připraveném svatebním kroji. Její milé družky ji „zaopatří“ („naředit“) a „zapletou“ („opletat“) rusý drobný „stavec“:

„Da mi ubličät, mäle,
černäta kápanka;
Da mi upäšet, mäle,
sin kädrjav pištimal
kätu temenug;
da mi upäšet, mäle,
tirenäta uta
kätu dulen bjäl cvjat;
i da mi upäšet
žeräviže opas;
i da mi zäbradät
älenija čumbër . . .“³⁾

Tento motiv v písni — předsmrtné přání dívky být oblečena ve svatebních šatech nevěsty — je odrazem dávného obecně slovanského svatebního obyčeje. Aby se líbily, oblékaly si slovanské dívky v období jarních svátků šaty nevěst, které se vdávaly v uplynulém roce. Tím dávala každá slovanská dívka najevo celé vesnici, že je připravena k sňatku.

Dávné východoslovanské prvky uchovala do dneška i jiná kapanská píseň, v níž je popsán mužský kapanský oděv. Nevěsta pláče nad hrobem svého muže. Její slzy pronikají do „jeho dřevěného domu“ („dáščenata mu kášta“) a když začnou stékat na mrtvého, oživne a promlouvá ke své ženě:

„Stäni, Veličke, sijdi si!
Stüg si, märi, pläkal —
če mi kášтата prikäp,
kášтата mi, daščenata;

če mi j rizät izginil,
rizät kuprinenat;
birnècite pačeliet,
ilèçitu džamadanliet,
kälpacku bojeliet! . . .⁴⁾

Vzpomínka na „dřevěný dům“ v baladě připomíná dávný východoslovanský pohřební obyčej, kdy se pro zpopelněné mrtvé stavěly domečky-hroby. Tento starobylý jev, vyjádřený v písni, spojuje rovněž Kapance s typicky slovanskými dávnými obřady.

Do okruhu pohřebního rituálu u Kapanců spadá i tradovaná staletá praktika oblékat mrtvého nejdříve do „sádoviště“ — bílého plátna s prohořeným otvorem pro hlavu. Plátno se neoddělovalo od stůčky ustřížením nůžkami, ale prohořením svíčkou; stejně tak se upravoval otvor pro hlavu. Hlavu mrtvého pokládali na polštář vyplněný zimostrázem nebo květy.

Starobylé pozůstatky dávné společenské a kultové úlohy svatebních obyčejů a obřadů najdeme rovněž v hádankách, které dával kmotr při svatební hostině jako zkoušku ženichovy důvtipnosti a bystrého rozumu. Tyto hádanky vytvářely veselou náladu, zejména když byl kmotr vynalézavý a vtipný člověk. Velkou část hádanek kmotr improvizoval; zdařil se pamatovaly a využívaly při jiných svatbách.

Tento druh hádanek se vyskytuje i v ruských svatebních obyčejích, popsaných v minulém století P. V. Šejnem. V nich však nedává hádanky kmotr, ale bratr nevěsty.

Zajímavý a zcela osobitý je i další kapanský svatební obyčej: mladí manželé spí při svatební noci na speciálně zhotoveném polštáři, zvaném *súvrena vāzlānc*, který je symbolem vážnosti, lásky a věrnosti v nastávajícím společném rodinném životě. Odtud pochází i typický kapanský výraz pro manžele: „Súvrjat se“ (vází si jeden druhého, milují se, rozumějí si). Nebo: „Ne se súvrjat“; „Ne ja (go) súvri veče“ (nemiluje ho již, neváží si ho). Je nutno poznamenat, že slovo „súvrja“ nebylo dosud zaznamenáno v jiných bulharských nářečích. Zajímavé však je, že kořen „su-“ nebo „šav-“ má v čuvašském jazyku stejný význam jako kapanské „uvažam“ (vážím si) a „počitam“ (ctím).⁵⁾

Je samozřejmé, že přehled starobylých prvků ve způsobu života a kultuře Kapanců by mohl obsahovat ještě mnoho dalších zajímavých specifických stránek jejich tradic. Přesto i několik zde uvedených fragmentů ukazuje, že Kapanci představují mezi národnostními skupinami v severovýchodním Bulharsku velmi osobitou větev starého bulharského obyvatelstva Poljanů („poljanci“, „chāreoi“) a že uchovali ve své kultuře a způsobu života hluboké pra-bulharské a slovanské stopy.

POZNÁMKY

¹⁾ Srov. N. Gagen-Torn, *Ženskaja odežda narodov Povolžja*, Čeboksary 1960.

²⁾ Srov. I. Koev, *Obleklo i žilišta na staroto bālgarsko naselenije v Razgradsko*, Izvestija na Seminara po slavjanska filologija pri Universiteta v Sofija VIII—IX, str. 122, pi-señ č. 4.

3) Srov. I. K o e v, c. d., str. 120, píseň čís. 1.

4) Srov. I. K o e v, c. d., str. 125, píseň čís. 8.

5) Srov. V. G. J e g o r o v, *Etimologičeskij slovar čuvašskogo jazyka*, Čeboksary 1964, str. 192.

ARCHAIC ELEMENTS IN THE WAY OF LIFE AND CULTURE OF THE KAPANTSI IN BULGARIA

The Kapantsi are old inhabitants of Bulgaria, discovered by the Turkish occupying authorities to be living in well developed villages as early as the first half of the 15th century. The author has analysed some expressions of the culture of Kapantsi people and has traced a number of analogies (especially in embroidery and costume) with the descendants of the Volga Bulgarians in what is today Chuvatia and with the Kumans, who in about the 11th century occupied territory beyond the Volga. The author finds that Eastern Slavonic elements exist in customs and folk-lore. The author has come to the conclusion that the Kapantsi preserved Ancient Bulgarian and Slavonic elements in their culture.

Když porovnááme, jak popsali badatelé styl české a ruské balady, překvapí nás, že charakteristiky se v hlavním téměř shodují: přímočarý a zhuštěný děj, postavený na jediném konfliktu, silné dramatické napětí, stupňované zejména hojnými dialogy a monology, přerývané podání neboli „skoky“ v líčení událostí, minimální místo pro popisy postav i prostředí. Takto charakterizoval ruskou baladu D. M. Balašov,¹⁾ jenž podal zatím nejucelenější výklad tohoto písňového žánru ruského folklóru, a v podstatě stejné závěry o české baladě učinil Jiří Horák.²⁾ Diference se omezují jen na některé rysy, jako verš, sloku, rým, refrén, jimiž se ruská balada od české zcela očividně odlišuje.

Jestliže však přejdeme k podrobnému a hlubšímu srovnání ruské a české balady, tu vidíme, že rozdíly mezi nimi jsou výraznější, než vyplývá z odborných výkladů. Nejde jen o četné rozdíly látkové ani o odstíny, jež dává baladám rozličné životní prostředí a reálie ruského nebo českého života, ale mám na mysli hlavně hojně odchylny v samostatném baladickém stylu, v dikci. Jak vysvětlit onen rozpor mezi odbornou deskripcí a konkrétním materiálem? Domnívám se, že badatelé vlastně podali jen obecnou charakteristiku baladického slohu, tedy výčet oněch osnových vlastností, jež vyznačují lidovou baladu vůbec; osobité geografické nebo národní nuance baladického slohu se ozřejmí až tehdy, když mezi sebou porovnáme balady různých národů nebo větších geografických, popřípadě etnických území. Orest Zilynskij zjistil, že baladické látky, jež se šířily od západních Slovanů k Ukrajincům, dostávají v ukrajinském podání poněkud odlišnou podobu: „jadrné verše s převahou holého děje“, jak autor stručně formuluje styl západoslovanské balady,³⁾ vystřídává v ukrajinských verzích odchylné stylistické pojetí, slábne epičnost a sílí lyrismus, subjektivní zážitky se proplétají s dějem, početněji se objevují zdrobněliny, rozmanitá opakování, odvážné hyperboly, bohatší a proměnlivější rytmus.⁴⁾ Už tato letmá konfrontace naznačuje slohové diference mezi západoslovanskou a východoslovanskou baladou a vybízí k podrobnější analýze.

Hlubší objasnění „národního“ baladického stylu tedy může dát přímá a detailní konfrontace balady různých národů. Obdobnou metodickou cestou šli již dříve někteří badatelé, jako A. Löwis of Menar při srovnání ruské a německé pohádky,⁵⁾ Jiří Polívka při srovnání úvodních a závěrečných formulí v slovanských pohádkách⁶⁾ nebo posléze badatelé nad strofikou a metrikou lidové písně, z našich v poslední době zejména Karel Horálek.⁷⁾

Pro rozbor záměrně volím baladu českou a ruskou, neboť slohové rozpětí mezi nimi je poměrně značné a rozdíly vystoupí plastičtěji, než kdybychom porovnávali baladu českou třeba s polskou nebo slovenskou, jejichž styl se vcelku shoduje. Jde zároveň ještě o jiný cíl: totiž stopovat aspoň na jedné písňové skupině jednotu anebo členitost slovanské lidové poezie.

Pro komparaci je zvlášť výhodné, jestliže vedle sebe postavíme ruské a české balady, jež zpracovávají stejné náměty a syžety, tedy ruské a české látkové verze a paralely. V těchto případech se dá totiž detail po detailu sledovat, jak podává identické dějové zápletky, situace a motivy balada ruská a jak balada česká, a slohová technika se tedy zvlášť výrazně odhaluje.

Jako východisko úvah zvolíme vstupy dvou balad — písně o ženě, jež kvůli milenci zavraždila svého muže, a písně o dívce, jež jde v přestrojení místo svého otce do války.

Žena muža zarezala⁸⁾

U nas bylo vo novom gorodě,
vo novom gorodě, vo Saratove,
na zare bylo na utrenněj,
na voschodě krasna solnyška,
u kupca li, kupca u bogatogo,
u bogatogo, u Šachmatova,
něščastice v domě sdělalos',
něščastice němaloje,
kak žena - to muže potěrjala
vostrym nožičkom zarezala.
V cholostoj jeho pogreb broсила,
dubovoj doskoj zachlopnula,
do želtym peskom zasypala;
sama vzošla v novu gornicu,
vo stolovuju svetlicu;
ona sela pod okošečko,
pod chrustafnoje stěklyško;
sama plačet, kak reka l'jetsja.
Priletěli k něj dva sokola ...

Manželka vrahyně⁹⁾

Co sa stalo za horama?
Zabila tam paní pána.

Do zahrady zakopala,
ešče po něm pošlapala.

Prijeli tam třé pánové,
to byli jeho bratrové ...

Děvuška-voin¹⁰⁾

U Ivlja Ivleviča bylo sem' dočerej,
os'maja padčerica.

Skazana služba carskaja,
carskaja, gosudarskaja:

U kogo syn, tot i syna snarjažaj,
u kogo doč', tot i sam poježžaj.

Skažet tut Ivlej Ivlevič:

Děti-l', děti milyje!

Skazana mně služba carskaja, gosudarskaja:

U kogo syn, tot i syna snarjažaj,
u kogo doč', tot i sam pojezzažaj.
A u meña vas sem' dočerej,
sem' dočerej, os'maja padčerica.

Bojovnice¹¹⁾

Kral na vojnu zavolal,
sedlaček se zastaral.

Koho na tu vojnu dam?
Syna žadneho nĕmam.

Mĕltĕ jenom tři dcery,
dvĕ do vojny nĕchtĕly.

Oba úryvky výrazně ilustrují odlišný způsob podání v české a v ruské baladě. Dějové situace jsou v obou příkladech obdobné nebo zcela shodné: v první baladě se oznamuje vražedný čin ženy na jejím muži, jeho pohřbení a příjezd jeho bratrů; vstup druhé balady vypráví o panovníkově obsílce, aby všichni postavili do boje jednoho muže; ale otec má jen samé dcery, žádného syna. Tyto výchozí situace baladického děje jsou však podány v ruské a české baladě rozdílně: české balady je vyprávějí stroze, jako holou skutečnost, kdežto ruské balady je rozprávají do šířky a detailů.

Podívejme se podrobněji, v jakých slohových prostředcích tento rozdíl spočívá. Větší šíře vstupu u ruských balad tkví předně v detailech věcných. Ruští skladatelé uvádějí na rozdíl od českých mnohé okolnosti a podrobnosti situace: vyprávějí, že zavražděný muž byl bohatý kupec Šachmatov z nového města Saratova, že k vraždě došlo zrána při východu slunka, že žena jej zabila ostrým nožem, hodila tělo do prázdného sklepa, zakryla dubovou deskou, zaspala žlutým pískem, potom šla nahoru do světnice, sedla si pod okno ke křišťálovému sklu a rozplakala se. Naproti tomu v české baladě se jen stručně říká, že někde za horami zabila žena manžela, zakopala jej do zahrady a ušlapala nad ním zem.¹²⁾

Jen některé české varianty této látky líčí situaci trochu podrobněji — podobně jako verze polské, ale i ony zůstávají za drobnomalbou balady ruské.¹³⁾ Podobný rozdíl se jeví i na druhé baladě o dívce-bojovnici. Stačí porovnat oba citované začátky, anebo jakékoliv jiné pasáže českých a ruských variant. Např. když se ruská dívka nabízí, že pojede místo otce do boje, žádá, aby jí dal na cestu výstroj, jež je podrobně vypočtena a popsána: kamizolu a kalhoty, vysoké vzorkované boty, černý klobouk s pérem, rukavičky vyšíváné stříbrem, dobrého koně a do pravé ruky ostrou šavli.¹⁴⁾ V českých baladách se výstroj líčí jen běžně: dívku oblékají, splétají jí vlasy a vsazují na koně.

Uvedené ilustrace jsou pro ruskou baladu příznačné a dostatečně dokládají, že ruská balada si na rozdíl od české libuje v podrobnějším věcném popisu situace, postav a prostředí, hromadí konkrétní detaily, kdežto česká balada jednoduchými tahy spíše jen naznačuje kontury děje, figur a prostředí. Jestliže tedy D. M. Balašov tvrdí, že v ruské baladě není rozvinutých popisů, jaké

jsou vlastní bylinám, potom lze jeho vývod přijmout jen právě v poměru k bylinnému eposu, jenž rozvíjí popisné odbočky a epizody do šířky ještě větší.¹⁵⁾ Avšak v poměru k baladě české je sklon ruské balady k deskripci zcela výrazný.

K povaze této detailní deskripce patří i to, že ruské balady často výslovně uvádějí místo děje a jména postav, zatímco české balady nanejvýš uvádějí křestní jména postav, ale ta mají zcela paušální platnost; a ještě častěji její figury i dějiště zůstávají v bezejmenné anonymitě. Jasně se tento rozdíl jeví i v ruských a českých verzích balady o manželce-vrahyňi. Podle české balady se dovídáme jen to, že „za horama zabila paní pána“, a nic více. V ruské baladě jde o konkrétní, jedinečné osoby, o bohatého kupce Šachmatova z města Saratova. Ruská balada často jmenovitě určuje místo a osoby děje podobně jako prozaická pověst nebo jako historická píseň, kdežto česká balada si počíná zcela jinak. Předěl mezi ruskou baladou a historickou písní je v mnoha případech, jak zdůrazňují někteří badatelé, vůbec zcela vágní.¹⁶⁾

Vidíme tedy, že jedním z důvodů, proč ruská balada směřuje k větší šíři, je rozprávání popisných pasáží. Zatímco česká balada přímočaře sleduje dějovou linku, ruská balada na ni navěšuje popisy postav a scén. Ale ruská balada dociluje větší šíře svého podání i jinými prostředky — totiž postupy čistě jazykovými a slohovými.

Vraťme se však k úryvku balady o manželce-vražednici. Rozkošatělý výraz ruské verze z velké části vyplývá z častého opakování slov a obrátů: *u nas bylo vo novom gorodě, vo novom gorodě . . . u kupca li, kupca bogatogo, u bogatogo u Šachmatova . . . něščastice v domě sdělalos', něščastice němaloje . . .* Podobně i v druhém citovaném úryvku z balady o dívce-bojovnici: *skazana služba carskaja, carskaja gosudarskaja . . . u meňa vas sem' dočerej, sem' dočerej, os'maja padčerica . . .* Tyto řetězovité, vytrvalé návraty stejných slov a sousloví jsou v jiných ruských baladách zcela běžné a o mnoho hojnější a rozsáhlejší než v baladě české. Vracejí se mnohdy jako několikanásobná ozvěna, zálibně zvýrazňují každý detail, čímž posilují sklon k deskripci; zároveň také děj zpomalují, drobí jeho tok a projevují se jako silný činitel retardační:

Iz-za lesu, lesu tёмnogo,
iz-za belogo bereznička,
iz-za častogo osinnička
vychodila krasna děvica
na Dunaj-reku umyvatisja;
umylasja, — umyvsisja, nabelilasja,
nabelivšis', narumjanilas',
narumjanivšis', prizadumalas',
prizadumavšis', slovo molvila . . .¹⁷⁾

V citovaném úryvku ruské verze o dívce-bojovnici nalézáme ještě jeden, a to nápadnější způsob opakování. V první části vstupu se epickou řečí sdělujc, že Ivlja Ivlevič měl sedm dcer a osmou pastorkyni a že císař vyhlásil povinnost, aby každý vyslal do boje syna, a nemá-li syna, aby se vypravil do války sám. Hned v následující druhé části vstupu se totéž přímo doslovně opakuje, jenže tentokrát v přímé řeči nešťastného Ivlji Ivleviče: *Skazana mně*

služba carskaja, gosudarskaja ... Zatímco v české baladě děj rychle kvapí vpřed, zde v ruské baladě jako by byl jeho tok zadržěn a zastaven a jako by se jen trochu z jiné strany znovu osvětlovala výchozí baladická situace. Tento slohový postup se v ruské baladě objevuje často. Silně se uplatňuje například v baladě o synu, jež odešel z domu a jeho matka zatím zabila jeho mladou ženu; v ruské literatuře je tato balada známá pod názvem *Kňaz Michajlo*, u nás je rozšířena zejména na území slovenském a na východní Moravě a východním Slezsku; F. Sušil jí dal titul *Milenka státa*.¹⁸⁾ V jedné ruské variantě z archangelské gubernie se podrobně vypráví, jak matka pozvala samodruhovou snachu do lázně a jak ji utratila. Celá pasáž, jež má 29 veršů, se téměř doslova vrací ještě jednou, a to z úst sluhů, kteří knížeti Michajlovi na jeho naléhání vyprávějí, co se stalo s jeho ženou za jeho nepřítomnosti.¹⁹⁾ České verze látky o ženě zabitě tchyní za mužovy nepřítomnosti vyprávějí dotyčnou scénu bez podobného opakování, jejich děj jde přímočaře vpřed. Tento kompoziční princip rozsáhlého opakování označuje D. M. Balašov jako jeden z význačných rysů ruské balady a uvádí, že se uplatňuje jak v popisech, tak v podání děje; nazývá jej stupňovaným opakováním („povtorenije s narastanijem“).²⁰⁾ Je známo, že v české a západoslovenské baladě vůbec se opakování jako stavební princip uplatňuje rovněž hojně, a to buď jako opakování v kontrastní dvojici nebo ještě častěji v stupňované trojici.²¹⁾ Rozdíl však tkví v tom, že v ruské baladě bývají tyto opakované pasáže o mnoho rozsáhlejší a že děj zpomalují a rozvíjejí do šířky o mnoho víc než v baladě české.

Význačným prostředkem folklórní balady je dramatická řeč, tj. dialogy a monology postav. Uplatňují se v baladě rozmanitě, ale v zásadě se dá říci, že zejména podtrhují dramatické napětí děje, odhalují a zvýrazňují rozpory a protiklady mezi postavami. Tato jejich úloha se vyzdvihuje i v ruské i v české baladě.²²⁾ Nicméně podrobné srovnání opět objasní rozdíly v povaze dramatické řeči ruské a české balady. Abychom mohli provést rozbor, uvedeme vrcholnou scénu z balady o sestře, jež kvůli milenci otráví svého bratra. Dívka se rozhodla k vraždě, připravila jed a vtom přijíždí bratr:

*Brat, sestra i ljubovnik*²³⁾

Jedět bratěc, čto sokol letit,
sestra k bratcu, čto zmeja sipit.
Vstretila bratca posredi dvora,
čaru zelena vina nalivajuči,
svoje gore, gore preklinajuči.
svoje gore, gore preklinajuči.
Už kak kapnula kaplja koňu na grivu,
u koňa griva zagoralasja,
usta u brata krov'ju zapekalisja,
uspel bratěc on sestre skazaf:
„Schoroní ty meňa meždu trech dorog,
obsej že meňa ty cvetockami,
v golovach postav' poklonnyj krest,
a v nogach privaži vorona koňa:

Star pojdět — on bogu pomolitsja,
a mlad pojdět — na koně pojezditsja,
a dvěuški pojduť — naguljajutsja.
A sestra-to pojdět — slezno naplačetsja.“

Sestra travička²⁴⁾

Už bratříček z lesa jede,
přeneščasný dříví veze.
Hned mu vrata otvírala
a koničky odpříhala:
„Pod, bratříčku, pod k snídání,
máš rybičky přichystaný.“
„Co pak só to za rybičky?
Žádná nemá své hlavičky.“
„Hlavičky sem zutínala,
sama sem jich posnídala.“
A dyž první kósek snědl,
hnedka jako stěna zbledl.
„Di, sestřičko, dones vína,
už mně mé srdce zemdlívá.“
Sestřička hned nemeškala,
z luže vody mu nabrala.
„Pi, bratříčku, šak je dobrý,
z plnýho sudu nabraný.“
„Dé mně, sestro, dé peřinko,
ať položím své hlavěnko.“
Donesla mu tvrdé kameň:
„Spí, bratříčku, tady na něm.“

V obou pasážích se střídá vypravěčský text s dramatickou řečí. V ruské baladě jen jednou: první část podává v epickém popisu příjezd bratra do dvora i jeho smrt po otráveném nápoji; v druhé části je potom dlouhá promluva umírajícího k sestře. Úryvek moravské balady má zcela jiný ráz. Vypravěčský text a dramatická řeč se tu rychle střídají: čtyřikrát mluví sestra, třikrát bratr a čtyřikrát jsou dialogy proloženy vypravěčským textem. Promluvy postav jsou zcela krátké, obvykle zaujmají dva verše, v jednom případě verš jediný; podobně stručné jsou i úryvky epického textu, dvouveršové, čtyřveršové, jednoveršové. Mezi sevřenými replikami postav je ostré napětí: „*Co pak só to za rybičky? Žádná nemá své hlavičky.*“ — „*Hlavičky sem zutínala, sama sem jich posnídala.*“ Podobné napětí je i mezi vypravěčským textem a dramatickou řečí: „*Sestřička hned nemeškala, z luže vody mu nabrala.*“ — „*Pi, bratříčku, šak je dobrý, z plnýho sudu nabraný.*“ Scéna v moravské baladě se dramaticky vlní a prolamuje, je jako složena z jednotlivých článků, jež na sebe narážejí. Má jedním slovem povahu vysloveně dramatickou.

Naproti tomu podání výjevu v ruské baladě působí jinak. Dramatický účín dialogu je oslaben, není to replika, ale vlastně monolog, rozvinutý do značné šířky. Jeho dramatická funkce ustupuje do pozadí a uplatňuje se v něm funkce *popisná, vyprávěcí a emocionální*. Abychom si to osvětlili ještě podrobněji, vraťme se k vstupu uvedené balady o *dívce-bojovnici*. Jeho druhou

část tvoří rovněž promluva otce, ale i zde je dramatický účín dialogu značně setřen tím, že se v něm vlastně opakuje v podstatě to, co již bylo těsně před tím sděleno v epickém textu.

Má-li tedy dialog, resp. dramatická řeč v lidové baladě zejména úlohu činitele dramatizačního, potom ji plní v ruské a české baladě v různém stupni. V české baladě intenzivně; v ruské baladě přebírá dramatická řeč na úkor funkce dramatizační často úlohu epickou, popisnou a emocionální. I v české baladě má dialog někdy funkci popisnou nebo vyprávěcí; uveďme jako doklad aspoň baladu o dceři zakleté v javor, v níž dívka v rozsáhlé pasáži vypráví hudecům, proč a jak ji matka zaklela.²⁵⁾ Avšak tyto případy se vyskytují na rozdíl od ruské balady poměrně vzácně.

Dramatičnost a spád dialogu oslabuje ruská balada také tím, že přímá řeč je často připravována uvozovacími větami. Tak v jedné variantě balady *Kňaz Michajlo* z nižgorodské gubernie se téměř každá promluva jednajících postav uvádí obraty, jako *On nakazyvajet, kňaz Vasilij svojej matuške rodimoj ... Kak vozgovorit že kňaz Vasilij ... On i sprašivajet svoju sestru rodnuju ... Govoril on taki reči ... Vozgovoril jej taki reči ... On podchodit k něj tichon'ko, govorit s něju legon'ko ... Kak vozgovorit sestra rodnaja ... Vo tretich sestra voskričala ... Otvěčajet jemu ňaňka, sama slezno plačet ...*²⁶⁾ Uvozovací věty přispívají k rozvítenému způsobu podání, jak už o něm byla řeč, ale zejména vyplňují přechody mezi jednotlivými dialogy nebo mezi vyprávěčským textem a promluvami, a dávají ruskému baladickému stylu epickou plynulost. Zdůrazňuje-li D. M. Balašov, že dialog se v ruské baladě objevuje prudce, že vpadá do vyprávěčského textu bez uvozovacích slov, potom opět je možno jeho závěr akceptovat jedině jako relativní poznatek na pozadí byliny.²⁷⁾ Proti české baladě užívá ruská balada uvozovacích vět nadměru hojně a dává jim až povahu stereotypních formulí.

Způsob, jakým česká balada vsazuje dialog do děje, dostatečně osvětlila citovaná ilustrace z balady o sestře-travičce. Nedá se sice říci, že by se uvozovací věty v české baladě vůbec neobjevovaly, ale vcelku jsou zjevem jen okrajovým. Proto se promluvy v české baladě od sebe výrazně oddělují, dá se říci, že se spolu bezprostředně srážejí, a podobně i vyprávěcí text a dramatická řeč.²⁸⁾

Úsečnost a dynamičnost dramatické řeči se v ruské baladě zastírají a ztrácejí také proto, že promluvy se připravují nejenom uvozovacími větami, ale i obšírným, až obřadným oslovením. V právě jmenované variantě balady *Kňaz Michajlo* se postavy oslovují *Och ty mat' moja rodimaja! Och ty matuška rodima! Och ty mat' moja rodnaja ... Oj jesi, sestra moja rodnaja! Och ty bratěc moj rodimoj! Ty proščaj, mila mlada kňagiňa ... Vy postojtě-ka kňazja, bojare ...* Obdobná oslovení se hustě vyskytují ve všech baladách: *Gosudar' ty moj rodnoj batuško! Ach vy slugi moji, slugi vernyje! Už ty spi, kňazno Natašja doč' Romanova! Romanuško, náš batuško ... Ach, gosudaryňa moja matuška! Ty diťo l' moje, diťatko, ty diťo l' moje, čado miloje, ty prekrasnaja Jelena, doč' korolevskaja!*

Naproti tomu oslovení v českých baladách vyznívají střídmě a ani se neobjevují v tak hojně míře: *Slyšiš, milý bratře! Nesekejte, hudci, vy pěkní mlá-*

denci! Vítám, páni svatebčani! Vítám tebe, má synová ... Šenkýřko, hezkou dceru máte ... Pověz nám, paní švagrová ... Zdař Bůh, ovčáče ... Ty, dcera ruško prostřední ... Budeš, mne, dcero, chovati ... Panáčku můj milý ... Počkaj, povozníčku ... Vdova, milá vdova ... Suďte, páni, podle práva ...

Je zřejmé, že oslovení spoluvytváří příznačný sloh ruské balady, jak jsme jej už naznačili: rozvíjí a rozprádá dikci, zpomaluje spád a tlumí dramatickosti dialogu, podtrhuje obřadnost a formulovitost jazykového výrazu.

Rozvité a formulovité uvozovací věty a oslovení jsou vlastně jen součástí rozsáhlejšího fondu stereotypních obrátů, jež hojně protkávají sloh ruské balady. Patří k nim zejména úvodní formule, jež se někdy shodují nebo podobají vstupním formulákám bylin:

Svetila zvezda, ona pered mesjacom;
valjalas' kunica, ona pered sobolem;
stojala děvica, ona pered molodcem.²⁹⁾

V slavnom bylo gorodě vo Nižněm,
podle tamožni bylo gosudarevoj,
stojali tut dve lavočki torgovyje.
Vo lavočkach tovary vse sibirskije ...³⁰⁾

Daleko bylo, daleče — v belokamennoj Moskve,
vo vtoroj bylo vo ulice, v slavnnoj Mitrevskoj,
čto u kňaza u Volkonskogo ...³¹⁾

Oj ty, naš batuška, tichyj Don,
oj, čto že ty, tichyj Don, mutněchoněk těčeš' ?
— Ach, kak mně, tichu Donu, ně mutnomu těči?³²⁾

Razygralas', razbuševalas' Sura reka;
ona ust'icem upala v Volgu matušku.
Na ust'ice vyros čast rakitov kust,
u kustika ležit bel gorjuč kameň
a u kamuška sídat vse razbojnički ...³³⁾

Ně beleňka berezoňka k zemle klonitsja,
ně kovyl' trava v čistom pole zašatalasja, —
zašatailsja, zaguljailsja dobry moloděc,
v odnoj toněňkoj karmazinnoj vo čerkeščečke ...³⁴⁾

Tyto „strojené“ začátky — jak je nazval J. Gebauer³⁵⁾ — jsou naší baladě vcelku cizí. V českých baladách „začátek bývá čistě epický“³⁶⁾ vstupuje se rovnou do děje: *Vandrovali hudci, dva pěkní mládenci ... Po neděli za svítání česal Heřman koně vraný ... Plouli rytíři po vodě, připlouli k nové hospodě ... Pase ovčák ovce na zelené louce ... Za horama v černým lese seče trávo hezký děvče ...* apod. V menší míře začínají naše balady přímo dramatickou řečí. Slohová ornamentika je tedy proti ruské baladě méně vyvinuta, zato se silněji vyhrocuje dějový spád a dramatickosti.

Rozvinuté stereotypní vstupy ruských balad obsahují často přírodní scény a mají přitom obvykle formu apostrofy. Tyto přírodní výjevy, apostrofy noci,

měsíce, hvězd, jitra, řeky, lesa, sadu atd. rovněž zvolňují a rozvlňují epický tok a navíc obklopují ruskou baladu silným lyrickým ovzduším:

Ty, dolina moja, dolinuška, rozdol'je širokoje!
Ničego na tēbe, moja dolinuška, něurodilos';
urodilsja na tēbe, moja dolinuška, tol'ko sadik zelen.
Mimo sadika, mimo zelena ležela dorožeňka,
čto ležala-to dorožeňka ně širokaja;
nikto po toj dorožeňke nějdět, ně projedět.³⁷⁾

Nočka moja těmnaja, nočka osennaja!
Už i gdě ž molodcu nočevat budět?
Nočevat molodcu vo syrom boru,
vo syrom boru, čto pod sosnoju.³⁸⁾

Ach, ty, matuška, Moskva reka,
ty tēčeš' bystra iz pod kamyška,
iz pod kamyška, iz pod belogo,
iz pod kustička, iz pod rakitova,
iz pod krasnyja Smorodiny;
obryvaješ' ty kruty berežki,
kruty berežki, peski želtyje.³⁹⁾

Rovněž záliba v zdobnělinách podtrhuje slohovou dekorativnost ruské balady a emocionálně, lyricky ji ozařuje. Proti českým baladám užívají ruské balady deminutiv hojněji a důsledněji a často v dlouhých řetězcích:

Kak pod jarem, pod jaročkom,
pod krutym berežočkom
tut stojalo tri sadočka.
Kak vo pervom vo sadočke
kokušečka vskokovala,
vo drugim vo sadočke
solovejka ščepetala,
kak vo trefjem vo sadočke
puť-dorožka proležala.

V dalším textu této balady se objevují ještě další zdobněliny: *synoček, dorožka, sokoloček, žonka, mamyňka*.⁴⁰⁾

Mezi výrazné ornamentální prostředky ruské balady patří i refrény, hojnější a rozmanitější než v baladě české. Prerývají dějový tok, zastavují epický spád a vnášejí do něj oddech, drobí jej do menších úseků a působí rovněž jako činitel retardační:

Choroša naša děrevňa — tol'ko ulica grjazna.
Choroši naši rebjata — tol'ko slavuška chuda.
— *Eto pravda, eto pravda, eto pravda vse byla*.⁴¹⁾

Oj ty, sad, moj sad,
sad, zelenyj vinograd!
Oj, ljaj, oj ljaj,
oj ljali, ali, ali!⁴²⁾

U Peňkova, u Peňkova,
u Peňkova u kupca,
*chorošaja moja, prigožaja moja!*⁴³⁾

Ach, po pomostu, po mostu,
po kalinovomu,
*Aj ljuli, aj ljuli, po kalinovomu ...*⁴⁴⁾

Ornamentální výraz ruské balady obohacují rovněž stereotypní poetické formule, jako *čisté pole, kalená střela, jasný sokol, bílá holubička, bujná hlava, ostrá šavle, dobrý kůň, rodná matička, křišťálové okénko, tichý Don, bělo-kamenná Moskva, slavný kníže Vladimír, dumat dumu* apod. Z baladické poetiky české můžeme k nim postavit jen paralely poměrně chudé.

Zatímco česká balada míří k holé epičnosti a dramatičnosti, ruská folklórní balada zpomaluje rozmanitými prostředky dějový spád, tlumí dramatické napětí, dává hodně místa popisné drobnomalbě a libuje si v bohatším ornamentálním výrazu. Proti české baladě také více rozvíjí elementy lyrické: mezi ně patří např. už zmíněné přírodní scény, jimiž ruská píseň často otvírá děj. Rovněž hojně a pestré slohové a stylistické postupy, tj. opakování, refrény, oslovení, apostrofy, zdobněliny a stálá epiteta stupňují její emocionální účín. Nejintenzivněji se projevuje sklon ruské balady k lyrickému a emocionálnímu výrazu právě tehdy, když podává vrcholné citové okamžiky. Česká balada zůstává i tehdy zdrženlivá a citové stavy postav spíše jen střídavě naznačuje a dosahuje dramatické síly napětím mezi vzrušenou situací a jejím věcným, až lakonickým podáním. V moravské baladě o dívce provdané za zbojníka se vrací muž z noční výpravy, žena pere zkrvavený šátek, rozvine ho a najde v něm uřatou ruku svého bratra. Výjev je podán suše a střízlivě, žena v otřeseném okamžiku říká: „*Cos porobil, Janko, zlého, / dyžs ty zabíl bratra mého, / bratra mého najmladšího, / to je vlastní ruka jeho.*“⁴⁵⁾ Celé drama této balady vrcholí, když žena vydá svého muže-vraha do rukou spravedlnosti a muž se s ní loučí. I tato scéna je vykreslena zcela lakonicky a uměřeně: „*Hned ho vzali a zvázali / a na vůz položili. / Poď, Kačenko, ke mně k vozu, / nech sa rozlúčime spolu. / Běž, Janičku, mezi vrahů, / já ostanu mladú vdovú.*“⁴⁶⁾ Naproti tomu ruská balada zná rozsáhlou stupnici pro citové stavy — od pouhého zamyšlení a smutku až po hluboký žal a divoké rozčilení. Líčí rozpaky a starosti svých postav (*dumala ona, dumala ... , dumu dumala, slovo molvila ... , němešaj mně, dobromu molodecu dumu dumati ...*), jinde podrobně předvádí i jejich vnější citová patetická gesta, vášnivou mimiku a vzrušené výkřiky; její postavy pláčí, lomí rukama, padají na kolena: *Sídat-to oni, bogu moljatsja, so slezami v zemlju vse to klaňajutsja ...*⁴⁷⁾, *ulivalasja slezami ... , zalivalasja slezami ... , pri tom děvůška slezno plakala ...*⁴⁸⁾, *pošel že knaz' Vasilij, on prichodit že k služanke, k svojej vernoj ňaňke, pal pred něju na koleni ...*⁴⁹⁾ *v pervy snocha voskričala ... , vo drugorjad voskričala ... , vo tretij snocha voskričala ...*⁵⁰⁾

Citová expresivita ruské balady na jedné straně a zdrženlivé pojetí české balady na straně druhé se dá zvlášť názorně ukázat na závěru balady o ženě

zabitě tchyni v nepřítomnosti muže, na niž se odvolávaly naše výklady už dříve v jiné souvislosti:

*Kňaz Michajlo*⁵¹⁾

Čuf-jedva mog na nogach stojati,
podchoďa ko grobu, slezno plakal.
Govoril on taki reči:
Ty proščaj, mila mlada kňagiňa,
ně vıdať mně tějba voveki,
ty milej vsech byla mně v svetě!
Pošel k matěri rodimoj,
on prišel že, sam slezno plačet,
vozgovoril jej taki reči:
Och ty mať moja rodnaja,
kakova ješť na svetě zmeja ljuta,
i ta vsech dětěj svoich ně pojedajet,
a ty s'jela moju kňagiňu,
pogubila moju moloduju,
razlučila meňa s něju voveki,
už ja ně budu znati i počitati,
matěř'ju rodimoj tějba nazyvati,
nikogda meňa u sebja o ně uvidiš'!
Poněšli jej choroniti,
spuščajut vo syru zemlju.

*Milenka štata*⁵²⁾

Není tu tvá Katerina,
šak o ní ví paní máma.
Paní mámo moja milá,
kde je moja Katerina?
Dala jsem ju katom štáti,
měla na ňa nesváďati.
A měl on dva nože čisté,
na oba dva boky ostré.
Jedným sobě hrob vykopal,
tym druhým si hlavěнку stal.
Zostávaj tu tělo s tělem
a dušičky s Pánem Bohem.

Zatímco ruská balada zevrubně předvádí citový vztah svého hrdiny a dává mu vyslovit lásku k mrtvé manželce i nenávisť k matce, česká balada se omezila jen na vnější dějové momenty a veškerý citový vzruch a mravní stanovisko zůstává jen a jen v podtextu vyprávění.

Silná záliba ruské baladiky v lyrismu a emocionalitě se projevuje někdy zvláště výrazně tím, že některé balady bývají podávány jako lyrický monolog hlavní postavy. Takového rázu je např. balada z Pečory o zbojnickově ženě, již poprvé uveřejnil Ončukov.⁵³⁾ Píseň otvírá přírodní lyrický výjev: Pod rakytovým keřem se v chladné bystré říčce umývá krásná dívka, pláče a zamýšlí se sama nad sebou. Celý další text balady je podán jako monolog dívky. Lituje

své krásy a svého dívčího štěstí, nařiká si, že místo bojarů, kupců a mláďenců z vesnice, co se o ni ucházeli, jí rodiče vnutili divokého a surového zbojníka, a vypráví o tom, jak nalezla v šátku zkrvavenou ruku svého bratra, jehož muž zabil. Dramatické řeči je v baladě tedy užito jednak jako prostředku epického, jednak jako prostředku lyrického.

Konfrontace vypravěšského stylu ruské a české balady objasňuje, že se v nich uplatňují četné rozdílné tendence. Česká balada směřuje více k přímočarému podání děje, vyznačuje jednoduše a silně jeho kontury a zároveň jej neustále rozkládá do malých, ostře vyhraněných dramatických scén. Naproti tomu ruská balada tlumí dramatická napětí a zbrzdí dějový proud, věnuje více místa popisům a dějovým podrobnostem, rozvíjí prvky lyrické a ozdobuje díky bohatými a stereotypními formulami nejrůznějšího druhu. Některé tyto slohové rysy jsou organickou složkou ruské lidové slovesnosti vůbec. Tato spjitost se dá přesně doložit přímými paralelami mezi jednotlivými slohovými prvky balady a jiných písňových druhů: Četné úvodní formule, oslovení, opakování, ustálená epiteta, zdobněliny atd. se vyskytují rovněž v lyrické písni, v písni historické i bylině. Balada jako by těžila z jistého společného stylového fondu ruské písně. Avšak jde o záležitost ještě širší a obecnější: jde o to, že ruská lidová slovesnost má silnější sklon než folklór západoslavanský k ornamentální bohatosti a plnosti. Tento rozdíl mezi ruskou a západoslavanskou lidovou slovesností se zračí zvláště nápadně i na pohádce, a to jak na úvodních a závěrečných formulích, tak i v celé její architektonice a výrazu.⁵⁴⁾

Výsledky našeho rozboru se však dají zařadit i do širšího rámce internacionálního. Co bylo řečeno o vypravěšském slohu české balady, platí téměř beze zbytku o celé folklórní baladě západoslavanské — slovenské, polské, lužickosrbské. Shody mezi nimi se jeví o mnoho podstatnější a četnější než jednotlivé rozdíly; ty bychom našli spíše v tematické, látkové, motivech a prostředí než v poetice. Částečně přechází tento baladický styl i do západních oblastí Ukrajiny, zejména na Lemkovsko a Zakarpatsko. Ale vývody se dají rozšířit ještě dále. Vypravěšské postupy české i západoslavanské balady se v podstatě kryjí s vypravěšskou technikou i balady německé: i ji ovládá střízlivější výraz, lakonická epičnost, holá dramatická, prostší ornamentika, jimiž se liší spolu s celou západoslavanskou baladou od balady ruské. Jestliže porovnáme německé a západoslavanské verze týchž baladických syžetů, vyvstane shodný vypravěšský princip názorně před očima. Často se přímo zdá, že jde jen o různojazyčné varianty vyrůstající z jednoho látkového a stylového zdroje a rozdělené jen rozdílnými jazyky. Na důkaz aspoň dvě ukázky:

Navrátilce⁵⁵⁾

Syneček do vojny jede
a své milé přikazuje:
Za sedum let zas přijedu,
zlatý prsten ti dovezu.
Sedum let se nevdávala,
pořád na něho čekala.

Když už sedmý rok dochází,
panna na trávu vychází.
Potkaltě ju v poli jonák,
toho regimentu voják.
Taky-li se, má rozmilá,
budeš vdávat jako jiná?

*Liebesprobe*⁵⁶⁾

Es stand eine Linde in diesem Tal,
war oben breit und unten schmal.
Darunter zwei Verliebte sassen,
die in der Liebe sich ganz vergassen.
Schönster Schatz, wir müssen einander,
sieben Jahr muss ich noch wandern,
Musst du noch sieben Jahr wandern,
so liebt mein Herz keinen Andern.
Sie ging wol in den Garten,
Feinsliebchen zu erwarten.
Sie setzte sich unterm grünen Baum:
Ein Ritter kam geritten sein.
Guten Tag, du Hübsche, du Feine,
was tuts du hier alleine?

*Rubáš*⁵⁷⁾

Šel staříček dolinú
až k svatýmu Hostýnu.
Šel tam přes jeden krchov,
jednoho pána přes hrob.
Kdož po mém hrobě ide,
studenú rosu myje?
Já, panáčku, sluha tvůj,
služebníček věrný tvůj.

*Rubáš*⁵⁸⁾

Kdo chodí po mém hrobě
bilú rosičku stírá?
Já jich chovám, kmotře můj,
můj kmocháčku rozmilý.
Kdo tam chová mé děti,
mé ubohé sirotky?
Já jich chovám, kmotře můj,
můj kmocháčku rozmilý.
Dvakrát za deň chleba dám
a po třetí vyšlahám.

*Der Vorwirth*⁵⁹⁾

Es ritt ein Herr mit seinem Ross
wol über einen wüsten Kirchhof;
er ritt wol über dasselbe Grab,
wo sein Vorwirth begraben lag.
Wer reit' mein Ross, wer besitzt mein Schloss,
wer zieht mir meine Kinder gross?
Ich reit' dein Ross, ich besitzt' dein Schloss,
ich zieh' dir deine Kinder gross.
Du schlagst sie scharf mit Ruten,
dass sie oft mächten bluten ...

Pomineme rozdíly, jež se mezi českými a německými variacemi rovněž objevují, ale jsou pro naše vývody bezpodstatné (jiný veršový rozměr a odlišný prozodický systém, poněkud odchýlné společenské prostředí). Obě citované ilustrace postačují aspoň k předběžnému závěru, že západoslovanský, v tomto případě český vypravěčský baladický sloh a podání v německé baladě mají k sobě velmi blízko: vstupují do děje přímo, vyprávějí střídme a stroze, vyhýbají se detailním popisům, úvahám a citovým prodlevám, bez přípravy začleňují do děje dramatickou řeč. Tím se tedy porovnání vypravěčského slohu české a ruské balady dostává do širšího internacionálního kontextu a naznačuje, že srovnávací výzkum české balady a vůbec celého českého folklóru nesmí zůstat jen v okruhu lidové slovesnosti slovanské.

POZNÁMKY

- 1) D. M. Balašov, *Narodnyje ballady*. Moskva-Leningrad 1963, str. 7–15.
- 2) J. Horák, *Naše lidová píseň*, Praha 1946, str. 54 a 128–143. — Srov. též J. Horák, *Slovenské ľudové balady*, Bratislava 1956, str. 74–85.
- 3) O. Zilynskyj, *O vzájemných vztazích ukrajinských, českých a slovenských lidových písní*, Z dejin československo-ukrajinských vztahov, Bratislava 1957, str. 224.
- 4) O. Zilynskyj, c. p., str. 222–229.
- 5) A. Löwis of Menar, *Der Held im deutschen und russischen Märchen*, Jena 1912.
- 6) J. Polívka, *Úvodní a závěrečné formule slovanských pohádek*, NVČ 19, 1926, str. 158–160, 209–218; 1927, str. 1–6, 85–100, 181–200.
- 7) K. Horálek, *Příspěvky k poetice slovanské lidové písně*, Studie o slovanské lidové poezii, Praha 1962, str. 126–146.
- 8) V. I. Černyšev, *Russkaja ballada*, Moskva 1936, č. 211.
- 9) F. Sušil, *Moravské národní písně*, 4. vyd., Praha 1951, č. 205, str. 94–95 (z Průšánek).
- 10) Černyšev, č. 6.
- 11) Sušil, č. 232–233, str. 104 (od Přibora).
- 12) Porovnejme s touto variantou jiné ruské verze: Černyšev č. 210 a Balašov, str. 116–118.
- 13) Např. Sušil č. 207, str. 95–96 (od Opavy). Z polských variant viz např. S. Czernik, *Polska epika ludowa*, Wrocław-Kraków 1957, str. 119–124.
- 14) Černyšev č. 6. — K tomu porovnej tuto scénu v českých baladách u Sušila č. 232–234, str. 104–105, nebo u F. Bartoše, *Národní písně moravské*, Praha 1901, č. 82, str. 65–67 (z Lišně).
- 15) Balašov, str. 9.
- 16) O tom podrobně N. P. Andrejev v předmluvě k Černyševově antologii *Russkaja ballada*, str. XXX, XLVII.
- 17) Černyšev č. 101 (*Muž-razbojnik*).
- 18) Sušil č. 193, str. 88–89 (ze Strážnice).
- 19) Balašov, str. 57–61.
- 20) Balašov, str. 9–10.
- 21) Srov. Horák, *Slovenské ľudové balady*, str. 77–79.
- 22) Balašov, str. 9. — O. Sirovátka, *Vyprávění a dramatická řeč v lidové baladě*, Slovákco 1964, str. 43–52.
- 23) Balašov, str. 108–109.
- 24) Sušil č. 355, str. 157 (z Nové Vsi).
- 25) O tom podrobněji O. Sirovátka, *Vyprávění a dramatická řeč v lidové baladě*, str. 50.
- 26) Balašov, str. 54–57.
- 27) Tamtéž, str. 9, 12.

- 28) Sirovátka, *Vyprávění a dramatická řeč v lidové baladě*, str. 49.
- 29) Černyšev č. 12.
- 30) Tamtéž č. 19.
- 31) Tamtéž č. 40.
- 32) Tamtéž č. 7.
- 33) Tamtéž č. 110.
- 34) Tamtéž č. 135.
- 35) J. Gebauer, *O začátcích, v jakých si libují národní písně, zvláště slovanské*, Stati literárně dějepisné I, Praha 1941, str. 71, 77.
- 36) Tamtéž, str. 77.
- 37) Černyšev č. 126 (*Vor Gavrjuška*).
- 38) Černyšev č. 117 (*Dopros razbojnika*).
- 39) Tamtéž, č. 71 (*Plennaja Turčanka*).
- 40) Tamtéž č. 87 (*Moloděc-soldat žalejet mat, ženu i těšcu*).
- 41) Tamtéž č. 114 (*Choroša naša děrevňa*).
- 42) Tamtéž č. 22 (*Moloděc lezet k děvuške čerez okno*).
- 43) Tamtéž č. 25 (*Princ nočujet u dočeri kupca*).
- 44) Tamtéž č. 8 (*Děvuška prinimajet molodca čerez okoško*).
- 45) F. Bartoš, *Národní písně moravské*, Brno 1889, č. 35a, str. 28—29 (z Velké n. Veličkou).
- 46) Tamtéž č. 35a, str. 28—29.
- 47) Černyšev č. 127 (*Razbojniki razbegajutsja iz ostrova*).
- 48) Balašov, str. 109 (*Brat, sestra i ljubovnik*).
- 49) Balašov, str. 56 (*Kňaz Michajlo, I*).
- 50) Balašov, str. 55 (*Kňaz Michajlo, I*).
- 51) Balašov, str. 56—57.
- 52) Sušil č. 193, str. 88—89 (ze Strážnice).
- 53) Balašov, str. 128—129 (*Žena razbojnika*).
- 54) J. Polívka, *Úvodní a závěrečná formule slovanských pohádek*, NVČ 19, 1926, str. 158—160, 209—218; 20, 1927, str. 1—6, 85—100 a 181—200.
- 55) Sušil č. 246, str. 110.
- 56) J. Meier, *Balladen II*, Leipzig 1936, č. 61 B, str. 105—106.
- 57) Sušil č. 239, str. 107 (z Újezda u Vizovic).
- 58) Sušil č. 238, str. 106 (ze Slavičina).
- 59) Meier č. 89 B, str. 222—224.

NARRATIVE STYLE IN THE CZECH AND RUSSIAN BALLAD

The comparative method in investigating folk literature has so far concentrated mainly on the study of types and motifs and has also attained its greatest successes in this field. On the other hand comparative research into style and poetics has lagged behind, being confined to isolated attempts and having reached only partial conclusions. However a complex knowledge of the international connections, national differences and regional peculiarities requires that research should be directed to these questions as well, so as to amplify the research done hitherto on the literary material by opening up new aspects and providing new information. As a contribution to such a conception the author has carried out a comparison of the narrative style of the Czech and the Russian ballad. He takes as his main starting point the parallels in material in Czech and Russian folk ballads, in what we designate as Czech and Russian ballad poetry of identical matter. Analogical situations of plot, conflicts and characters allow us to compare the way in which they are

presented in the Czech and in the Russian ballad, and to clarify their similar or different narrative approach.

Analysis shows that there are fairly considerable stylistic differences between the Czech and the Russian ballad. While the Czech ballad tends to give a bare account of the action and suggests the background of events and the participating characters by simple means, the Russian ballad describes scenes and figures much more circumstantially, piles up concrete details, frequently gives the exact place of the event and names of characters. In the same way dramatic speech often has a descriptive or lyric function in the Russian ballad, developing at times into extensive monologues; on the other hand in the Czech ballad, the dialogues and monologues have mainly the function of dramatic factors and the short exchanges of the characters heighten the suspense of the action.

Contrary to the Czech ballad, the Russian ballad stresses lyric elements much more strongly. These lyric devices are very frequent and varied (e. g. the ballad opening with lyric description of nature or with an apostrophe to nature, descriptions of the emotional state of the main characters, the frequent use of diminutives). Some ballads are entirely composed as lyrical monologues of the main character; this approach is quite foreign to the Czech ballad, which presents the action of the ballad without the subjective intervention of the narrator, as an event seen from without.

The narrative method of the Russian ballad also tends towards considerable ornamentation of style: it delights in frequent repetition of words, lines and even whole passages, which emphasizes the descriptive nature of its style and retards the course of the action; dialogues and monologues are regularly presented by introductory sentences; the individual characters address each other extensively in conversation; the introductory passages of the ballads are often of an expansive character and use fixed formulae, which pass from one ballad to another; constant epithets frequently appear as fixed patterns (*čistě pole, kalená střela, jasný sokol, dobrý kůň*, etc.); refrains often occur, which contribute to the decorative style and slow down the course of the action. The Czech ballad, too, makes use of all these means, but more sparsely; its language remains simple and laconic, while in comparison the diction of the Russian ballad has a strongly decorative and formalized aspect.

In many of its resources (descriptiveness, stylistic decorativeness and stabilization) the Russian ballad agrees with other kinds of Russian folk compositions — the *bylina* (legend), the historical lyric song and the fairy-tale — in which similar stylistic approaches occur and which also tend towards amplitude and richness of ornament.

The conclusions as to the narrative style of the Czech ballad are valid for the ballads of all the Western Slavs — for that of the Lusatian Serbs, the Poles, the Slovaks and also for the ballad of the Western area of the Ukraine. The author compares certain Czech ballads with German parallels using similar material and draws attention to the similarity of narrative method in the Western Slav and German ballad. A comparative analysis of the style of the Czech and the Russian ballad thus leads to the conclusion that the Czech

Christo Vakarelski: Etnografia Bulgarii. Prace Etnologiczne VII, Wrocław 1965, str. 392.

Není náhodou, že syntetickou práci o lidové kultuře v Bulharsku, jejímž autorem je přední bulharský etnograf Christo Vakarelski, vydává Polskie Towarzystwo Ludoznawcze jako VII. svazek edice Prace Etnologiczne (pod vedením J. Gajka). Úzká spolupráce na poli etnografie mezi polskými a bulharskými vědci má starou tradici. Sám Ch. Vakarelski studoval u polských profesorů E. Frankowského, S. Poniatowského a K. Moszyńskiego, jejichž teorie zanechaly stopy ve vlastní vědecké práci Vakarelského. Zejména je patrný vliv K. Moszyńskiego a jeho kritického evolucionismu, k němuž se také Ch. Vakarelski hlásí. Vydáním Etnografie Bulharska přispělo Polskie Towarzystwo Ludoznawcze k uctění jubilea zakladatelů slovanského písemnictví Cyrila a Metoděje.

Celá koncepce Vakarelského knihy je obdobná jako u Kultury ludowe Słowian K. Moszyńskiego. V úvodu podává autor geografickou charakteristiku Bulharska a naznačuje hlavní historické momenty, důležité pro formování lidové kultury v Bulharsku. Výběr významných osobností v dějinách bulharského národopisu se zdá až příliš stručný (autor byl patrně veden k této zkratce nutností omezit rozsah celého díla).

Etnografii Bulharska rozděluje Ch. Vakarelski do čtyř hlavních částí: I. Kultura materiální, II. Kultura duchovní, III. Kultura společenská a IV. Umělecká tvořivost.

Oddíl věnovaný materiální kultuře obsahuje pojednání o jejích jednotlivých složkách. Vakarelski řadí na rozdíl od Moszyńskiego jednotlivá zaměstnání lidu podle jejich významu v životě bulharského obyvatelstva (Moszyński sleduje zdroje obživy od nejjednodušších forem k formám složitějším). Na prvním místě zde stojí zemědělství. Autor pojednává vyčerpávajícím způsobem o všech druzích zemědělské práce a velkou pozornost věnuje zemědělskému nářadí a jeho klasifikaci. V této části se mohl opřít o své dřívější studie, které patří k základním slovanským agrárně-etnografickým pracím. Neoddělitelnou součástí studia zemědělství jsou i otázky terminologické, které zejména na Balkáně mají pro poznání kulturně-historických i etnických vztahů velkou důležitost. V kapitole o zahrádnictví autor zdůrazňuje, že technika úpravy půdy se v 19. století málo lišila od způsobů používaných ve středověku. Vakarelski má za to, že Bulhaři, kteří přišli z oblastí Volhy, kde bylo rozvinuté zemědělství, našli na Balkáně vyspělou slovanskou zemědělskou kulturu. Z tohoto dědictví vychází podle Vakarelského např. typologická rozmanitost rádl. Technicky vyspělejší formy zemědělského nářadí projevují souvislost s Řeckem a jinými územími.

Se zemědělstvím byl úzce spojen chov dobytka, z jehož terminologie je zřejmé, že byl vyspělý již v dávné minulosti. Autor věnuje pozornost vysokohorskému i rovinnému chovu dobytka, uvádí jejich zvláštnosti a sleduje celou problematiku s širokým záběrem, který svědčí o velké autorově terénní zkušenosti.

Druhou řadou úlohu hrály v životě Bulharů lov, rybolov a sběračství. V těchto starobylých formách obživy lidu se v Bulharsku dochovala řada reziduí, jejichž obdoby — jak ukázal již K. Moszyński — najdeme i v jiných slovanských terénech. Na předcházející kapitoly navazují i pojednání o stravě, nářadí a způsobech zpracování potravin.

Základní rozdíl v mužském a ženském oděvu Bulharů vidí Vakarelski v tom, že muži nosí nahovace a ženy dlouhý oděv u spodu otevřený. Toto obecné konstatování ovšem neplatí pro bulharské obyvatelstvo vyznávající islám. Autor popisuje jednotlivé oděvní součásti, z nichž mnohé patří k nejstarobylejším oděvním formám. Základní typy lidového oděvu v Bulharsku uvádí Vakarelski nejen v textu, ale i na přiložené mapě. Studium lidového oděvu v Bulharsku může významnou měrou přispět k řešení otázek spojených s etnogenezí bulharského národa. Společné všeslovanské prvky nalézá autor ve výrazně bílých barvách mužského oděvu, ve výskytu dvouzástěrového a sukmanového oděvu a v jiných součástech.

V kapitole o lidovém stavitelství sleduje Vakarelski ve zkratce staré konstrukce i materiály a snaží se postihnout vývoj lidového obydlí od zeměnic až po vyspělé stavební projevy z doby Obrození. Na bulharském území rozeznává 8 základních regionálních typů lidového domu, které pojmenovává především podle geografického rozšíření (typ balkánský, šopský, strandžanský, rodopský, středobulharský, trákijský, rodopsko-pirinský, dobrudžanský). Tomuto pojmenování se poněkud vymyká označení západobulharského domu podle etnografické skupiny Šopů (šopský dům). Mám za to, že je vhodnější pojmenovat tento regionální domový typ jako západobulharský.

Obsáhlý materiál zpracovává Vakarelski rovněž v kapitolách o ohni a studnách, komunikacích a transportu, zpracování produktů, předení, tkaní, tkaninách a suknu, zpracování dřeva, hlíny, kovů, minerálů a kůry. Pozornost věnuje i výrobě a využití barev, oleje, klišu, vosku a mýdla. Část o materiální kultuře uzavírá pojednání o hudebních nástrojích. Pro ucelený pohled na hudební umění by snad bylo vhodnější přičlenit tento oddíl ke kapitole o hudbě.

Část věnovaná duchovní kultuře je svým rozsahem poměrně malá (celkem 32 stran). Autor zde pojednává o vědění lidu (míry, váhy, způsoby zápisu a počítání), o lidové astronomii a názorech o stvoření světa, o meteorologii a znalostech o přírodě, o magii a kultu, teologii, mytologii, démonologii, o medicíně a hygieně. Upozorňuje na malou rozpracovanost některých otázek duchovní kultury; u řady jevů postrádáme základní utřídění shromážděného materiálu (např. u magických praktik). To je ovšem stav příznačný nejen pro současnou bulharskou etnografii, ale také pro národopis v jiných slovanských zemích.

Společenskou kulturou se zabývá Vakarelski v třetí části. Vzhledem k rozsáhlosti této problematiky se mohl omezit jen na zkratkovitý přehled, v němž se mu podařilo vystihnout celkový charakter společenské kultury i jevy typické pro Bulhary. Stěžejními otázkami, jimž autor věnuje pozornost, jsou rodina, rodové společenství, obec, třídní poměry, právo (rodinné, věcné, sousedské, právo „za zadáženijata“ — závazku, svépomoc, sdružování při pracích, krevní msta, trestní právo, lidové soudy), hry a zábavy, obyčej narozeninové, svatební a pohřební, zvykosloví zimní, jarní a letní. Nejvýstižnější jsou podle našeho soudu kapitoly o rodinných a výročních obyčejích. Údaje o společenských vztazích by bylo vhodné doplnit o některé otázky, jako rozklad velkorodiny, vznikání skupin příbuzných rodin (patronymie) apod., které patří rovněž mezi typické sociální jevy v Bulharsku.

V závěrečné části sleduje Vakarelski základní otázky umělecké tvorby. Podle autorova názoru je doposud málo prostudováno estetické cítění bulharského lidu. Lépe jsou prozkoumány umělecké projevy taneční, písňové a výtvarné. V přehledných kapitolách o písních, pohádkách, příslovích, hádankách, čarování, hudbě, tancích, divadle, výšivkách a tkaninách, výzdobě a kosmetice, modelování, keramice, dřevěfezbě a uměleckém zpracování kovu se snaží Vakarelski postihnout zvláštnosti, které vznikly během historického vývoje v těchto uměleckých projevech bulharského lidu. Domníváme se, že místy, zejména v oblasti folklóru, by bylo vhodné řadit a členit jednotlivé žánry podle dnes již ve folkloristice obvyklých klasifikací (týká se to zejména oddílů slovesného folklóru včetně divadla). V seznamu literatury, který je připojen na konci knihy, postrádáme některé souhrnné práce o jednotlivých oborech lidové kultury, jichž vyšel v Bulharsku v poslední době poměrně velký počet.

Publikaci uzavírá francouzské resumé, které umožňuje snazší orientaci i zahraničním čtenářům.

Syntetické dílo Ch. Vakarelského o lidové kultuře v Bulharsku patří bezesporu k základním pracím slovanského národopisu. Čtenáře překvapí obdivuhodná znalost materiálu, který dovedl zvládnout a utřídít jediný pracovník. Z údajů v publikaci vyplývá, že značnou část materiálu sebral autor sám při terénních výzkumech. Vědeckou hodnotu díla zvyšují i připojené mapy (celkem 21), na nichž uvádí Vakarelski etnografické skupiny a vymezuje rozšíření některých kulturních jevů v Bulharsku.

Václav Frolec

Dlouholeté a všestranné studium bulharského kroje umožnilo autorce zpracovat vyčerpávajícím způsobem jeden ze základních typů — ženský dvouzástěrový oděv. Tento typ patří u Slovanů mezi nejrozšířenější a poskytuje možnost sledovat otázky obecnějšího charakteru.

V Bulharsku představuje dvouzástěrový oděv jeden ze tří základních typů ženského kroje. V první kapitole je vymezeno jeho územní rozšíření a severním Bulharsku, převážně v Podunajské nížině, částečně na severním předhoří a na svazích Staré planiny. Tak byl rozšířen tento oděvní typ podle materiálů z 19. a z první poloviny 20. století. Řada dokladů však ukazuje na to, že v období před 19. stoletím zasahoval mnohem dále na jih. Vlivem různých historických událostí nebylo však jeho rozšíření rovnoměrné. Nosily jej hlavně ženy z řad obyvatel původního osídlení, které nebylo narušeno tureckou nadvládou, a ponechali si jej i emigranti do Banátu, bulharských kolonií v Rumunsku aj. Bývalí obyvatelé horských krajín, přesídlení do rovin, zachovávali si svůj původní oděv — sukmany, který se vyvíjel dál vedle dvouzástěrového typu. Jako jediný typ místního ženského oděvu se uchoval dvouzástěrový kroj jen v úzkém pásu podél toku Dunaje a ve východní části Podunajské nížiny. Nejnovější výzkumy dvouzástěrového kroje se mohly uskutečnit už jen v některých místech podél břehu Dunaje.

V dalších kapitolách se autorka zabývá materiálem, výrobou a popisem oděvních součástí, tvořících soubor dvouzástěrového oděvu. K nim patří košile, dále přední a zadní zástěra a pás. Tento základní oděv doplňovaly rozmanité druhy svrchního oděvu, pokrývky hlavy, obuv a kovové ozdoby. V samostatné kapitole posuzuje autorka ornamentiku, vytvářenou tkaním, vyšíváním a pletením.

Na základě rozboru jednotlivých částí dvouzástěrového kroje sleduje Veleva jeho vývoj a vymeňuje jeho regionální typy. Podle střihů košile dvouzástěrového kroje rozlišuje západní typ od východního, podle celkového vzhledu oděvu a jeho výzdoby autorka vyděluje čtyři typy: první na západě a severozápadě Bulharska, druhý ve střední části severního Bulharska, třetí v severovýchodním Bulharsku, čtvrtý v izolovaných oblastech východního Bulharska. Každý z těchto místních typů se obměňuje v několika dalších variantách. Jejich četný výskyt u jednoho typu na poměrně rozsáhlém území opravňuje k předpokladu, že společným východiskem byl jeden základní typ dvouzástěrového kroje.

Poslední a nejzajímavější kapitola monografie je věnována obdobám dvouzástěrového oděvu bulharského v kroji jiných slovanských národů. Shody nejsou náhodné; tyto kroje vytvářejí s bulharským dvouzástěrovým oděvem předpokládanou souvislou vývojovou řadu. Výskyt obdobného oděvu u neslovanských národů, například Rumunů, autorka vysvětluje etnogenetickými spojitostmi se Slovany a společenstvím s nimi v době formování národních celků. Shody je možno nalézt především mezi jednotlivými součástkami; jejich porovnání skýtá možnost ujasnit si vztahy mezi oděvními typy. Nejtěsnější spojitosti se jeví mezi dvouzástěrovým typem Bulharů a východních Slovanů. Zatímco v oděvu východních Slovanů můžeme sledovat stopy příbuznosti s bulharským krojem v materiálu, střizích i výzdobě, u jihoslovanských krojů v Charvátsku, severním Srbsku a Makedonii se shody týkají hlavně ornamentiky. Příbuznost dvouzástěrového typu s oděvem západních Slovanů není již tak zjevná; ztratila se nebo je zastřena odlišným hospodářským a kulturním vývojem. U neslovanských národů nalezla Veleva nejvíce příbuzných rysů s dvouzástěrovým bulharským oděvem v kroji rumunském. Objevila je však i v krojích pobaltských národů, Litevců, Lotyšů, Estonců, a v kroji finského etnika. Jsou to památky na sousedské vztahy se Slovany, potvrzené konečně i linguistikou. V dvouzástěrovém kroji východního Bulharska jsou postizitelné prvky objevující se též v krojích povolžských národností, například u Čuvašů, Marijců aj. Tyto podobnosti je možno vysvětlit vzájemným ovlivňováním v době sousedství obou etnik před přesídlením Bulharů na Balkánský poloostrov a prostřednictvím kultury Bulharů éry chána Asparucha. Pozoruhodné je to, že bulharský dvouzástěrový oděv zůstal téměř nedotčen řeckými a tureckými vlivy. Je to

důkaz houževnatosti tradic slovanského oděvu i doklad výrazné specifičnosti lidové kultury, bránící se ovlivnění cizími prvky.

Autorka přináší v této knize bohatý terénní materiál, který mohl být stěží lépe shromážděn. Jeho sběru se věnovala více než dvě desetky let. Také muzejní a publikační činnost jí umožnila vytvořit práci syntetické povahy. Jak detailně je seznámena s bulharskou etnografickou i historickou literaturou týkající se této problematiky, dokazuje poznámkový aparát. Při porovnání bulharského dvouzástěrového kroje se především obrací k ruskému materiálu a literatuře. Je jistě správné, že se zaměřila hlavně k této oblasti, která slibovala poskytnout nejzajímavější doklady pro jeden ze stěžejních závěrů práce o příbuznosti bulharského a ruského dvouzástěrového oděvu. Bohužel velmi málo využívá literatury české a polské. Bylo by jistě velmi zajímavé rozšířit dál studium tohoto typu oděvu a pokusit se o stanovení západní hranice jeho rozšíření. Je pravda, jak podotýká sama autorka, že původní dvouzástěrový princip je v západních slovanských státech zastřen. K jeho odhalení by bylo zapotřebí pečlivého studia, zaměřeného speciálně na tuto otázku. Je vsutku ke škodě české a slovenské etnografické literatuře, že dosud nemá dílo, jež by se zabývalo řešením teoretických otázek lidového oděvu. Domnívám se totiž, že k problematice západní hranice dvouzástěrového typu by právě česká a slovenská etnografie mohla podstatně přispět, kdyby těmto otázkám věnovala větší péči než dosud.

Přestože filiace českých, slovenských a bulharských krojů není nápadně zjevná, nacházíme mezi popisovanými typy bulharského kroje některé pozoruhodné prvky, vyskytující se i na našem území. Jedním z nich je starobyklý ráčeník, dlouhá a úzká bílá šatka z Rusenska, která se nosí jako součást smutečního oděvu a upomíná silně na šátky známé u nás například na Horňácku, Hané a jinde.

Kniha je opatřena ruským a francouzským resumé, seznamem použité literatury, soupisem obcí s výskytem dvouzástěrového kroje a třemi mapkami znázorňujícími jeho rozšíření. Text doprovázejí nákresy střihů, kresby součástek, reprodukce starších uměleckých děl a fotografie, z nichž nejvíce upoutávají pozornost výborné dobové fotografie z konce 19. století. Škoda jen, že do citací literatury se vloudilo množství chyb, hlavně v přepisu jmen zahraničních autorů a titulů, u nichž jsou vesměs vynechána nebo nesprávně vyznačena diakritická znaménka, patrně vinou tiskárny.

Dílo Marie Velevý obohacuje slovanskou etnografií o nové poznatky přispívající k řešení stěžejních otázek vývoje lidového oděvu. Svým významem však přesahuje tato kniha rámec studia lidového oděvu, protože ukazuje i širší vztahy v lidové kultuře slovanských národů a vzájemná ovlivňování s lidovou kulturou jejich sousedů.

Alena Jeřábková

Schwedische Volkskunde. Quellen. Forschung. Ergebnisse. Festschrift für Sigfrid Svensson zum sechzigsten Geburtstag am 1. Juni 1961. Almquist u. Wiksell, Stockholm, Göteborg, Uppsala 1961, str. 511.

Při recenzování tohoto sborníku vycházím z předpokladu, že na zprávu o dobré publikaci není nikdy pozdě — a recenzovaná kniha k nim právem patří. Tolik k vlastnímu úvodu. V předmluvě sborníku je stručně řečeno, že kniha shrnuje jen výsledky, nikoliv materiálové práce, a že má sloužit k základní orientaci pro studenty i vědecké pracovníky. Kapitoly, jichž je celkem 22, jsou zaměřeny jen na švédský materiál, život Laponců byl zpracován v jiných publikacích. Vyjadřuje se politování nad tím, že dosud neexistuje jednotná etnografická bibliografie, přičemž nejdůležitější údaje jsou od r. 1917 uveřejňovány ve *Volkskundliche Bibliographie*; seznam důležitějších sbírek a pramenů je uveden, stejně i přehled časopisů.

Všech 22 studií se dá tematicky zhruba rozdělit do tří velkých skupin. V první jsou články metodologické a souborné, u nichž se zdržíme poněkud déle (kap. 1.—5.). *Gösta Berg* (Stockholm) ve studii Výzkum švédské lidové kultury (13—37) sleduje vývoj švédské etnografie od prací Olause Magnuse přes Rudbecka k Linnému (studium pověr)

a Berchovi, jakož i Hyltenu - Cavalliusovi. Vysvětluje pojmy Volkskunde (= Ethnologie) a Ethnographie (= studium kulturního vývoje mimoevropských národů) a dále termín folklivnesforskning, což je bádání o lidovém vyprávění nebo též zkoumání lidové slovesnosti v souvislosti s věrskými představami. Upozorňuje na úlohu von Sydowových teorií (o nich dále u Roothové), jejich rozvinutí v práci G. Granberga a na význam uppsalské university při výchově vědeckých kadrů (v Uppsale a Lundu je umístěn centrální Národopisný archiv). Dalším termínem k objasnění je folklivsforskning = národopis, jehož metodologie byla zpracována H. Geijerem. Zdůrazňuje se význam zkoumání předmětů v terénu, nikoliv jen z ústního nebo jiného podání o nich, popisuje se vznik Nordického muzea ve Stockholmu, spojeného s expozicemi lidového způsobu života a hovoří se o různých koncepcích instalace (A. Hazelius, N. E. Hammarstedt, P. Wistrand). Byl také založen Institut pro církevní národopis v Lundu, jehož vedoucím je H. Pleijel.

Terénní výzkum, vedený Sigurdem Erixonem, ústřední postavou švédské etnologie před 1. světovou válkou, byl zpočátku závislý na německé historické škole, ale brzy přešel na švédskou půdu. Erixon byl také duší přípravných prací při vydávání Atlasu švédské lidové kultury I, jehož obsahem je materiální a sociální kultura. Další vědci se zabývali stavitelstvím, rybářstvím (I. Modéers), studiem místních jmen (J. Sahlgren) a průzkumem etnosociologickým (Erixon). Erixonovým žákem je i jubilant Svensson (Švédské lidové kroje - 1935, Domov a zahraničí - 1942, Rolníkův rok - 1945). O výrobě lidového dřevěného nábytku psal autor další kapitoly J. Granlund, dopravním prostředkům se věnoval autor 1. kapitoly G. Berg, A. Eskeröd sledoval zvyky, zvláště sklizňové a vánoční z hlediska funkčního a sociálního vztahu k lidovému životu.

Současným stavem švédského národopisu (38—63) se zabývá John Granlund, vedoucí katedry národopisu na stockholmské universitě. Zamýšlí se nad základními otázkami výuky etnologie na švédských vysokých školách, nad základními otázkami elementární etnografie (zkoumání předmětů nebo jevů, důležitost vědeckých hypotéz a studium cest, jimiž se šíří jevy, studium změny jejich funkce) a konečně nad základními otázkami stanovení vědeckých hypotéz, axiomů a teoretického objasnění jednotlivých jevů. To vše popisuje Granlund na konkrétním materiálu věrských představ. Jsou-li vyjádřeny běžnými jazykovými prostředky, lze je analyzovat jako folklórní projev: v opačném případě pak je třeba užívat těch metod, které vycházejí z charakteru samotného materiálu (zařikání, magické úkony apod.). Autor vyzvedá značnou důležitost stanovení modelu, podle kterého lze jednotlivé jevy studovat a současně je pořádat jako jevy národopisné, nikoliv filologické apod. Za základ systematického národopisu považuje autor poznání norem, tvořících strukturu způsobu života lidu. Zde spolupracuje etnograf úzce se sociálním antropologem, protože jde o studium sociálních skupin z nejrůznějších hledisek. Jsou to skupiny stejného povolání nebo žijící na stejném území, rodiny, domácnosti, obyvatelé jedné vesnice. Na obrázkových diagramech ukazuje Granlund společenské, rodinné a výrobní vztahy mezi členy velkorodiny, statku a domácnosti a dokládá je příslušným materiálem. Všimá si při tom i náboženských obcí a vztahu občanů k vojenské službě. Studium tohoto typu bychom u nás nazvali etnosociologií — a je bohužel v tomto rozsahu dosud ve vývoji. Souvztažnost mezi pracovním, přírodním, psychologickým a socio-kulturním prostředím lze zkoumat nejlhodněji na základě denního pracovního rozvrhu nebo „pracovního kalendáře“, který dělí čas podobně, jako z náboženského hlediska jej rozděluje pravidelný sled nedělí a církevních svátků. Důležitou pomůckou je i studium vzájemných vztahů a spolupráce teritoriálních skupin, na něž vypracoval modely Lévi-Strauss. Podrobné diagramy uvádí Granlund i pro společenskou strukturu hornické vesnice v 2. polovině 19. století. Pro kulturní vztahy zavedl již Erixon termíny „lidová kultura“ (= kultura, určená tradicí, tj. živelným tlakem na tvar a jev vůbec) a „mobilitní kultura“ (= progresivní moderní kultura, uvědoměle programová a systematicky zaváděná). Tyto dva typy kultury se vzájemně kříží a mísí. Zatímco pro etnologii je sociálním polem etnická skupina, charakterizovaná národním jazykem, jde národopis (Volkskunde) dále v tom, že systematicky zkoumá společenské skupiny. Granlund vychází nejčastěji z teorie „kulturních ohnisek“, propracované Herskovitem.

Hilding Pleijel vypočítává v přehledném výkladu Náboženské a církevně historické pozadí švédské lidové kultury (64—86) všechny klady christianizace ve Švédsku,

nástup luteranismu v 16. století a rozpad idylické nábožensko-patriarchální švédské vesnice počátkem 19. století. Zaujímou některé jeho myšlenky, např. o důležité úloze evangelické církve, představované vesnickým farářem a jeho rodinou, o neustálém udržování kontinuity této vedoucí role, o velmi kladné úloze vzdělaného faráře, který vedl rolníky k lepším způsobům obdělávání půdy apod. Tyto rysy jsou ličeny jednoznačně kladně. O vlivu a rozsahu vlastního majetku faráře se ovšem v této souvislosti hovoří jen mezi řádky. Zajímavý je Pleijelův názor, že tzv. knížky lidového čtení, překládané do švédštiny v polovině 17. století, se příliš mezi lidem nešířily, protože venkov byl bohatě saturován Luterovým malým katechismem a zpěvníky. Místy se našla i bible, což bylo maximum literárního čtení. Organizovanost, kulturnost a všechny ostatní výhody pro švédského vesničana plynuly podle Pleijela jen z vlivu církve; to je sociologický závěr jeho výkladu.

Sociálně společenským pozadím švédské lidové kultury se zabývá Jerker Rosén (87—107). K hlavním problémům podle něho patří otázka vzniku šlechty v severských zemích a její přechod ve vládnoucí vrstvu, dále vývoj pozdně středověké agrární krize, otázky naturálního hospodářství v 16. století a vývoj stavovského státu v 17.—18. stol. Zatímco předcházející studie byla spíše zamýšlením nad rozvojem vědní disciplíny samé, je Rosénova práce jakýmsi resumé uvedených vývojových etap z hlediska historika s hlubokým, třídně diferencovaným pohledem. Bohužel však ve studii chybějí bližší údaje o vlivu třicetileté války na společenský a ekonomický vývoj Švédska a kromě letného srovnávání se stavem v ostatních severských státech se autor o dalších stycích Švédska s Evropou nezmiňuje.

Větší pozornost těmto otázkám věnuje následující autor, a to Sam Owen Jansson v kapitole Kulturní hranice a kulturní cesty (108—130). Vychází z dvojí koncepce při sestavování sbírek Severského muzea ve Stockholmu v letech 1890—1928 a ze zásady, prosazované tehdejší největší postavou švédské etnografie N. E. Hammarstedtem, který se snažil o sestavení sbírek podle zásady „účel a typ“, uvedené v život jen v kompromisní formě. Od tohoto pojetí byl jen krůček k přípravným pracím na atlasu švédského národopisu, jehož otcem se stal Å. Campbell za folkloristiku a S. Erixon za etnografii (1. svazek 1957, II. 1962—1963). V atlasu, o němž Jansson referuje podrobněji, se běžným způsobem zachycuje geografické rozšíření předmětů, staveb a stavebních prvků a některých druhů obřadů. V některých případech byla dokonce zaznamenána totožnost rozšíření folklórního syžetu s určitým typem způsobu života. S tím úzce souvisí studium dalších etnografických poznatků, jako je způsob transportu a překonávání vodních překážek. Švédští etnologové se také úspěšně pokusili o vypracování soudobých modelů jednotlivých kulturních prvků, stanovení cest jejich šíření a sociální funkce. V této souvislosti se také připomíná teorie W. von Sydowa z r. 1932 o šíření pohádkových motivů „přeskakováním“ z jednoho prostředí do druhého při přesídlení nositele-interpretu. To může platit zvláště od 2. poloviny 19. století, kdy výměna obyvatelstva mezi venkovem a městem nabyla velkého rozsahu. Z celé studie plyne snaha o zachycení podstaty „kulturních hranic a cest“, při čemž se několikrát zdůrazňuje nezávislost švédských výzkumů na škole „kulturních okruhů“. Jde spíše o komplexní zachycení kartografovatelných jevů v jejich souvislosti s migrací, zaměstnáním a zvyky obyvatelstva.

Další velký okruh kapitol (6.—17.) pojednává o různých oblastech výzkumu materiální kultury ve Švédsku. Zahajuje jej Sigurd Erixon vysvětlením základní terminologie, používané při stavbě švédského lidového domu, a popisuje jednotlivé typy osídlení s jistým zřetelem k jejich časovému vývoji. Jeho studie má název Vesnice a struktura polí (131 až 152) a je jako ostatní doplněna rozsáhlou bibliografií. Další kapitola, kterou Albert Eskeröd nazval Sociální organizace (153—179), je opět metodologicky zajímavější. Autor rozlišuje mezi pojmem „masa“, což je množství společensky různě diferencovaných lidí, kteří se řídí jednoduchým, často nejasně vyjádřeným apelem k jednání, které může být i v rozporu s normami těch sociálních skupin, z nichž příslušníci této „masy“ pocházejí. „Skupina“ lidí je naproti tomu v jednání i původu kompaktnější a organizovanější. „Primární“ a „sekundární“ skupiny zajišťují pak i základní životní potřeby, i dočasné nebo speciální požadavky. Eskeröd cituje Malinowského, Radcliffe-Browna, Redfielda a jejich švédské žáky, mezi něž sám patří. Rozvádí dále teorii „subskupin“, tvrdí, že z třídního hlediska byla švédská vesnice až do poloviny 19. století kompaktní a bez vykořisťování

nemajetných vrstev, a rozebírá společenské skupiny od velkorodiny výše. Kromě společenských skupin zná ještě skupiny obyvatelstva podle stáří, pohlaví, společenských zájmů apod. Šířeji rozvíjí výklady o „primární“ skupině a jejím prostředí, jakož i o přeměně společenské organizace v průběhu 19. století.

Stejně jako jeho předchůdce stěžuje si i Ragnar Jirlow na malou obecnou zpracovanost otázek, o nichž chce hovořit. Zpracování půdy (180–204) bylo často zkoumáno jen z regionálních hledisek a chybějí srovnávací studie, k nimž dává popis zveřejněním některých kartografických záznamů. Chov dobytka (Albert Sandklef, 205 až 224) a koní (Mátyás Szabó, 225–228) jsou studie, zpracované tradičním způsobem. Na malou rozpracovanost obecných otázek v oblasti lovu (229–243) si stěžuje i Sture Lagercrantz. Jeho studie je doprovázena velmi zajímavými snímky pastí a různých loveckých zařízení. Na rozdíl od svých předchůdců se Olof Hasslöf věnuje rybářství obšířněji (244–272). Detailně popisuje lov ryb (uvádí diagramy výnosů), používané nářadí a lodí, osídlení rybářských vesnic na celém pobřeží Švédska z hlediska osob zaměstnaných při lovu ryb a zmiňuje se o společenské organizaci práce. Zvláště výklad o podnikových a organizačních otázkách je velmi zajímavý a tvoří výrazný pendant časově téměř shodné práci o rybářských komunách v NDR (srv. Reinhard Peesch, Die Fischerkommünen auf Rügen und Hiddensee, Akad. Verlag Berlin 1961, 367 str.). Materiálovým výkladem je také kapitola Řemeslo Bengta Bengtssona (273–300), kde rozlišuje řemeslnou výrobu pro rodinnou potřebu, pro vesnické a městské spotřebitele a pro trh. Z připojené mapy Evropy vyplývá mj. i zajímavá skutečnost, že přes naše země (jižní Moravu a Prahu) cestovali ve třicátých až padesátých letech minulého století kniháři tovaryši, kteří odcházeli ze Švédska na vyučenou přes Německo a Švýcarsko do Itálie, Maďarska a zpět do severských zemí.

Obchod (301–321) je předmětem pozornosti Börje Hanssena, který z nepřetržitosti obchodních vztahů a politicko-ekonomicky výhodných podmínek vyvozuje dnešní dobrý standard své země. Přehled lidového stavitelství a vnitřního zařízení, který by se byl lépe hodil ke studiu Erixonové, je obsažen v příspěvku G. von Schoultz (322 až 342), v němž je shrnut materiál od 16. století. Mezi jiným se upozorňuje na exponáty z 1 000 národopisných muzeí ve Švédsku a na problematiku švédského lidového stavitelství; nadhozené otázky jsou doprovázeny půdorysy domů, nákresey a fotografiemi. Anna-Maja Nylénová sleduje taktéž od 16. století vývoj odívání (343–367) a lituje, že již dříve nebylo objektem národopisného studia též odívání jiných vrstev, než jen selských. Sleduje vliv módy na regionální oblečení a všimá si také sociální diferenciace oděvu včetně obřadního v „primární“ skupině. Brita Egardt uvádí v kapitole Strava (368–392) zevrubné údaje o lidové stravě s mnohými zajímavými poznatky, např. o pěstování brambor, šíření kávy jako nápoje nejširších vrstev apod.

Poslední oddíl článků (kap. 18–22) zachycuje současný stav studia lidové slovesnosti, stavu obědů a obřadů. Výroční, pracovní a kalendářní slavnosti (393–415) přehledně popisuje Jan-Üjvind Swahn, který nezapomíná ani na kartografování, souhrn pracovních slavností (při dokončení sklizně, při dostavbě domu, na začátku školního roku) a na novější nebo soudobé lidové slavnostní příležitosti, jako je slavení martinského svátku, vánoční stromček aj. Velmi stručný přehled je doplněn bohatou bibliografií, kterou autor věcně utřídil. Nils-Arvid Bringéus lituje ve svém příspěvku Slavnostní příležitosti života (416–440), že zvyky a občeje se začaly systematicky sbírat až začátkem tohoto století z von Sydowovy iniciativy. I zde hraje velkou roli kartografování, grafy procentuálního výskytu různých jevů a studium primární skupiny, tj. rodiny. Vlivem svateb a změny pracovních příležitostí se postupně měnila sociální základna těchto zvyků a tím i pracovní terén etnografů. Ještě v r. 1870 žilo přes 70 % Švédů ze zemědělské práce, proto se výzkum prováděl především na vesnici. Se změnou prostředí se pak měnily nebo zanikaly zvyky, při čemž značnou úlohu hrálo postavení evangelické církve na švédské vesnici. Carl-Martin Edsman se ve svém článku o lidové víře (441–459) mj. zmiňuje i o tom, že se ve švédštině slovo „lidová víra“, používané teprve od začátku minulého století, často užívá jako synonymum k „pověře“, z čehož vyplývá, že celý pojem byl už dávno předtím zahrnut do Luterova termínu „Missglauben“. Obřady samy byly často zakazovány církevními představiteli. Dnešní etnografie se však snaží tento negativní vztah odstranit

a chápat jevy více historicky a psychologicky, i když religiózní aspekt — jak lze vyrozumět mezi řádky — se tím příliš nezmění. Anna Birgitta Roothová ve znamenité zkratce probírá vývojové etapy severského pohádkosloví včetně von Sydowových teorií, přehledně se zmiňuje o systematické švédských pověstí, o vztahu mezi pohádkou a megalitickou kulturou, o ekotypologii a švédských kritikách těchto teorií, a vlastním švédským přístupem k lidové slovesnosti. Výběrová bibliografie teoretických prací má 7 plných stránek. V závěrečné kapitole Lidová píseň vysvětluje Bengt R. Jonsson (491—509) podobným způsobem i základní vědeckou problematiku studia lidové písně podle druhů a žánrů, včetně kostelních písní a dětského písňového folklóru.

Solidně fundovaný sborník přehledů o výsledcích jednotlivých národopisných disciplín plně odpovídá redakčním záměru podat základní průřez stavem současného bádání, vystihnout problematické aspekty v historickém pohledu a přispět k řešení otázek současnosti a tradice. V tomto duchu jsou neseny téměř všechny příspěvky, i když samozřejmě nejsou obsahově rovnocenné. Někteří autoři totiž dali přednost volným úvahám na vybrané téma, někteří uvedli výsledky výzkumů, jiní opět podali kritiku literatury. Ale i tato různost pohledů — která ovšem není vyčerpávající — nebyla na škodu věci. Z hlediska našich zvyklostí je zajímavá i redakční práce. Především všichni členové redakce (Berg, Egardtová, Bringéus, Roothová a Swahn) umístili ve sborníku své příspěvky. O práci jubilantové je v předmluvě několik poznámek, není však uvedena ani bibliografie jeho publikací k životnímu jubileu, ani fotografie.

Práce je určena v neposlední řadě pro zahraniční uživatele. Z jejich hlediska chybějí v knize např. důsledně provedené německé překlady všech knih, o kterých autoři hovoří ve svých kapitolách, větší počet roznávacích a chronologických tabulek, plánů a katastrálních map, mapa správného rozdělení Švédska a hojnější ukázky z Atlasu švédské lidové kultury. Pozornosti zasluhují však především některé metodologické závěry autorů. Rozdělení společnosti na „primární“ a „sekundární“ skupiny, běžné v západní etnologii, příliš připomíná některé závěry Malinowského, s nimiž lze málo souhlasit, protože se snadno daly politicky i ekonomicky aplikovat na vztah mezi „vedoucím“ národem nebo vrstvou, a těmi, kteří jim měli sloužit. Navíc vnáší do etnografického bádání terminologické nejasnosti, které ovšem vyplývají ze základního odlišného přístupu k výzkumu; ten se u některých pracovníků dostal až na aforistické pole, srv. např. výrok prof. Berkeleyjské university A. L. Kroebera, že „pravdivý etnografický zápis patří spíše do zvířecí struktury, než do lidské psychologie“ (citováno podle časopisu Przegład sociologiczny, Łódź 1961, XV, 1). Také psychologismus v podání Eskerödové a jeho výklad o „mase“ a „skupině“ vychází spíše z apriorní spekulace než z materiálu a přivádí badatele k poněkud jednostrannému pohledu na skutečný život. Stejnou jednostrannost a zaměření především na principy třídění (nikoliv na impulsy a tendence vývojové linie) lze najít i v kulturně geografických názorech Janssonových a Erixonových. Dosažené konkrétní výsledky jejich výzkumu jsou však při tom velmi důležité i z evropského srovnávacího hlediska. Z některých kapitol vůbec vyplývá, že vospělá záznamová, katalogizační, kartografická a typologická úroveň švédského národopisu se v některých odvětvích (pohádkosloví, určení znaků etnické skupiny aj.) stává poněkud samoúčelnou a věci se vidí spíše v těch souvislostech, v nichž je chtějí vidět sami autoři. Tento názor však nelze brát jednostranně: někteří autoři (Roothová aj.) právě naopak velmi decentně poukazují na kritiku i vážných vědeckých teorií. Ani zamýšlení nad některými oblastmi švédského etnografického výzkumu a srovnání s našimi pracemi zvláště z oblasti teorie národopisu není bez užitku. Koriguje se tím částečně jednostranný pohled, jemuž se neubránili jiní kritici těchto směrů ze zahraničí (za jiné srv. S. N. Artanovskij, K kritice koncepcij „funkcionalizma“ i „akkulturacii“, Voprosy filosofii 1964, 1, 115—123). Všestranně poučný je i švédský sociologický pohled na úlohu evangelické církve a její idylický vztah ke společnosti. Nabízí se srovnání s našim lidovým barokem, které také bylo z určitých pozic ukazováno jako jednoznačný přínos jezuitismu v životě lidových vrstev a teprve pohled z jiného úhlu přinesl žádoucí výsledky (Bitnar — E. F. Burian). Podobné nebezpečí jednostrannosti by mohlo také vyplynout z aplikace Herskovitovy teorie „kulturních ohnisek“; při zaměření na tyto problémy, o nichž se ostatně diskutuje i ve Švédsku, se úplně vynechalo lidové výtvarné umění a dětský folklór. V této souvislosti nelze neuvést i některé

jiné švédské publikace, dostupné v našich knihovnách, abychom dostali úplnější obraz o předmětech etnologického výzkumu. Patří sem např. I. Paulson, *Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasischen Völker*, Stockholm 1958, 407 str., a kniha A. Johansonse, *Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Leiten*, Stockholm 1964, 304 str. Tyto knihy nebyly u nás dosud recenzovány a podávají ve srovnání s jinými studii (A. Ja. Annist, *Estonskaja epičeskaja tradicija i epos Kalevipoeg*, *Sov. etnografija* 1965, 1, 51–59) bohatý materiál, metodologicky plně odpovídající zásadám sborníku *Schwedische Volkskunde*. Z uvedeného je zřejmé, že jde o obsáhlou práci, jejíž věcně materiálová část včetně některých nových metodologických postulátů má značnou vědeckou hodnotu.

Bohuslav Beneš

Gianfranco D'Aronco: *Schema di classificazione del materiale folclorico. Tradizione I/I*, Padova 1963, str. 138.

Narůstající národopisný materiál nutí badatele už od druhé polovice 19. století k jeho systematizaci a katalogizaci, jež by daly základ a východisko k ostatnímu zkoumání. Tato práce nepostupovala rovnoměrně na všech úsecích lidové kultury; nejdříve začali a nejvíce v tomto směru vykonali badatelé nad lidovou slovesností, zejména nad pohádkami. Už víc než půl století slouží pohádkoslovnému bádání mezinárodní index pohádkových typů Aarnův a Thompsonův, jež S. Thompson později doplnil monumentálním šestisvazkovým soupisem motivů světové lidové slovesnosti. V poslední době se snahy o obdobné katalogy, jež by měly internacionální platnost, prosazují stále energičtější i v jiných oblastech lidové kultury. Není divu, že se vynořují i myšlenky o univerzálním národopisném katalogu, jež by objímal celé pole lidových tradic. Náběhy k němu jsou staršího data (T. Barry-Buerman, van Gennep aj.); nejnověji realizoval tuto myšlenku italský folklorista Gianfranco D'Aronco. Celou národopisnou látku rozvrhl do čtrnácti hlavních oddílů, jež označil písmeny abecedy; uvnitř každého oddílu dělí materiál do drobnějších skupin a každou označuje čísly podle desetinného systému. V tomto základním rozvrhu se projevuje vzor Thompsonův (*Motif-Index of Folk-Literature*), jemuž je ostatně D'Aroncova práce dedikována. D'Aroncovo schéma počíná cyklem lidského života (A), na něj navazuje cyklus výroční (B) a kalendářní cyklus slavností a zvyků církevních (C); poté pokračuje lidovými názory o přírodě (D), náboženstvím, pověrami a magií (E), lékařstvím (F), demonologickými bytostmi (G), variabilní lidovou slovesností, tj. prózou (H), dále fixní, „pevnou“ lidovou slovesností, kam patří pořekadla, přísloví, pranostiky, pozdravy, zaklínadla (I). Jako další oddíly následují zpěv a hudba (J), hračky, hudební instrumenty a tanec (K), sociální a právní folklór (L), „domácí“ lidová kultura, tj. dům, bydlení, strava (M) a jako poslední skupina je zařazeno lidové umění, řemesla a divadlo (N). D'Aroncův program tedy nabízí mezinárodnímu národopisnému bádání promyšlený a univerzální systém pro klasifikaci veškerého národopisného materiálu. Toto jednotné pojetí je bezpochyby pro národopisce potřebné i svůdné; avšak každý badatel si zároveň hned uvědomí překážky, jež stojí v cestě k jeho obecnému přijetí: tkví hlavně v tom, že jeho akceptování by současně znamenalo opustit vžitě a zaužívané dílčí systémy pohádkové, pověstové atd. Ale přinejmenším můžeme v D'Aroncově návrhu vidět symptom živých potřeb a směřování současné národopisné práce.

Oldřich Sirovátka

Pawel Nedo: *Folklorystyka. Ogólne wprowadzenie*. Poznaň 1965, str. 248.

V světové odborné literatuře není mnoho knížek, jež by dávaly ucelený pohled na problémy folkloristiky a lidové slovesnosti. Nejnověji k nim přibyla práce lužickosrbského badatele, profesora národopisu na Humboldtově universitě v Berlíně Pavla Neda, kterou polsky vydala jako rotaprintový tisk Mickiewiczova universita v Poznani. Kniha sleduje

cíle odborné i praktické: chce podat systematický výklad disciplíny a doplnit příbuzné polské práce, jako je Krzyżanowského „Slovník polského folklóru“ i chystané „Dějiny polské folkloristiky“, a zároveň posloužit širokému kruhu studentů a pracovníků blízkých vědních oborů. Rozsah práce dovoluje jen nejnětější pojetí celé problematiky: omezuje se na informaci o obecných teoretických a metodologických základech folkloristiky podle staršího i současného mezinárodního stavu, na charakteristiku hlavních badatelských směrů a hlavních folklórních druhů a na vývoj ústních tradic v průmyslové epoše 19. a 20. století. Průpravou k tomuto dílu, jež vzniklo z cyklu přednášek na poznaňské universitě, byla Nedovi rukověť o lužickosrbské lidové slovesnosti („Bajkarjo, hercy i kantorki“), jež vyšla před krátkou dobou. Nedova nová folkloristická příručka je pro nás o to poutavější, že vychází z materiálu a otázek středoevropského, tzn. západoslovanského a německého folklóru, jehož je autor předním znalcem. K tomu přistupuje i ta okolnost, že se Nedo pokouší, jak výslovně na několika místech říká, o marxistické pojetí lidové slovesnosti a vědy o ní; třebaže se mohl vydatně opřít o sovětské příručky podobného druhu, je nutno dodat, že mnohé problémy řeší originálně a na podkladě nejnovějších výsledků sovětského, německého, polského, slovenského i českého bádání, jehož se — mimochodem řečeno — často a s uznáním dovolává.

Látku si autor rozvrhuje do pěti základních kapitol. V první z nich (str. 19—45) rozebírá pojem a podstatu folklóru; vychází z pojetí sovětských badatelů a definuje folklór jako tradiční uměleckou slovesnou lidovou tvorbu. Folkloristiku chápe jako speciální disciplínu, spjatou nejtěsněji s etnografií, což je podle něho výhodnější než začlenění do literární vědy. Podává dále výklad pojmů „tradiční“ a „lidový“ a vychází přitom hlavně z výsledků známé sovětské diskuse o folklóru, probíhající před několika roky. V druhé kapitole (str. 46—60) načrtává vývoj bádání a teorií o lidové slovesnosti; výklad je často až heslovitě stručný, nejšířejí se zabývá ze starších teorií tzv. finskou školou. V třetí kapitole probírá jednotlivé druhy folklóru; začíná zaklínadly, pokračuje hádankami, následují přísloví a pořekadla, obřadní folklór, pověsti a legendy, pohádky, humorky a anekdoty, epos, divadlo, píseň a dětský folklór. Hlavní vzor pro klasifikaci druhů i jejich posloupnost, jež vychází z jejich domnělého stáří, našel Nedo, jak je zřejmé, zase u sovětských badatelů; v jednotlivostech však postupuje samostatně nebo využívá názorů bádání německého, jako např. v dělení pověsti na tematické skupiny (rozeznává pověsti mytologické, historické, pověsti s demonologickými postavami přírodními a „domovými“, a posléze pověsti místní, což je klasifikace běžná v německé folkloristice, avšak už méně v bádání slovanském). V čtvrté kapitole (str. 180—188) se věnuje velmi stručnému výkladu hlavních sběratelských zásad a konečně v páté kapitole usiluje podat osudy lidové slovesnosti v 19. a 20. století a zabývá se důsledky průmyslového vývoje, úpadku folklóru, změnami funkcí lidové slovesnosti, dělnickým podáním a úlohou ústních tradic za socialismu.

Zmínil jsem se už, že koncepci své knihy opřel Nedo v mnohém o souhrnné sovětské příručky o ruském folklóru, jako jsou známé rukověti Sokolovova, Bogatyrevova aj. Přesto srovnání s nimi vyznívá pro Neda často příznivě. Hlavně proto, že Nedo stále konfrontuje materiál i badatelské výsledky německé, polské, české, slovenské, sovětské a vlastní, že se oprostil od některých normativních názorů a předsudků a že se často pouští do jemnějšího rozboru problémů. Je však pochopitelné, že nad prací podobného zásadního zaměření a širokých ambicí se vynořují i pochybnosti a námitky. Uvedu aspoň některé z nich.

Začínají už u klíčových termínů „folklór“ a „folkloristika“; Nedo je ztotožňuje s pojmy „lidová slovesnost“ a „věda o lidové slovesnosti“, jak je dnes běžné v sovětské vědě. Zdá se však, že lze těžko trvat na tomto normativním vymezení, neboť je dnes ve východoevropské i v západoevropské vědě vcelku výjimečné a stěží se může stát závazné; porovnejme jen výklad J. Krzyżanowského k tomu termínu v „Slovníku polského folklóru“. Avšak i samo vymezení lidové slovesnosti — odhlédneme-li už od názvu — by zasloužilo konfrontace s některými novými názory. Nedo zůstává v podstatě u tradičního, „klasického“ pojetí; avšak v poslední době se v světové odborné literatuře objevují myšlenky,

jež rozšiřují tradiční pole bádání i o jevy tzv. masové literatury a kultury a vnašejí do folkloristického bádání nové aspekty sociologické. Tyto myšlenky nalézáme jak u badatelů amerických a západoevropských (G. Heilfurth, H. Bausinger, K. Ranke, M. L. Tenèze), tak u badatelů východoevropských (K. V. Čistov). Bylo by přemrštěné chtít, aby Nedo tuto spleť a novou problematiku řešil; mohl ji však čtenáři aspoň naznačit. Dalo se to učinit o to spíše, že v závěrečné kapitole věnil do zorného pole folkloristiky i tzv. dělnický folklór, jenž v své převážné většině náleží právě do sféry této masové, zpopularizované literatury, jež má ovšem mnoho dalších a jiných stránek. Zjednodušené a sporné se zdají i některé Nedovy charakteristiky starších směrů „buržoazní“ folkloristiky, jak je autor nazývá. Dá se totiž namítnout, že jednostranný akcent na jisté jevy je integrální vlastností každé metody a právě jejím osobitým přínosem do dějin bádání a bylo by nedorozuměním tuto jednostrannost kritizovat ve jménu všestranné interpretace. Zvláště ostře se autor obrací proti teoriím H. Naumanna, jenž se mu jeví jako „krajní reprezentant reakčních a lidu nepřátelských názorů“ (str. 32—33). Meze a slabiny naumannovského pojetí lidového umění jsou notoricky známy, avšak to by nám nemělo bránit v strizlivém hodnocení jeho pozitivního přínosu do rozvoje národopisného myšlení, hlavně v zápase s romantickým přeceňováním originality, umělecké suverenity a starobylosti lidové tradice. U výkladů podstaty pohádky a pohádkového stylu se zdá, že Nedo věnoval příliš místa otázce „realismu“ pohádky na úkor její fantastičnosti a že se vůbec tímto mlhavým pojmem realismu dostal na skluznou půdu, na níž se už několik roků u nás i v sousedních zemích potácejí literární vědci i estetikové, pro něž realismus znamená nadřazenou metodu a umělecký postulát. Zajímavý autorův pokus o shrnutí hlavních rysů vývoje folklóru od 19. století jistě další bádání v mnohém ještě doplní a autor si zřejmě nečinil ambice na definitivní soudy; stojí však za úvahu, zda bylo na prospěch, jestliže ignoroval některé německé práce věnované této problematice, jako monumentální dílo G. Heilfurtha o německé hornické písní, nebo Bausingerovy úvahy o současných formách lidového vyprávění; toto opomenutí se mi zdá o to pochybenější, že právě německý materiál tvoří základ jeho výkladů. Domnívám se také, že roztrhání lidové slovesnosti na jednotlivé druhy by bylo třeba opřít o teoretický výklad druhu, žánru; tento geneologický aspekt u Neda zcela chybí.

Zbývají posléze některé pochybnosti a výhrady podružného rázu. Ztotožnění folklóru a lidové slovesnosti vede autora k tomu, že lidové divadlo omezuje jen na formy dramatické; širší národopisný aspekt, jenž by dovolil zařadit do lidového divadla i jiné formy, např. pantomimické, by byl podle mého názoru plodnější a adekvátnější. O hádankách Nedo míní, že etnické rozdíly se v nich projevují toliko v tematice a nikoliv v kompozici a formě (str. 72). Tomu odporuje zjištění, že formální difference mezi západoevropskou hádankou na jedné straně a východoevropskou a balkánskou hádankou na straně druhé se projevují dosti výrazně, neboť balkánská a východoevropská hádanka žila pod silným vlivem některých zvláštních forem byzantských. Nepřesně Nedo také říká, že zájem o přísloví se ve střední Evropě objevuje až u humanistů (str. 77); je daleko starší, stačí poukázat na první české sbírky ze 14. století. K omylu svádí i autorova poznámka, že chybí katalog českých a slovenských pohádek (str. 125, 54); Nedo tím patrně míní, že nemáme katalog podle systému Aarnova a Thompsonova, neboť Tille a Polívka zvolili systém vlastní. Výklady o nejstarších písních sbírkách pominuly jednu z prvních — totiž Čelakovského „Slovanské národní písně“ z 20. let minulého století. Nejasný je pro mne titul práce K. Krohna „Die finnische folkloristische Methode“ (Helsingfors 1911). Jde snad o jeho knihu „Die folkloristische Arbeitsmethode“ (Oslo 1926)? Podobné tiskařské přehmaty se objevují častěji (např. L. Polívka, str. 54).

Nedova příručka je první prací tohoto typu v středoevropské národopisné literatuře. Trebaže autora na každém kroku stišňoval omezený rozsah, podařilo se mu podat završený výklad klíčových otázek a jevů. Po obsáhlém „Slovníku polského folklóru“ od J. Krzyżanovského, jenž vyšel téměř současně, je to další potřebná práce, již polskému národopisu závidíme.

Oldřich Sirovátka

Skandinavische Balladen des Mittelalters. Ausgewählt, übertragen und erläutert von Ina-Maria Greverus. Rowohlt Verlag 1963, str. 141.

K nejcennějším památkám starší světské literatury Severu patří balady, jejichž rozkvět spadá asi do 13. a 14. století. První jejich záznamy a sbírky pocházejí z 15. a 16. století, ale v té době už nové skladby nevznikaly a jen staré písně se šířily dál ústním lidovým podáním. Dosavadní bádání předpokládá, že vznik a autory skandinávských balad třeba hledat v šlechtických kruzích, od nichž je převzal venkov a zcela si je přisvojil. Na to ukazují i náměty, dějiště, postavy a všechny reálie těchto skladeb: jde v nich téměř výlučně o život, názory a zájmy aristokratického dvora. Skandinávské balady Dánů, Norů a Švédů vykazují největší příbuznost s baladami anglickými: důkazem toho je i jejich forma, zejména strofické útvary (dvouveršové a čtyřveršové sloky), pravidelný lyrický refrén, jenž přerušuje tok objektivního epického vyprávění, a vůbec celá epicko-dramatická narativní technika. V středověké skandinávské baladě možno najít i stopy vlivů francouzských; je však zajímavé, že chybějí spojitosti s tradicí německou.

Nevelký, ale pěkný německý výbor těchto skladeb připravila známá národopisná badatelka z Marburgu Ina-Maria Greverusová, jež sama i přeložila všech 37 ukázek. Dedikovala jej památce Wilhelma Grimma, jež skandinávské balady uvedl na německou půdu r. 1811 svým souborem „Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen“. Antologie míří k širokému čtenářskému publiku, ale zároveň splňuje všechny požadavky odborné. Greverusová ji opatřila bystrým výkladem o vzniku, vývoji, tematice i poetice skandinávských balad, připojila ke každé ukázce hutné komentáře s odkazy na klíčovou literaturu a sestavila i bibliografii sbírek, studií a německých překladů věnovaných dánským, norským a švédským baladám.

Antologie začíná tzv. hrdinskými baladami (7 čísel), rozšířenými hlavně v Norsku, a beroucími náměty zejména z prozaické tradice. Po nich následují zvláště pozoruhodné a krásné demonologické balady („Naturmythische und Zauberballaden“ — 8 čísel), v nichž pověřený svět demonologických postav a představ vytváří pozadí a dějiště lidských osudů; méně rozšířené legendární balady, známé hlavně ve Švédsku, jsou zastoupeny 4 ukázkami. V rytířských baladách (11 čísel) se nejméně uplatňují křesťanské ideje a vliv internacionálních látek a motivů; vznikaly nejvíce v Dánsku, podobně jako historické balady (7 čísel), vyjadřující spíše pohled skladatelů a zpěváků na dobu a události, než pragmatickou dějinnou pravdu.

Antologie Greverusové nejenom uvádí čtenáře do světa skandinávských balad, ale obsahuje mnoho bystrých myšlenek o baladě, její podstatě, povaze a poetice vůbec. Z těchto důvodů znamená tato edice cenný přínos k současnému bádání za lidovou baladou.

Oldřich Sirovátka

Deutsche Volkslieder. (Texte und Melodien.) Herausgegeben von Lutz Röhrich und Rolf Wilhelm Brednich. Band I - Erzählende Lieder (Balladen, Schwänke, Legenden). Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf 1965, str. 356.

Jako první část antologie německých lidových písní vydali známý mohušský badatel nad lidovou prózou prof. L. Röhrich a přední pracovník Německého archívu lidových písní (DVA) ve Freiburgu i. Br. R. W. Brednich svazek epických písní. Druhý díl bude obsahovat ostatní skupiny lidových písní, tedy milostné, stavovské, obřadní, žertovné, taneční, duchovní atd.; doufáme, že bude dostatečně obsáhlý, aby vystižně reprezentoval proporce mezi epickými a lyrickými písněmi v německém zpěvním fondu.

Pomineme-li monumentální a odborně vynikající edici německých epických písní „Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien“, jež vychází od r. 1935 a ještě dlouho nebude uzavřena (zatím v ní vyšlo asi 100 čísel), reprezentovala dosud německou epickou píseň důkladná dvousvazková antologie Johna Meiera „Das deutsche Volkslied“ (Balladen, Leipzig 1935-1936). Avšak ediční počín Röhrichův a Brednichův chce něco víc než jen nahradit dávno rozebrané a těžko dostupné dílo Meierovo. Liší se od něho dost podstatně pojetím

i posláním. Sleduje zejména cíle pedagogické a má sloužit jako materiálová příručka pro studenty národopisu a literární vědy jako pracovní východisko pro poznání lidové písně i způsobu jejího života v tradici. Tento záměr se promítá v celé koncepci knihy, od výběru textů až po jejich komentování. Z tohoto hlediska se jeví pojetí Röhrichovy a Brednichovy antologie v mnohém zcela nové a neobyčejně podnětné a zaslouží si, abychom se nad ním zastavili.

Hlavním kritériem výběru nebylo, na rozdíl od většiny antologií písňových a prozaických, měřítko estetické, ale aspekt národopisný. Autoři sami v předmluvě zdůrazňují, že „určujícím prvkem byla v první řadě možnost srovnávání variant“ (str. 10), tedy snaha nejenom seznámit čtenáře s hlavními látkovými okruhy německých epických písní, ale i zasvětit ho do písňového variačního procesu a demonstrovat, „jak se forma a styl, ale i pojetí téže látky může měnit,“ doložit jejich transformace, kontaminace, formální různorodost, putovní sloky i „loei communes“. Proto vydavatelé reprezentují každý typ dvěma až čtyřmi variantami z různých pramenů a různé povahy: otiskují staré zaniklé verze i doklady z živého zpěvu, redakce kramářské, literární i varianty ústní, ba i zpracování prozaická, hlavně v pověstí (např. č. 6 a 20); vybírají doklady z různých německých regionů a dialektů, ale i z národnostních ostrovů a menšin. (Ty jsou, mimochodem řečeno podle autorů „zlatým dolem epické písně“.) Nerozpakují se otisknout ani varianty rozpadlé, torza nebo kontaminace, pokud dokládají zajímavým způsobem život písně. Při tomto postupu mohli zařadit do výboru jen 65 čísel, což je k počtu typů německých výpravných písní poměrně málo (Meier jich vybral pro svou antologii 109), zato však předložili každý typ jako živoucí a proměnlivý útvar, a ne jako strnulý moment. Dodejme ještě, že se vyhýbali známým variantám z Erka a Böhma i z edice „Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien“ a přínášejí mnoho materiálů původního a nového.

Balady jsou uspořádány tematicky a podle historické proveniencce: počíná se baladami s osnovami pověstovými a pověrečnými a končí se písněmi legendárními a historickými písněmi zpravodajskými. Nalézáme zde ohlasy antických látek, starogermánského eposu a pozdně středověkých epických písní, rytířské milostné balady, kramářské zpravodajské písně a výpravné písně žertovné. Vcelku tedy vychází toto rozřídění z povahy německé písňové epiky a jen zčásti dává podněty pro mezinárodní klasifikaci baladických látek. Ukázky otiskli vydavatelé věrně podle pramene, přičemž podrželi i pravopisný úzus citovaného znění, u každé verze připojují i nápěv (pokud se samozřejmě zachoval) a uvádějí nutná doprovodná data o místní provenienci, zpěvákovi atd. Proti komentářům Meierovým k zmíněné antologii německých balad se Röhrich a Brednich omezili jen na bibliografické odkazy na klasickou sbírku Erkovu a Böhmovu, na edici „Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien“ a na monografické studie o jednotlivých látkách. (Mezi odkazy najdeme citovány i některé srovnávací práce J. Horáka.) Cennou součástí aparátu je i obsáhlý soupis pramenů, sbírek i literatury o německé epické písní (str. 16–25); shrnuje podstatné sbírky a klíčové studie nejen německé, ale i zahraniční. Stručně úvodní slovo zůstává v podstatě u výkladu koncepcce antologie a u vysvětlení edičních zásad, a nepouští se do širších teoretických nebo historických a srovnávacích úvah. Domnívám se, že právě takový zasvěcený výklad bude čtenář postrádat a že by mohl připravit k hlubšímu studiu německého epického zpěvu, k němuž má kniha vést.

Zdařilá antologie Röhrichova a Brednichova tedy znamenitě splní své pedagogické poslání a poslouží i širokému okruhu národopisců jako první informace o německé epické písní. Ale zvláště třeba vyzdvihnout podnětné pojetí ve výběru a uspořádání, jež ukazuje novou cestu podobným antologiím z lidové slovesnosti.

Oldřich Sirovátka

Hermann Strobach, *Bauernklagen*. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied. Akademie-Verlag Berlin 1964, str. 438.

Národopisci a zejména folkloristé Německé demokratické republiky se už po léta soustřeďují na výzkum lidové slovesnosti se sociálním obsahem. Iniciátorem a hlavním teo-

retikem tohoto pracovního zaměření je prof. Wolfgang Steinitz, jenž své plány zčásti realizoval v dvousvazkovém souboru německých písní se sociální tendencí („Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten“, Berlin 1954–1962). V této linii vzniklo už několik dalších obsáhlejších edicí a studií: W. Woellerová se zabývala sociální problematikou v německé pohádce, G. Schneidewind-Burdeová pořídila ze starých zápisů Wossidlových edicí antifeudálních pověstí z Meklenburska, mladý folklorista S. Neumann z Roztok sestavil (rovněž z fondů Wossidlova archivu) zajímavou antologii humorek a anekdot se sociální a třídní tendencí a pojednal o nich ještě ve speciální monografii. Dá se tedy říci, že se na německé půdě vytvořila jakási „škola“ s vyhraněným a systematicky uskutečňovaným programem; přináší mnoho nového k poznání oné vrstvy lidového podání, jež německý národopis v minulosti zanedbával, ale zároveň je třeba přiznat, že ji ohrožuje i tematická a výkladová jednostrannost.

Bezprostředně na Steinitzovu edici „demokratických“ písní navazuje práce jeho žáka, mladého berlínského badatele nad lidovou slovesností, Hermanna Strobacha, věnovaná rozboru písní, jež vyjadřují sociální útlak a bídu rolnictva. Němci pro tyto písně mají starý termín „Bauerklagen“. Jde vesměs o skladby pololidového původu, jež se šířily rozmanitými, hlavně kramářskými tisky, a namnoze zcela zlidověly v ústní tradici. Úkol, který si Strobach uložil, tedy vlastně detailně prohlubuje a v jednom úzkém směru rozšiřuje edici Steinitzovu. Hlavní část Strobachovy práce zabírají rozbor jednotlivých skladeb (str. 9–326), přičemž autor oddělil od sebe skladby doložené více variantami (č. 1 až 15) a „nářky“, dokumentované jediným zněním (č. 16–39). Všecky tyto analýzy svědomitě shrnují veškeré doklady, pečlivě provádějí jejich textovou kritiku a podrobně stopují jejich vznik, historický vývoj a pozadí, i život v tradici; mnohokrát doprovází Strobach své vývody i názornými mapkami, do nichž promítá geografické rozšíření jednotlivých skladeb.

V druhé části knihy (str. 327–410) podává autor shrnující výtěžky monografického zkoumání jednotlivých „selských nářků“. Zabývá se postupně původem a prameny písní, jejich šířením a nositeli, dále sleduje změny, jež se s nimi daly v tradici, a posléze zevrubně osvětluje jejich sociální obsah a funkci. I v této části své práce je Strobach vždy precizní a bystrý; na závadu některých teoretických vývodů je snad jen to, že se opírají výhradně o německou odbornou literaturu a pomíjejí poznatky badatelů jiných zemí.

Strobachova práce patří k nejvýznamnějším dílům o německé lidové a pololidové písni z poslední doby. Shrnuje a objasňuje veliké množství materiálu, jenž byl doposud jen pramálo probádán, a přináší mnoho nových teoretických poznatků, zejména pro teorii pololidovělé poezie a zlidovělé písně a variačního procesu. Zdá se, že i pro autora se staly právě tyto problémy a závěry nejpodněnější, jak ukazují jeho nejnovější časopisecké studie, v nichž se snaží novým způsobem exaktně řešit otázky variačních zákonitostí v lidové písni.

Oldřich Sirovátka

O B S A H

Úvodem	5
F. Šach, K pôvodu slovanského pluhu	7
J. Podolák, Klčovanie a žiarové hospodárenie na Slovensku	15
V. Pražák, K otázke vzniku jizby a síně v československém lidovém domě a jeho vztahu k staroslovanskému a starofranskému domu	49
V. Frolec, K otázke vzniku hromadného typu vsi	64
S. Švecová, Spoločníci v Čičmanoch	78
I. Koev, Starobylé prvky ve způsobu života a kultuře Kapanců v Bulharsku	98
O. Sirovátka, Vypravěčský styl v české a ruské baladě	102

RECENZE

Ch. Vakarelski, Etnografia Bulgarii (V. Frolec)	119
M. Veleva, Bălgarskata dvuprestilčena nosija (A. Jeřábková)	121
Schwedische Volkskunde (B. Beneš)	122
G. D'Aronco, Schema di classificazione del materiale folclorico (O. Sirovátka)	127
P. Nedo, Folklorystyka (O. Sirovátka)	127
Skandinavische Balladen des Mittelalters (O. Sirovátka)	130
H. Strobach, Bauernklagen (O. Sirovátka)	130

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Введение	5
Ф. Шах , О происхождении славянского плуга	7
И. Подолак , Корчевание и огнище в Словакии	15
В. Пражак , К вопросу о возникновении избы и сеней в чехословацком народном доме и о его отноше- нии к древнеславянскому и древнефранскому дому	49
В. Фролец , К вопросу о возникновении поселений кучевого типа	64
С. Швецова , Компаньоны в селе Чичманы (средняя Словакия)	78
И. Коев , Древние черты быта и культуры Капанцев в Болгарии	98
О. Сироватка , Повествовательный стиль в чешской и русской балладе	102
Рецензии	119

TABLE DES MATIÈRES

<i>F. Šach</i> , A propos de l'origine de la charrue slave	7
<i>J. Podolák</i> , Le défrichement et l'essartage en Slovaquie	15
<i>V. Pražák</i> , Observations sur l'origine de la „isba“ et du hall dans la maison populaire en Tchécoslovaquie et sur ses relations avec la maison ancienne slave et an- cienne franque	49
<i>V. Frolec</i> , A propos de l'origine du type massé du vil- lage	64
<i>S. Švecová</i> , La communauté des habitants à Čičmany	78
<i>I. Koev</i> , Des éléments anciens dans la manière de vivre et dans la culture des „Kapanci“ en Bulgarie	98
<i>O. Sirovátka</i> , Le style narratif dans la ballade tchèque et russe	102
Comptes-rendus	119

CONTENTS

Introduction	5
<i>F. Šach</i> , On the Origin of the Slavonic Plough	7
<i>J. Podolák</i> , Grubbing and Incineration Cultivation in Slovakia	15
<i>V. Pražák</i> , On the Question of the Origin of the Living-Room and Hall in the Czechoslovak Village House and its Relationship to the Old Slavonic and Old Frank House	49
<i>V. Frolec</i> , On the Question of the Origin of the Irregular Nucleated Village	64
<i>S. Švecová</i> , Companions in Čičmany	78
<i>I. Koev</i> , Archaic Elements in the Way of Life and Culture of the Kapantsi in Bulgaria	98
<i>O. Sirovátká</i> , Narrative Style in the Czech and Russian Ballad	102
Reviews	119

INHALT

Einleitend	5
<i>F. Šach</i> , Zur Herkunft des slawischen Pfluges	7
<i>J. Podolák</i> , Rodungs- und Brandwirtschaft in der Slowakei	15
<i>V. Pražák</i> , Zur Frage der Entstehung der Stube und des Flurs im tschechoslowakischen Bauernhaus und dessen Beziehung zum altslawischen und altfränkischen Haus	49
<i>V. Frolec</i> , Zur Frage der Entstehung von Haufendörfern	64
<i>S. Švecová</i> , Die Hausmitbewohner in Čičmany	78
<i>I. Koev</i> , Archaische Elemente in der Lebensweise und Kultur der bulgarischen Kapantsen	98
<i>O. Sirovátká</i> , Erzählstil in der tschechischen und in der russischen Ballade	102
Rezensionen	119

R16

H-I-11